

meddobje

POEZIJA: JOŽA J. LOVRENČIČ (ARGENTINA), IZ CIKLA SPOZNANJE (32), *
LOJZE KRAKAR (SLOVENIJA), PREDNIKI (70) * TONE KUNTNER (SLOVENIJA),
(74).

PROZA: LADISLAV LENČEK (SLOVENIJA), NEKAJ SPOMINOV NA MOJE GLEDALIŠKO UDEJSTVOVANJE (1) * LEV DETELA (AVSTRIJA), IZGUBLJENI DOM (48) *
TONE BRULC (ARGENTINA), ŠE ZADOSTNO, -31 (60).

ESEJI IN RAZPRAVE: DR. VINKO BRUMEN (ARGENTINA), FILOZOFSKI PREMIŠLJAJI (V) (37) * DR. RUDOLF ČUJEŠ (KANADA), PREOBLIKOVANJE ZADRUŽNIH NAČEL (76), STO LET KATOLIŠKEGA DRUŽBENEGA NAUKA (102) * DR. IRENE MISLEJ (SLOVENIJA), ODNOS ARGENTINSKIH SLOVENCEV DO DOMOVINE (84) *
AVGUST HORVAT (ARGENTINA), EKOLOGIZEM, IZZIV PRIHODNJEGA STOLETJA (91) *
LEV DETELA (AVSTRIJA), SREDNJA EVROPA IN SLOVENCİ (114) *
DR. JOŽE RANT (ARGENTINA), NEPRERAZMIŠLJENI ZAPISI (119).

KNJIGE: TONE BRULC (ARGENTINA), DR. ANTON TRSTENJAK: MISLI O SLOVENSKEM ČLOVEKU (133).

XXVI-1999

ZAPISI: TONE BRULC (ARGENTINA), POETIŠKE KORENINE KOSOVE POEZIJE (136), ATAHUALPA ZUPANQUI IN SLOVENSKA EMIGRACIJA (154) * LEV DETELA (AVSTRIJA), LITERARNI KAŽIPOTI (141).

KASTELJANSKI TEKST: GREGOR PAPEŽ (ARGENTINA), EL BRINDIS (159).

UMETNIŠKA PRILOGA: BARA REMEC.

entresiglo

M E D D O B J E

Splošnokulturna revija
1 9 9 2

Letnik XXVI.

Št. 1 - 2

IZDAJA SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

UREDNIŠTVO: FRANCE PAPEŽ (GLAVNI UREDNIK), TONE BRULC, LEV DETELA IN
ANDREJ ROT (KI TUDI ODGOVARJA ZA REVIJU PRED OBLASTMI).

Načrt za ovitek: arh. Andrej Horvat.

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE, RAMON L. FALCON 4158, 1407 BUENOS AIRES,
ARGENTINA.

Revija izhaja štirikrat na leto. Za podpisane prispevke odgovarjajo avtorji. Spisi
s psevdonimom se objavijo, če je uredniku znano tudi pravo avtorjevo ime.
Rokopisi se ne vračajo.

Ta zvezek je 149. publikacija Slovenske kulturne akcije, dotiskan julija 1992.

Tisk tiskarne Editorial Baraga, Colón 2544, Rem. de Escalada, Bs. Aires, Argentina.

Editor responsable: Andrés J. Rot.

Registro Nacional de Propiedad Intelectual No. 259299.

Esta publicación se terminó de imprimir en el mes de julio de 1992, en los
Talleres Gráficos Editorial Baraga del Centro Misional Baraga.

CORREO
ARGENTINO
586

CONCESION
7806

TARIFA REDUCIDA

NEKAJ SPOMINOV, ZLASTI NA MOJE GLEDALIŠKO UDEJSTVOVANJE

Mnogi med nami, ki so veliko doživeli in bi mogli drugim marsikaj povedati, so odšli, ne da bi pustili kaj zapisanega o svojih življenjskih doživljajih. Temu ali onemu, ki je bil še v starosti zelo zaposlen, taki zapisi niso bili možni zaradi pomanjkanja časa. Tudi mene je že kdo v moji starosti opozoril, da bi bilo dobro o svojem življenju kaj zapisati. Ker imam čas, bi bil razlog za nepisanje, kolikor toliko upravičen, nekakšen odpor proti prikazovanju svoje preteklosti, pa tudi bojazen, da bi me k pisanju navajala domišljavost, češ, kaj vse sem doživel, torej pomanjkanje skromnosti, verjetno pa tudi strah pred pretiranjem v pomembnosti mojih doživetij. Pa še ena ovira se postavlja takemu zapisovanju na pot: lenoba. No, vsaj to oviro naj premagam, če že drugih razlogov za nepisanje nimam. Tako bom v naslednjem skušal popisati svoje gledališnikovanje, se pravi, kar sem doživljal na področju gledališkega dejanja in nehanja, predvsem v svojih mladih letih. V teh zapisih bom skoraj izključno navajal le spomine na dejstva, domala pa opuščam podrobnosti o značilnostih osebnosti v njih, kar je vsekakor nemajhna pomanjkljivost tega pripovedovanja. Poleg tega v teh mojih spominih nikakor ni vse, kar sem doživljal; manjka to, kar sem pozabil, pa tudi, kar se mi ne zdi umestno pripovedovati.

V DRUŽINSKEM KROGU

Ziveli smo v podstrešnem stanovanju hiše na Dvornem trgu št. 1, oziroma na Kongresnem trgu št. 10., tik ob poslopju Slovenske filharmonije, nasproti nekdanjega Deželnega dvorca, sedaj sedeža ljubljanske univerze. Soba, kjer sem se rodil, je imela okno na Kongresni trg in park Zvezdo ob njem. Ko sem spregledal v naročju svoje tedaj nekaj nad 30 let stare mame, so se mi oči zazrle v veličastno pročelje „nunske“ cerkve na koncu Kongresnega trga. V družini je že tedaj kar mrgolelo otrok: Najstarejša sestra je bila Katica, potem je prišel Nace, njemu je čez kaki

dve leti in pol sledil Janez, nato v podobnem časovnem razmaku Miro in končno, v začetku februarja leta 1914, jaz, Ladislav. Če me kdo vpraša, kako da so mi dali to nenavadno ime po ogrskem kralju sv. Ladislavu, se v odgovoru pošalim in rečem, da so mi na dan mojega rojstnega dne 3. februarja ali krsta kmalu nato, hoteli dati ime Blaž, pa sem se uprl, češ da nočem imeti rojstnega in godovnega dne skupaj (sv. Blaž goduje 3. februarja), ker bi tako doživljal vse življenje samo eno, skupno praznovanje; pa so mi izbrali god na dan 27. junija, torej sredi leta.

Pravzaprav je bila sreča, da je bil prvi otrok v družini deklica, kajti sledili smo ji še štirje fantje in je bila pri vseh v pomoč mami in sploh sodelovala z njo pri naši vzgoji kot najstarejša sestra. Za menoj sta se rodili še dve deklici, Mara in Joža, v razmaku treh let. Naš oče je bil Ignacij Lenček, doma iz Planine pri Rakeku, kjer se je povzpел do boljšega služabnika kneza Windischgrätza, ki je imel v Planini graščino. Pri njem se je naš oče tudi razgledoval po svetu in se izobraževal, ko ga je spremljal na njegovih potovanjih. Ko se je hotel malo bolj postaviti na noge, je sprejel službo na občini v Litiji in zastopstvo zavarovalnice, tedaj "Assicurazioni Generali". Tam se je tudi oženil z eno od deklet družine Tesakovih, po imenu Repina, iz Velike Kostrevnice, Dvor št. 6 v fari Šmartno pri Litiji. S to ženo Nežko pa v zakonu ni imel otrok; vrhu vsega je ona razmeroma kmalu, ko je bil moj oče že uradnik v Ljubljani, v poslopju za Prešernovim spomenikom na tedanjem Marijinem trgu, zbolela za tuberkulozo, pa ji je moj oče, vedno bolj betežni, pridobil iz Kostanjevice v gospodinjsko pomoč njeno nečakinjo Katarino Repina. Ko je ta „teta“ kakor jo je mama vedno imenovala, zaradi bolezni umrla, se je moj oče kake mesece potem, po cerkvenopravnem spregledu, poročil z njeno nečakinjo, mojo mamo, in z njo imel vseh nas sedem otrok. Umrl je kot prokurist zavarovalnice „Save“, kakor se je v Jugoslaviji poimenovala ljubljanska podružnica tega znanega italijanskega zavarovalnega podjetja. Še pred njegovo smrtjo leta 1927 je k umirajočemu očetu prihitel iz Rima njegov najstarejši sin Ignacij, ki je študiral v Rimu kot gojenec zavoda „Collegium Germanicum et Hungaricum“, in menda ga je umirajoči oče še prepoznal.

Naš oče je po službi navadno stopil v pod zavarovalnico tedaj nahajajočo se gostilno „Pri fajmoštru“ ob Ljubljani v družbo na polič vina. Ko je prišel domov, mu je eden od otrok prinesel copate, drugi „Slovenski narod“, pa se je mož ob dolgi pipi, ki mu je segala do pasu, posvetil branju časopisa. Bil je vse življenje naročen na liberalni časopis, medtem ko smo fantje, že malo večji z mamo imeli naročenega „Slovenca“. Ne spominjam se, da bi

kdaj prišlo do kake politične zdrahe med očetom in recimo starejšima sinovoma Nacetom in Janezom, čeprav sta ona dva tedaj pripadala klerikalnemu taboru, čemur oče ni prav nič nasprotoval. Vso vzgojo sedmih otrok je namreč prepuščal ženi, naši mami, ki je bila zelo pobožna in v stolnici, na primer, ni zamudila nobene pridige tedaj v Ljubljani priznanega pridigarja dr. Jeršeta. Spadali smo sicer v frančiškansko župnijo in bili vsi krščeni pri frančiškanih na Marijinem trgu, a mama je zelo rada hodila k omenjenim pridigam v stolnico ali v „šentklavž“, kakor smo tedaj rekli. Prek mame in kateheta na ljudski šoli Vrtači, Ignacija Zaplotnika, kamor smo vsi Lenčki hodili in gospodu svetniku v stolnici tudi ministrirali, smo se otroci v mladosti vzgajali bolj ali manj versko. Tudi doma smo vsak večer pokleknili pred družinskim oltarčkom v dnevni sobi in za nami je stal oče, ki je na svoj način sodeloval pri skupni večerni molitvi; gorje pa, če se je kdo od otrok, ki nam je bilo klečanje že pretežko, začel kaj zvirati in se nelepo obnašati, takoj je začul karajoči glas očetov, ki je bil pač liberalec, hodil v cerkev k maši samo za večje praznike, sicer pa želel za vse otroke versko vzgojo in mami pustil tudi sicer vso svobodo in orientacijo otrok tudi v političnem smislu. Ko je škofija mojega brata Naceta kot najodličnejšega študenta in vernega dijaka poslala v Rim na študij teologije in za duhovnika, je bil oče sila ponosen na to.

Ob tem svojem očetu sem pač doživljal tudi svoja prva gledališka doživetja. Takole ob nedeljah zvečer, ko se je vsa družina vrnila od Podrožnika, kamor nas je z mamo vse lepo urejene peljal oče v gostilno „Pri Čadu“ na kak priboljšek, smo se po večerji zbrali v največji sobi in tam je oče pogosto zaželel, da bi kdo od nas kaj deklamiral, kar je silno rad poslušal. Dobro se spominjam, kako je bil ganjen in si otiral solze, ko je brat Janez deklamiral Sardenkovo božično pesem „Beračica Bajda“: „Odkar po trdem svetu berem kruh, presanjala sem vsako sveto noč pod toplo streho in božični duh...“ Gotovo sem tudi jaz, tedaj komaj ljudskošolček, kdaj kaj podeklamiral. Vsekakor so ti spomini na nastopanje družinskih članov pred očetom z deklamacijami eden prvih mojih gledaliških vtisov.

Kasneje, ko sem že smel kdaj na kako prireditev dijaške Marijine kongregacije v dvoranci škofijskega dvorca, sem že doživljal prve gledališke predstave. Srednješolska stolna kongregacija za fante, ki jo je tedaj vodil pesnik Silvin Sardenko, se pravi, kanonik dr. Alojzij Merhar, je od časa do časa priredila kako igro v tej dvoranci s kakimi 80 sedeži in z odrom, nad katerim je bilo z lepimi črkami napisano „Resnici, Lepoti, Dobroti“. Danes te dvorane menda ni več, ker jo je škofija preuredila v prostore škofij-

skega arhiva. Tam so starejši kongreganisti, med katerimi se spominjam dveh Pengovov, Miloša Stareta in še koga, некоč tudi igrali Shakespearjevega Macbetha“. Lady, žensko vlogo, je igral kasnejši dramatik, prežgodaj umrli Leskovec, ki je prilagojeval svoj glas ženski osebi. Najbolj se spominjam prizora, ko čarovnice vedežujejo. V njem je igral eno od čarovnic moj brat Nace. Doma smo seveda fantje ponavljali ta prizor in se še danes spominjam nekaj vrstic besedila tistih strašno napravljenih čarovnic, ki so plesale okrog ognja: „Čari, čari, mešaj, vari, ogenj gori, kotel žari! Gaščirično oko, žabji krak, netopirjevih par dlak, prst deteca, ki ga mati je vlačuga ubila v jarku je, da bo pristna, gorka juha...“ Ne vem, če citiram vse prav po ne vem katerem prevodu velikega dramatika, a tako se spominjam in se gledam v duhu s temi čarovnicami.

Ko sem bil star 13 let, je l. 1927. umrl moj oče in zapustil mamu ob neznatni pokojnini v tistih težkih časih gospodarske krize sâmo s štirimi nepreskrbljenimi otroci. Nace je bil že na študiju v Rimu, sestra Katica se je poročila z dr. Francetom Lorettom, sinom očetovega prijatelja in sodelavca v službi, Janez je bil pa tedaj že absolvent gimnazije in je začel študirati pravo, zraven pa skušal kaj zaslužiti. Spomnim se, da sem tedaj ob očetovi smrti, ko je mrtev ležal še na postelji in je mama bridko jokala, stopil k njej, pokleknil prednjo in ji dejal: „Mama, ne jokaj, saj bomo pridni!...!“ Kadar se spomnim tega prizora, mi je hudo, kajti ne jaz ne vsi moji bratje nismo bili tako pridni in je mama v kasnejših letih mnogokaj pretrpela ob svojih fantih, česar pa tu ne bom navajal, ker ne spada v poglavje mojega gledališkega udejstvovanja.

NA KLASIČNI GIMNAZIJI

Ljubljanska klasična gimnazija, katero smo vsi štirje Lenčki obiskovali, je pri formaciji mladine zelo pospeševala poznavanje tudi dramskih klasikov. Ko sem bil jaz v tretji gimnaziji, je v dramskem gledališču priredila v režiji Franca Lipaha, dramskega igralca in režiserja, Sofoklovo dramo „Kralj Ojdip“ v Sovretovem prevodu. V tej igri je tedaj sodelovalo pet Lenčkov. Poleg Janeza, ki je odlično igral kralja Ojdipa, sva z bratom Mirotom igrala tebansko ljudstvo, moji dve sestrici, katerih ena je bila deset let stara, druga pa niti osem, sta pa igrali Ojdipovi hčerki, ki ob koncu igre prideta z oslepljenim očetom na oder in tam Ojdip, objemajoč ju ob sebi, izpove svoj tragični epilog tako doživeto, da sta obe moji sestrici na odru jokali. Vidca Terezijasa je tedaj igral kasnejši kulturnik akademik Janez Logar. Naj omenim, da je ta igra klasične gimnazije doživela od gledališke kritike zelo

veliko pohvalo; menda je bil tedaj gledališki kritik „Slovenca“ prof. France Koblar. V zvezi s to igro naj povem, da še danes, kadar pridemo skupaj preostala Lenčkova „triperesna deteljica“, moji dve še živeči sestri in jaz, vedno znova zapojemo speve tebenskega zbora, kot so jih peli igralci gimnazije na odru, ki so se za to petje mesec prej pripravljali pod vodstvom kanonika dr. Kimovca, ki je speve uglasbil, pa so tako prešli v naš spomin, da jih še sedaj znamo. Izvod Sovretovega prevoda „Kralja Ojdipa“ mi je dala na vpogled dr. Zlatica Hribar, hči ljubljanskega župana in senatorja Ivana Hribarja. Ob pregledovanju besedila sem opazil, da je bilo v predstavi klasične gimnazije delo precej skrajšano, zlasti besedilo spevov, zato se mi spominjamo le tistih, ki so jih v predstavi peli, pa jih tu navajam po spominu:

Če me je vidca kaj,
umnega vedca vsaj,
jutri, ko jasni bo ščip
seval na polje in hrib,
pesem mi glasno donela bo,
noga mi v kolu hitela bo,
tebi, Kitajron, na čast,
ki zibel Ojdipu si bil,
si ga rodil, več še, redil.
Si z blagodaril obdajal mi kralja,
zato ti bom rajal
to kolo zahvalno na čast.
O Fojbos, spasilelj, še ti
blagohotno na slavlje nam zri!
K prvi se tebi, božja Athena,
sveta hči Zena,
v svoji molitvi zatekam prošnjik.
V neznanem nemiru srce mi trepeče,
mi v plahem čakanju bojazni drgeče.
Ti, v sili spasilelj,
vseh rev izbavitelj.
O delfski prorok,
skrbi si mi vzrok.
V strašno zmedo me zapleta
videc modri, kaj naj dem.
Bi verjel mu, ne verjel mu
v dvomu tavajoč ne vem.
Ni mi znano, da bi sprl bil
Labdakov se rod kedaj
s Poliba kraljevim sinom
v dneh preteklih, ne sedaj.

Kje so torej mi dokazi,
da grditi smem mu čast,
sveto da nad njim maščujem
Laja tajnostno propast.

Ozrite se, Teb rojaki,
na Ojdipa, ki je znal
razgonetiti slovito zagonetko,
ki je kralj vsemogočen bil,
da gledal nanj zavistno je meščan.
Glejte, kak zle sreče val je
zgrnil se nad njim strašan!
O zatorej ne blagrujte
zemeljskega potnika,
ki življenja dan poslednji
v zarji svoji še ima,
dokler ni dospel do meje
žitja svojega brez dne!
Ojdipus!

Leto kasneje je klasična gimnazija igrala, tudi v gledališču „Julij Cezar“ v režiji, če se ne motim, tudi Franca Lipaha. Moj brat Janez je tedaj igral Bruta, Rudi Švegelj Cezarja, Franc Bajc Antonija. Pri tej igri sem imel jaz zelo majhno vlogo: s soigralcem Draškom Vilfanom, ki je bil kasneje znan slovenski plavalški prvak pred vojno, potem pa zdravnik in univerzitetni profesor, sem imel ob neki priliki teči prek odra in klicati „že gredo“, a sem moral to storiti sam, kajti da Drašku ni bilo treba v revnem gledališkem kostumu tega napraviti, je z dinarjem podkupil mene, da sem tekел sam. Tega me je dr. Vilfan spomnil ob nekem srečanju maturantov tedanje klasične gimnazije iz leta 1933.

Kot gimnazijec sem rad zahajal v „Dramo“. Znane igralce: Kralja, Levarja, Lipaha, Skrbinška, Cesarja, Debevca, Jana, Železnika, Marijo Vero, Nablocko, Danilo, Vido Juvanovo in druge sem skoraj oboževal. S sestro Marico sva v pomladnih jutrih rada šla pred šolo k maši zjutraj na Rožnik, pa sem v cerkvi z velikim zadovoljstvom večkrat opazil pri maši mladi igralski par, ki sem ga videval v „Drami“, Jana in njegovo ženo Vido Juvanovo. To mi je dalo spoznanje, da gledališka umetnost ni v nasprotju z verskim življenjem.

Že kot gimnazijec sem bil poznan med sošolci kot nekak „uradni“ deklamator. Kadar je bila v šolski dvorani proslava s kakim programom pred celokupno navzočo gimnazijo, je pred tem navadno prišel v razred ravnatelj dr. Lokar, me poklical, naj grem z njim, me peljal v svojo pisarno ter mi dal deklamacijo, češ, naj se je

naučim in pri proslavi deklamiram pred govorom ravnatelja ali kakega profesorja. Vem, da sem se nekoč doma dolgo učil besedilo Gregorčičeve ode „Oljki“, pa sem ob zaključku deklamacije tiste pesnikove besede: „Oj, bratje, ko se to zgodi, tedaj končana pot bo moja in konec bo težav in boja, tedaj potihnil za vsekdar sveta bo in srca vihar“, to povedal s posebnim zanosom, z nasmeškom na obrazu, kar je potem profesor Gnjezda naslednjo uro označil za presenetljivo posrečeno, češ, da sem prav ponazoril pesnikovo razpoloženje z veselim upanjem na konec vojnih in srčnih bojov ob pesnikovi smrti.

Ko sem bil menda v šesti gimnaziji, smo, na ne vem čigavo pobudo, v dvorani „Delavske zbornice“ igrali Molièrovega „Namišljenega bolnika“. Režiral je moj brat Janez. Tedaj sva bila Zlatica Hribar in jaz nosilca glavnih vlog, jaz namišljenega bolnika. Iz tega igranja se spominjam le dejstva, da nisem dobro znal vloge...

Nekoč so me povabili, da sem ob neki misijonski slavnosti v veliki unionski dvorani sodeloval pri igri Henrija Gheona „Tri modrosti starega Wanga“, kjer sem predstavljal misijonarja; nekaj mlajši Tone Röger je bil Wang, hudiča pa je igral sedaj v Kanadi živeči prijatelj Pavel Kveder.

Celo Jezusa sem igral, čeprav v zelo skromni vlogi. To je bilo na Marijanskem zborovanju v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano. Ko smo tisto popoldne čakali na začetek, je od nekod privihral neki fant, iskajoč koga, ki bi vskočil kot Jezus v igro, ki bi jo imeli udeležencem prikazati Marijaniščniki in ki jo je režiral in igral glavno vlogo čevljarja tedanji osmošolec prof. dr. Janez Oražem. Takoj sem se javil, in ko mi je režiser Žane povedal, kaj naj storim in rečem, sem to zlahka opravil. Igra je bila Tolstojeva v priredbi Milčinskega: „Kjer ljubezen, tam Bog“ v kateri se prikazuje čevljarju, ki je z ljubeznijo pomagal revežem, ob vsakem od njih Jezus in mu reče: „To sem bil jaz, to sem bil jaz!“

In tu naj nekaj povem o izredno lepem podvigu gimnazijskega društva ljubljanske klasične gimnazije „Žaru“, kar mi je iz „Izvestja klasične gimnazije 1929/30 in 1931/32“ posredoval prijatelj dr. Anton Röger. Iz Trsta sta bila prišla, skupaj s svojimi starši, študirat na klasično gimnazijo brata Leon in Egon Stare. Petošolec Leon je dal leta 1930 v januarju pobudo za ustanovitev društva „Žar“. Kmalu sta brata pridobila mnogo članstva in 22. januarja 1930 je bil ustanovni občni zbor. Nadzorstvo nad društvom je najprej prevzel dr. Ferdo Kozak, ko je ta odšel drugam, pa prof. Franc Gnjezda. Za predsednika novoustanovljenega društva je bil izbran Stare Leon. Odborniki so se na delo zbirali v

stanovanju družine advokata dr. Stareta, kjer so njim in sodelavcem odstopili v ozadju stanovanja veliko svetlo sobo, kamor smo imeli sodelavci vsak čas dostop. „Žar“ je v začetku izdajal tipkan list, v prvem letu je izšlo šest števil po 50 izvodov. Vsak drugi ponedeljek je bil popoldanski sestanek za vse člane, kjer so se posvečali prosvetnim in literarnim vprašanjem pod vodstvom prof. Ferda Kozaka, oziroma kasneje prof. Franca Gnjezda. Kot zaključek prvega leta je dramatični odsek v šolski fizikalni dvorani priredil dve igri: Lipahovega „Gospoda poročnika“ in Kettejevo „Naši dijaki“. Režiser je bil petošolec Anton Röger. Improvizirani oder in scenerijo so sestavili in naslikali dijaki sami. Mimogrede naj omenim, da pri tem podvigu jaz tedaj nisem sodeloval kaj več kot gledalec.

Isto leto so v dvorani „Delavske zbornice“ Žarovci igrali v režiji Bratka Krefka Fonvisinovega „Miljenčka“. Glavno vlogo je igral Albin Mozetič, ki je bil kasneje pomemben inženir in se je ob prihodu komunistov v Ljubljano umaknil v Argentino, kjer je postal eden ravnateljev petrolejske družbe „Diadema Argentina“ v Buenos Airesu, obenem pa je bil več let predsednik tamkajšnjega osrednjega društva „Zedinjena Slovenija“; žal je mnogo prezgodaj umrl. Pri igri „Miljenček“ jaz nisem igral, a sem prevzel vlogo inšpicijenta, se pravi človeka, ki skrbi, da igralci pravočasno prihajajo na oder, opremljeni z vsemi „rekviziti“. Te svoje naloge nisem vzel resno, pa se spomnim, da je med igro režiser opazil moje nefunkcioniranje, stopil za oder ter me pognal stran in sam prevzel mojo nalogo. Povsem prav je imel.

V letu 1931/32 je „Žar“ že izdajal svoj list v tisku, navadno na 32 straneh in s pestro vsebino. Ovitek je opremljal Branimir Polič, tiskal se je v tiskarni „Slovenija“ v Wolfovi ulici. V listu so kot člankarji sodelovali med drugim Cene Logar z razpravo Psihologija jezika, Janez Gregorin s spisom iz svojega gorniškega doživljanja in drugi; med pesniki so bili Vladimir Truhlar, Jože Kastelic, Cene Kranjc, Jože Žabkar, Erna Musar in še nekaj drugih.

„Izvestja“ iz leta 1931/32 poročajo o tem, da so gimnazijci igrali Cankarjeve „Hlapce“, ko sem bil v osmi gimnaziji. Režiral je Milan Skrbinšek, znani dramski karakterni igralec. Tedaj sem se povzpел do glavne vloge Jermana, učiteljico, Jermanovo dekle, je pa igrala hči ljubljanskega župana Ivana Hribarja Zlatica Hribar, ki sem jo po vajah, katere smo vedno imeli v gimnazijskih šolskih prostorih, razen na koncu, ko so bile vaje na odru, spremljal do njihove vile pod Rožnikom, vanjo pa nikdar ne stopil. Zlatica je bila moja najodličnejša sošolka, jaz sem bil pa menda najslabši študent, ker pač šole nisem jemal resno. Vlogo župnika je imel

sedaj v v Bregenzu v Avstriji živeči Tone Röger. Hranim sliko skupine igralcev, ko smo se fotografirali na odru lepo „postrojeni“ z režiserjem na sredi in z menoj in Zlatico na vsaki strani. Iz igre se spomnim nemajhne zadrege: ko Jerman hoče iz predala mizice vzeti revolver, da bi naredil samomor, se mi predal ni in ni hotel odpreti, pa sem samomorilno gesto z revolverjem proti sencem le fingiral. Spomnim se tudi tedanjega klica Jermanove matere, ki jo je tedaj igrala sošolka Lea Ozimič; ta klic je zadržal Jermana od samomora. Iz svojega igranja se spomnim prizora v krčmi, ko Jerman, stoječ na stolu, govori ljudstvu: „Hlapci, za hlapce rojeni, za hlapce vzgojeni, ustvarjeni za hlapčevanje! Kdo vam bo odprl usta, devetkrat zaklenjena?“ In pa Kalandrovih besed: „Jaz sem Kalandar, kovač. Kdo bi rad še kaj vedel?!“, ko pomirjuje množico, potem ko Jerman pod udarcem zalučane kovačarce obleži z okrvavljenem obrazom, kar sem uprizoril z malo spretnosti na čelu s šminko, pripravljeno na mizi v ta namen. Moja dekle v Hlapcih Lojzka, sedaj dr. Zlatica Hribar, je v spremstvu drugega mojega sošolca inž. prof. dr. Jožeta Duhovnika prišla na mojo zlato mašo leta 1988 v cerkvi Srca Jezusovega in potem v hotel „Union“ k večerji.

Z obžalovanjem ugotavljam sedaj, da jaz tedaj miselno tej vlogi in tudi drugim nisem bil dozorel, čeprav že osmošolec. Cankarja sploh nisem globlje razumel, razen nekaj črtic. To je pač bilo zato, ker sem se posvečal samo igranju, tu in tam tudi kaki režiji, pa se nisem nikdar poglobljal v vsebino takih dramatskih del, kot so na primer Hlapci. O tem bom še nekaj povedal iz časov, ko sem v „Žar“ pisal gledališka poročila.

„Hlapce“ smo igrali 1. februarja 1932 in 23. II. ter igro ponovili slušno v ljubljanskem radiu. Že septembra 1931 je bil „Žarov“ občni zbor, in sicer že tretji, na katerem je bila poleg predsednika Leona Stareta za podpredsednico izvoljena Zlatica Hribar, Snoj Jože pa je bil tajnik. Med uredniki tedaj že v 8000 izvodih tiskane revije se navajajo poleg Stareta Leona Kastelic Jože, Karel Truhlar, Žabkar Jože, Dolinar France in Cene Logar.

V listu „Žar“ sem objavljajl gledališka poročila o dramah, ki sem jih gledal v gledališču. „Žar“ mi je izposloval za vsako predstavo zastonski sedež v Drami. Vedno sem šel najprej k upravniku „Drame“ pesniku Otonu Župančiču in mu izrazil željo, da bi videl to ali ono predstavo. On mi je izdal nalog za blagajničarko, pri kateri sem potem brez nadaljnje dobil sedež v parterju. Nekoč, ko ni bilo prostora v parterju, mi je blagajničarka dodelila celo ložo; to je bilo tedaj, ko so v Drami gostovali neki angleški igralci in v svojem jeziku, ki ga seveda nisem razumel, predvajali „Hamleta“.

Prijatelj Nikolaj Jeločnik ima v Argentini vezan izvod tiskanega „Žara“ s temi mojimi gledališkimi poročili, pa mi je „Žar“ posodil. In ko sem bral, kaj sem tedaj vanj o gledaliških predstavah pisal, me je bilo resnično sram, tako revni so bili tisti zapisi, povsem nedozoreli, saj pomembnejših del sploh nisem razumel. Pa sem se obrnil na svojega, sedaj pokojnega brata Janeza, ki je bil sodelavec revije „Modra ptica“ in sploh razgledan kulturnik, prijatelj pisatelja Vladimirja Bartola, da mi vsebino igre malo razloži, kar je rad storil, da sem mogel vsaj kaj malega o stvari napisati v „Žar“. Tedaj je bil eden vodilnih v „Drami“ pisatelj Pavel Golia, ki me je ob neki igri v odmoru povabil, da sem se ob dvorani po hodniku z njim sprehajal. Pa mi je ta literat začel govoriti o nesmiselnosti mojega pisanja v „Žaru“, češ, da je vse nezrelo. V srcu sem mu moral dati prav, dasi težko.

Naslednje leto je „Žar“ v gledališču igral Cankarjevo igro „Za narodov blagor“ z Antonom Rögerjem v glavni vlogi veljaka dr. Grozda in z Lijo Pogačnikovo kot njegovo ženo, kasneje poročeno s Frančkom Žebotom in živečo v Koliforniji v ZDA. Tej igri sem prisostvoval jaz že le z dijaškega stojišča. Na gimnaziji smo imeli za slovenščino nekaj časa prof. Polzelnika. Ta je ob neki uri izzval dijake, češ, da nihče ne bi zmoget na pamet podati celotnega „Krsta pri Savici“. Pa se je oglasila sošolka Berta Jakulin, ki se je kasneje poročila s slikarjem Rikom Debenjakom, da bo celotni „Krst“ čez nekaj tednov v šoli povedala na pamet. In ga je čez kak mesec res zdrdrala brez napake pred profesorjem in pred nami. Občudovali smo njen spomin in ji z gromkim aplavzom čestitali.

Več let smo imeli za slovenščino pisatelja Ivana Preglja, drobnega, majhnega človeka z bistrim umom, ki je po cestah vedno hodil s palico, ne toliko, da bi se nanjo opiral, ampak da jo je ob sebi vihtel. Ta profesor ni zmoget v razredu ohraniti discipline in se mi še danes smili, spominjajoč se, kako obupno se je trudil, da bi ohranil mir in red. Seveda zato pri njegovih urah nismo toliko pridobili, kolikor bi lahko, jaz še zdaleč ne, kajti v šoli sem bil navzoč le s telesom, z duhom pa navadno čisto drugje. Tako ni čudno, da sem pri maturi „padel“ prav iz slovenščine.

„Žar“ je po maturi organiziral za osmošolce obisk slovenske Koroške pod vodstvom prof. Gnjezde. Bilo nas je vsega skupaj kakih 12, ki smo hodili dober teden po koroških vaseh in v vsakem večjem kraju priredili srečanje z rojaki v kaki gostilni, včasih tudi v kaki dvorani. Vsakič so bili na programu pozdrav našega spremljevalca, violinski nastop našega Uroša Prevorška, violinista, deklamacija Toneta Rögerja, petje našega okteta in še kakšna točka. Obiskovalce je vedno pozdravil tudi kak odlični zastopnik Koroške. Udele-

žili smo se tudi nove maše koroškega duhovnika Mikule, ki je kasneje delal in umrl kot izseljenski duhovnik v Avstraliji. Lepo se spominjam naših poti ponoči, ko smo se vračali v svoja bivališča v kaki šoli; prekrasne so se mi zdele tiste koroške julijske noči, ko so se preko neba prepeljavali ugašajoči utrinki.

Na gimnaziji sem rad sodeloval tudi pri petju; imel sem menda še kar nekam lep glas. Tako me je celo profesor Emil Adamič, ki nas je tedaj učil petje, izbral za solista v zboru, ki je sodeloval pri neki akademiji v Unionski dvorani. Imel sem zapeti v Mokranjčevih „Kosovskih pesmih“ baritonski solo: „Mare, resavkinju Mare, resavkinju! Jesi vidla, Mare, resavske junake?“ Spominjam se, da sem tedaj prejel lep šopek cvetja, ki ga je domov poslala ne vem katera duša. Pri tej akademiji sem tudi deklamiral pesem Otona Župančiča: Naša beseda. Spominjam se preroških besed v tej pesnitvi, primerni tudi za naš sedanji čas: „Slovenska misel, vzpluj, dvigni se do nebes! Razpni se, po razponu tvojih kril bo narod meril sile svojih sil. In morda: treh najmanjši brat pojde za vse usod iskat!“ – tako nekako se glase tiste vrstice.

GLEDALIŠKO DELOVANJE PRI KONGREGACIJI IN V RADIU

Dr. Zlatica Hribar se spominja, kako sem v šoli, namesto da bi prisostvoval šolskemu delu, pod klopjo vedno študiral kake „vloge“. Ko sem bil menda šele v tretji gimnaziji, sem v kletni dvorani v Križankah že režiral igro: „Sveti Just“ in igral vlogo svetnika. Spominjam se, da sem ob novici bližajočih se mučiteljev vzklíknil: „Naj le pridejo! Videli bodo, da se kristjan ne boji smrti!“ To igro je prišel gledat tudi naš profesor zgodovine, dr. Karel Capuder. Včasih je bila kaka igra v gornji, „viteški“ dvorani Križank, kjer smo pa morali kajpada oder in kulise šele postaviti. V tistih časih je z menoj zelo sodeloval prijatelj Marijan Hočevár, ki je z očetom in mamo živel na Starem trgu in sem bil pogosto pri njem doma. Tedaj stolna kongregacija ni imela več sestankov pod vodstvom kanonika dr. Alojzija Merharja, ki se je zaradi neke nerodnosti moral umakniti in je za njim prevzel vodstvo Stolne kongregacije, to pot v Križankah, veroučni profesor dr. Ivan Vrečar, ki je za živahno življenje življenje kongregacije veliko žrtvoval; tako je, na primer, nabavil celo vrsto potrebnih instrumentov, ki so pa v lepih omarah še lepše opremljene kongregacijske sobe neuporabljeni čakali mladih godbenikov. Pozneje je dr. Ivan Vrečar dajal več pomena raznim predavanjem na kongregacijskih sestankih. Spominjam se nekega predavanja kongreganista Franceta Glavača, ki je potem postal duhovnik, voditelj neke protikomunistične mladinske skupine, potem se pa umak-

nil v Argentino, kjer je dušnopastirsko lepo deloval; po težki bolezni, ko so mu morali odrezati noge, pa je kmalu umrl kot župnik v provinci Buenos Aires.

Kongregacija je od časa do časa prirejala tudi akademije, tako tudi Marijansko akademijo v dvorani Delavske zbornice. Tedaj sem pri tej akademiji nekako „vrhunsko“ sodeloval, in sicer takole: slikarja Marija Preglja, mirnega fanta, sokongresista, sina pisatelja profesorja Ivana Preglja, sem naprosil, da je za ozadje odra naslikal v obliki vitroja na prosojen papir lepo podobo Marije z Jezusom, da smo pred njo nastopili. Za akademijo sem sestavil odrski prizor v verzih, ko mlad človek brani pred satanom Marijino krono, ki je simbolizirala fantovo krepost. V pehanju za to krono s satanom mi je pasarsko delo delavnice Pengovih padlo iz rok in se pri tem padcu malo poškodovalo, a smo krono popravljeno vrnili kipu Matere božje v kongregacijski dvoranci. Mimogrede povedano, sem se s kakimi odrskimi besedili, navadno v verzih, tudi kasneje poskušal, ko sem kot bogoslovec zbiral misijonsko prireditveno besedilo za izdajo tiskanega gradiva. Napisal sem nekaj besedil, ki so se uporabila.

Bilo pa je tedaj v stolni kongregaciji že nekaj članov, ki so postajali bolj in bolj prepričani komunisti, kot na primer Marijan Breclj iz Trnovega, sin znanega zdravnika dr. Breclja, ki je imel številno družino. Moj pokojni brat Janez je bil s to družino prijateljsko povezan. Kaj je mojega brata Janeza 23-letnega privedlo do tega, da se je neke noči ustrelil, še danes ni znano.

Sploh sem v tistih letih zelo veliko igral, tako tudi v dvorani Rokodelskega doma v Komenskega ulici, v kateri je bil pod stropom okrog in okrog lep napis: Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo! Voditelj Rokodelskega doma je bil kanonik dr. Alojzij Stroj. Ob neki priliki smo tam igrali misterij „Skrivnosti svete maše“ z glavnim igralcem Francem Gajeta. Večkrat smo igrali komedije, v katerih je bil mojster humorja neki Janko Novak, ob katerem smo soigralci nemalo trpeli, ker se ni držal besedila in zato nismo doživljali „iztočnic“, se pravi, tiste besede, ob kateri mora soigralec nastopiti s svojim besedilom. Po igrah smo šli z Marijanom Brecljem, ki je bil navadno režiser, z izkupičkom vstopnine v kako gostilno, kjer smo se malo okrepčali.

Igral sem tudi v dvorani Ljudskega odra v Streliški ulici. Posebno dobro se spominjam neke pomembne igre, v kateri je poleg nas, mladih fantičev, nastopala tudi skupina angelov, samih lepih deklic. Med njimi je bila tudi dekle mojega brata Janeza, Micka Križnar iz Trnovega, in tudi Mila Kačič prav od tam, ki se je potem poročila s Fedorjem Koširjem, pozneje pa postala priznana slovenska pesnica, ki še sedaj objavlja svoje pesmi. V poslopju

Ljudskega doma je bila pisarna Ljudskega odra z garderobo, v kateri je tipkal vloge urednik, po imenu Ganoni, pa sem hodil k njemu, da sem si posojal obleke za igre, ki sem jih pripravljaval v Križankah in drugje.

Glasovno že bolj dozorelega, me je Marijan Brecelj povabil v radijsko družino, ki jo je on vodil. Priprave na te radijske igre so bile kaj revne; Navadno smo brali za poskušnjo vloge šele tik pred nastopom in kar v sobi pred studijem. Med drugimi predstavami se spominjam igre „Golgota“, drame Srdjana Tučiča, ki jo je leta 1920 uprizoril v Ljubljani Zvonimir Rogoz (po podatku Dušana Moravca), pozneje pa jo je predvajal tudi ljubljanski radio. V tej drami mi je Marijan Brecelj zaupal glavno vlogo redovnika, ki ga lepa mladenka izvabi iz samostana, da se z njo poroči; a ko mu postane življenje z njo neznosno, ženo zadavi. To ženo je tedaj v radiu igrala ob meni Marija Kavčič, ena najboljših amaterskih igralk Ljudskega odra. Pa sem se preveč vživel v vlogo nesrečnega, izgubljenega samostanca in sem so igralko Kavčičevo v igri tako krepko zgrabil za vrat, da je v resnici kar v strahu kriknila, čeprav le pred mikrofonom. Spominjam se, da sem ne le v tej igri, ampak tudi sicer igral navadno s prevelikim patosom, nenaravno, tako da je prof. Koblar, ki je za oknom v studiu nadzoroval igranje pred mikrofonom, kar zmajal z glavo iz nezadovoljstva.

Tedanja Aleksandrova, zdaj Cankarjeva cesta proti Tivoliju, in tedanja Šelenburgova ulica od glavne pošte do Zvezde sta ljubljanski študentariji služili kot promenada, kjer smo se mladi srečevali in skupaj pohajali. Na Aleksandrovi cesti so včasih številni fantje, že visokošolci, držeč se pod pazduho, cesto skoraj zaprli, da drugi niso mogli promenirati. To je bil katoliški prijateljski krog, ki so ga sestavljali kasnejši doktorji: Karel Faganel, Franc Bajc, Marjan Erman, Frantar, Dolenc, Ložar in še marsikdo, pa tudi jaz, čeprav sem bil tedaj še srednješolec, a so me oni kot igralca sprejeli v svoj krog. Ta skupina je med drugim naštudirala tudi vojno dramo R. C. Sheriffa „Konec poti“, ki jo je prevedel Oton Župančič in jo v Drami leta 1930 uprizoril Ciril Debevec. Pa smo to igro tudi mi igrali, najprej v Rokodelskem domu, kasneje pa na raznih podeželskih odrih po Sloveniji. Za to igro sem naslikal plakat: vojaško glavo s čelado za bodočo žico in z razstrelivi naokrog. Igral sem pa polkovnika, ki se je navadno pojavil na odru s kratko pipico v ustih ali v roki. So igralci so za odrom s petardami uprizarjali napad in na odru je v lesenem bunkerju igralec Franc Bajc umiral, smrtno zadet, in doživljal konec poti. Karla Faganela, ki je bil režiser te igre, in Franca Bajca sem z gospema povabil na svojo zlato mašo v

Ljubljani l. 1988 in so se je zares udeležili. Dr. Marjana Ermana sem pa doživljal v Chicagu, ko je vsak dan prihajal k moji maši v cerkev Sv. Štefana, pa je čez nekaj let umrl.

V tistih časih je igralec in režiser Edvard Gregorin, ki je bil že preje skupaj s p. Romanom Tomincem OFM priredil za oder zgodbo Kristusovega trpljenja „INRI“, postavil v Drami na oder nov pasijon „v času obiskanja“. Ne vem, kako je Edvard Gregorin zvedel zame, saj je bilo to že pred „Hlapci“, a dejstvo je, da me je povabil, naj bi v gledališču pri tem pasijonu pred vsakim dejanjem ali odrsko sliko, preden se dvigne zastor, prebral občinstvu zadevno mesto v svetem pismu. Seveda sem se povabilu rad odzval in bil dejansko bralec ob številnih predstavah tedanjega pasijona. Nekoč so to igro prišli gledat tudi dijaki iz Škofovih zavodov v Št. Vidu in moj kasnejši sobrat, duhovni pisatelj Franc Sodja CM, mi je večkrat obujal spomine na tisto mojo pojavo napovedovalca v črni halji, osvetljenega z žarometom tam pred zaveso.

V takem, vse prej kot šolskem življenju moje mladosti, se mi je približala gimnazijska matura, pri kateri sem pa zaradi neznanja „padel“, ne le pri prvem preizkusu pred komisijo, ampak tudi pri ponavljalnem izpitu, ker sem pač živel ne za šolski študij, ampak za teatersko udejstvovanje. Spominjam se, kako me je potem ob Trgovski šoli, ki jo je obiskovala, tedaj srečala prijateljica, s katero sem se rad sestajal v parku Tivoli, pa sem ji s solzami v očeh povedal o svojem neuspehu.

A tudi solze me niso spreobrnille. Namesto, da bi se vsaj tisto leto čakanja, ko sem se imel pripraviti na ponovitev mature, resno pripravljaj in čas izrabil za študij, sem prav tako večino časa zapravil za gledališko delovanje. Med drugim so me služkinje povabile, da sem v njihovi organizaciji režiral neko igro, v kateri je glavno vlogo igrala tedaj še dekle iz prijateljske družine izpred škofije Mirijam Jeločnik, sedaj gospa Tozonova, mati šestih sinov, od katerih je najmlajši nesrečno končal. Ta blaga žena je zelo zaslužna za glasbo in orglanje po ljubljanskih cerkvah in je tudi na moji zlati maši v cerkvi Srca Jezusovega na božič orglala. Njen soprog Tozon, ki tudi še živi, je bil poznan in spoštovan javni delavec in se ga dobro spominjam, ko je vodil sestanek študentovskega društva „Razor“ v čitalnici tiskarne tedanjega Katoliškega tiskovnega društva, ko sem bil jaz še prvošolček. Tiste čase je bil moj svak Loretto, sicer doktor prava in tajnik Konzumnega društva, predsednik Frančiškanske prosvete pod vodstvom p. dr. Romana Tominca, jaz sem bil pa njen tajnik. Spominjam se, kako me je p. Roman vedno, kadar sem prišel kot tajnik k njemu, povabil v svojo celico, kjer je imel v posebni vrt-

ljivi omarici pri mizi razne steklenice s krepilno pijačo, ki mi jo je prijazno ponudil. Ta Frančiškova prosveta je z mojim bistvenim sodelovanjem nekoč priredila zabavni večer v Dvorani Delavske zbornice, saj tedaj še ni bilo Frančiškanske dvorane. Večer je bil pri pogrnenih mizah. Na njem je moj svak, znani šaljivec, pel razne šlagerje in tudi sicer duhovito nastopal, jaz sem pa režiral spevoigro „Srce in denar“ Vinka Vodopivca. Frančiškan p. Ačko, mladi komponist, je vodil vse petje, tudi zborovo, in spremljal na klavirju. P. Ačko je bil velik prijatelj naše družine in je pogosto prihajal k nam v vas, pa tudi mojega brata Janeza pokopal pri Svetem Križu kot edini duhovnik. V tej spevolgri je moja sestra Marica, tedaj še ne poročena, pela glavno sopransko vlogo, mešetarja sem pel in igral jaz, tenorsko vlogo pa je odpel slaščičar Drago Švara, ki je stanoval pri nas, kajti mama – vdova je morala zaradi vzdrževanja otrok imeti ljudi na stanovanju. Spominjam se, kako sem v svoji navihanosti na tiskani program dal napisati, da v spevolgri poje tudi D. Švara. Tedaj je bil znani slovenski dirigent opere dr. Danilo Švara in sem s tem nekatere prevaral, kajti pel ni dr. Danilo Švara, ampak slaščičar Drago Švara, ki je bil zelo dober tenorist in je svojo vlogo odlično opravil. Spominjam se pa tudi zelo neprijetnega dogodka ob neki drugi kratki igrici na prireditvi tistega večera: v prizoru, v katerem mora policaj aretirati nekega potepuha in ga odpeljati, je bil moj brat Janez, ki ga je igral, za korajžo je za odrom izpil preveliko merico žgane pijače, pa se potem policaju, kot bi terjala vloga, nikakor ni dal odpeljati, ampak ga je z neprimernimi izrazi krepko ozmerjal... Prizora nismo mogli drugače zaključiti, kot da sem dal spustiti odrsko zaveso. Čudim se, da je bil kulturno izobraženi p. Roman s prireditvijo kljub temu kar zadovoljen.

Čas čakanja, da se ponovno prikažem pred maturitetno komisijo, sem si pa tudi drugače znal krajšati. Z menoj se je spoprijateljil brat hotelirja Dolničarja v Tivoliju. Prosil me je, da bi mu pomagal iz knjige študirati radijsko tehniko. In me je pogosto peljal v to ali ono kavarno, da sva tam buljila v knjigo, katere besedila niti sam nisem razumel, kaj šele, da bi mogel prijatelju pri študiju kaj pomagati. A njegov brat hotelir je zlasti poleti organiziral v hotelu Tivoli plesne zabave, in v tistih nočeh je hotelir nekajkrat zaprosil tudi mene, da sem bil pri blagajni. Drugekrati, ko program ni bil na prostem, ampak v bajno razsvetljenih sobanah hotela, so tam nastopale iz Avstrije ali od drugod došle plesalke, ki so, kajpada napol razgaljene, pred petičnimi gosti (enkrat sem tam videl tudi tedanjega ljubljanskega župana dr. Puca) plesale, potem pa še drugače zabavale kliente. Tedaj, v tistih nočeh, sva s prijateljem študij radijske tehnike prenesla iz kavarne kar v tiste sobane; nekaj časa sva res pogledovala v knjigo, ostali

čas sva pa prisostvovala plesom čarobno opremljenih plesalk. Ko je neke noči ena od štirih, ki so bile najete, simpatična blodinka, morala potovati z vlakom nazaj, me je hotelir prosil, da sem jo jaz v taksiju spremljal na kolodvor, pa menda blodinka še ni imela bolj pustega spremljevalca, kot sem bil tedaj jaz...

V tistih poletnih nočeh se mi nekajkrat ni ljubilo hoditi spet domov, pa sem se ulegel na eno od klopi pri „Špricbrunu“ (tako smo izgovarjali), vodometu, kjer je fantiček pošiljal v zrak vodo, in kar tam zaspal. No moja mama, ki sem ji trinajstleten ob smrti mojega očeta obljubil, da „bomo pridni“, je pač tiste čase morala precej potrpeti tudi z menoj; ker preveč mi je zaupala. Seveda se je moja predstavitev pri maturi čez leto dni ponesrečila, celo pri popravnem izpitu iz drugega predmeta, menda iz zgodovine, tako da tudi po četrty pojavi pred maturitetno komisijo ne bi zdelal zrelostnega izpita in bi ostal za vedno ponesrečen študent, če se me ne bi profesorji usmilili. Ko smo se vsi izpitarji zbrali v konferenčni sobi gimnazije, skupaj s profesorji, je ravnatelj vsem kandidatom čestital, da so izdelali, le glede mene je pripomnil: „Lenček tudi to pot ni pokazal potrebnega znanja, a smo pri njem pogledali skozi prste zaradi njegovega siceršnjega sodelovanja z gimnazijo.“ Tako sem v sramoti prešel skozi gimnazijska leta, pa nisem nikogar delal krivega, ampak le sam sebe, saj sem vedel, da mi je bila ves čas šolska snov deveta briga, ker me je povsem zajelo gledališnikovanje.

Potem, ko sem dobil nezasluženo maturitetno spričevalo, sem si privoščil lepe počitnice, to pot na Štajerskem v Savinjski dolini. Prej smo hodili otroci na počitnice predvsem k sorodnikom v Kostanjevico pri Šmartnu pri Litiji, enkrat samkrat sem šel na počitnice v Slivice pri Rakeku k očetovim sorodnikom. Tedaj je živel pri nas, ki smo se po očetovi smrti preselili v drugo stanovanje na nasprotnem koncu Zvezde od nekdanji Trgovski šoli, študent Lojze Rojnik. Ta me je povabil, da grem k njemu v Šempeter v Savinjski dolini na počitnice. Z veseljem sem šel, zlasti še, ker sem vedel, da gre tam zaradi prodaje hmelja kmetovalcem kar dobro. Res sem doživel izredno blagostanje pri družinah. V tistem kraju je bilo tudi več študentov, med njimi maturant iz Škofovih zavodov Jože Škorjanc iz bližnjega Št. Pavla pri Preboldu, ki je imel malo starejšo sestro Zinko, izredno plemenito, naravnost materinsko skrbno za nas študente, pa prijatelja Tenča, tudi maturanta. Tudi učiteljščnica Ivanka Žgank je bila v tej družbi. Organizirali smo se, da bomo po zgledu tedanjih drugih študentovskih skupin tudi mi pripravili igro in jo predstavili prebivalstvu. Izbrali smo Rostandovo dramo „Vest“, v kateri je menda Jože Škorjanc igral duhovnika, jaz človeka, ki ga je vest

preganjala, Ivanka pa neko dekle, povezano z njim. Nastopali so še drugi, kar pa mi je ušlo iz spomina, med drugim tudi Tenč, ki je pozneje, enako kot Jože Škorjanc, vstopil v bogoslovje in še razmeroma mlad umrl, kakor je umrl tudi že drugi soigralec, kasneje znani celjski zdravnik dr. Lojze Rojnik, sin mojega gostitelja. Igro smo pripravili bolj površno, po študentovsko, in jo igrali neke nedelje popoldne ob le napol zasedeni dvoranici v št. Pavlu pri Preboldu, kar pa nas ni preveč prizadelo. Ivanka Žgank, s katero sem se pri tistih vajah precej zblížal, še sedaj živi v Velenju, pravtako živi še moj dobri prijatelj, upokojeni nadžupnik v Šmartnem pri Slovenjgradcu Jože Škorjanc. Ta dva sem po povratku iz Argentine kajpada že obiskal in ju povabil na svojo zlato mašo. Še zdaj obujam spomine z njima na tisti zlati mladostni čas.

S prijateljima Dolničarjem in Rojnikom sem šel nekajkrat v družbi s svojo sestro Marico in njeno prijateljico na Šmarno goro, pa jemal s seboj staro harmoniko, na katero me je ob nekih počitnicah pri študentih Škuljevih iz Velikih Lašč, oziroma vasi Kaplanovo, njun brat Škulj Lojze naučil malo igrati in mi je harmoniko celo podaril. Imam še fotografijo, ko v tej družbi vlečem harmoniko in pojem, zdaj spet aktualno hrvaško popevko o banu Jelačiću, ki pravi: „Ali sada njega crna zemlja krije, zelena mu trava diči njegov grob. Ustaj bane, Hrvatska te zove, ustaj bane Jelačiću...!“ No, ban Jelačić ni vstal pač pa je vstala Hrvatska v demokracijo in spet nazaj postavlja svojemu banu spomenik, ki so ga rdeči pred desetletji odstranili...

ALI V GLEDALIŠČE ALI V BOGOSLOVJE.

Po vsem tem mojem mladostnem gledališkem življenju bralca ne bo začudilo, če sem se po maturi znašel pred vprašanjem, ali v gledališki ali v duhovniški stan. Iskreno moram povedati, da mi je odločitev olajšala naslednja okoliščina: ker sem se tako v Ljubljani kot v Savinjski dolini „bolj od daleč“ zblížal z dvema dekletoma, mi je bilo težko zapustiti eno ali drugo, pa sem se odločil, da se bom obema odpovedal s celibatom. Pri tej odločitvi mi je pomagal moj brat dr. Ignacij, ki je medtem že prišel nazaj iz Rima kot dvakratni doktor in bil tedaj prefekt v Zavodu sv. Stanislava. Pa naj povem še to, da sem se za duhovniški stan odločil tudi zaradi mame, za katero sem vedel, da si želi še enega sina duhovnika. Torej so me k odločitvi za duhovništvo nagnili pravzaprav bolj človeški oziri, dasi je tudi res, da sem duhovništvo nadvse visoko cenil. Vendar zdaj mislim, da so me do odločitve privedli predvsem milostni nagibi skrivnostno delujoče božje Previdnosti. Tako sem zdaj uverjen tudi zato, ker mi je ista božja

Previdnost omogočila, da sem mogel tudi kot duhovnik v precejšnji meri slediti svojemu gledališkemu zanimanju, pa da sem, zlasti v Argentini, vaje organiziranja, mogel bistveno sodelovati pri raznih akcijah, tudi kulturnih, kjer sem se pač kot študent ukvarjal z eno kulturnih panog, gledališčem. Včasih, ko obžalujem izgubljeno v mladosti, me tolaži misel slovenskega reka: „Čez sedem let vse prav pride...“

Ker pravzaprav ne pišem življenjepisa, ampak predvsem spomine, kako sem se od otroških let pa do vstopa v bogoslovje ukvarjal „ljubiteljsko“ z različnimi vrstami odrskega udejstvovanja, zato se tudi v naslednjem, iz časov svojega bogoslovskega študija in potem nadpetdesetletnega duhovništva omejujem le na prigode teaterskega značaja.

Ko sem v jeseni leta 1932 stal pred portalom ljubljanskega semenišča ob dveh gigantih, me je k pogumnemu prestopu vrat vzpodbudil napis nad vhodom „Virtuti et musis“ (Kreposti in umetnosti). Pa sem verjetno tedaj sklenil, da se bom v bogoslovju resno pripravljaval na duhovništvo z gojitvijo krepčnosti in poglobljanjem v teološki študij. „Popusti posvetno rabo orglarček in gre v puščavo“ – smislu tega Prešernovega verza sem hotel obesiti na klin svoje gledališko delovanje, se odtrgati od vsega posvetnega in se posvečati le svojemu duhovniškemu oblikovanju in kasneje delovanju.

Pa kar nisem mogel „iz svoje kože“. Že v prvem letniku bogoslovja sem ob poslušanju poskusnih pridig med kosilom v obednici, ki so jih morali imeti pred nami in vodstvom tisti, ki naj bi bili v kratkem posvečeni v duhovnike in torej v bodoče pridigarje, takorekoč trpel zaradi monotonije prednašanja božje besede. Zato sem zbral nekaj enako mislečih prvoletnikov in z njimi organiziral, z odobravanjem predstojništva, nekake govorniške vaje. Tedaj sem bival v sobi skupaj s kasnejšim, zdaj že pokojnim škofom Leničem in zdaj lazaristom Kopačem, ki živi v Kanadi. Ta dva sostanovaleca sta tudi bila v skupini, ki se je pod mojim vodstvom vadila v naravnem govorjenju pri bodočem pridigovanju. Med nami je bil tudi kasnejši župnik Jože Močnik, katerega naravnost viharini nastopov smo se še dolgo spominjali. Tedaj nam ni bilo toliko za vsebino pridig, ampak bolj za način podajanja. Ne spomnim se, kako dolgo je obstajal ta govorniški tečaj. Vem le, da ga v začetku drugega letnika, ko smo se vrnili v semenišče, nisem obnovil.

Ker je naslednje dejstvo verjetno vplivalo na moje kasnejše gledališnikovanje, naj ga navedem. Ob letnih duhovnih vajah bogoslovcem se mi je porajala želja, da bi napravil korak naprej: ne le duhovnik, ampak misijonar nekje na daljnem Kitajskem naj

bi postal. Da mi zavzetost za to novo pot ne bi prehitro splahnela, sem poskrbel, da bi moja „beseda meso postala“ in sem stopil k tedanjemu vizitatorju Misijonske družbe Vincencija Pavelskega, ki je tedaj začela pošiljati svoje člane na Kitajsko, Leopoldu Šmidu CM in ga prosil za sprejem v družbo. Moj brat Nace je prav tedaj spremljal neko romanje v Rim; kako je debelo pogledal, ko sem mu medtem jaz iz lemenata vskočil k lazaristom, ne da bi mu prej o tem kaj govoril. Kajti vizitator Šmid me je (verjetno po predhodnem posvetu z vodstvom bogoslovja) kar brž sprejel in po kratkotrajni duhovni pripravi me je tedanji ravnatelj družbenega novicijata Tomaž Tavčar že čez teden dni odpeljal v noviciat v Groblje pri Domžalah. Tako je bil čas mojega življenja v bogoslovju res kratek, komaj dobro leto.

V noviciatu v Grobljah sem bil od gledališča res odmaknjen. Ne pa tako, ko sem po letu noviciata prišel nazaj v skupnost lazaristovskih bogoslovcev in na teološko fakulteto. Med bogoslovci lazaristi nas je bilo tedaj kakih 13. In prišla nam je ideja, da bi od časa do časa organizirali kako duhovno predstavo in jo dali doživeti starejšim sobratom, bratom in dijakom Dijaškega doma v veliki učilnici. Nekoč smo pripravili zgodbo o spreobrnjenju apostola Pavla, za kar je v Apostolskih delih in Pavlovih pismih dovolj besedil, iz katerih smo mogli sestaviti nastop recitacij, petja in neodrskega igranja. Sicer nam je pa obhajanje liturgije, zlasti ob Božiču, svečnici, na cvetno nedeljo in cel veliki teden nudilo pestro gradivo za nastopanje v cerkvi, zlasti petje pasijona, kar smo takorekoč gledališko predstavljali in pobožno duhovno podoživljali.

Med škofijskimi bogoslovci na fakulteti je bilo tedaj tudi nekaj literatov in pesnikov. Ker sem zamislil razne misijonske prireditve za široko javnost, ki naj bi pomagala, vzbuditi zanimanje za misijone, sem naprosil pesnika-bogoslovca Franceta Kunstlja, Jožeta Cukala in še nekatere druge, da so mi napisali nekaj besedil misijonskega značaja, tako na primer France Kunstelj trodejanko „Za velikim vzorom“. Celo med rojaki duhovniki sem našel tovrstnega sodelavca v Klemenu Mavu, ki je na moje prigovarjanje napisal več gledaliških besedil misijonske vsebine. Tedaj so frančiškani že zgradili svojo „Frančiškansko dvorano“ na koncu frančiškanskega dvorišča, ki je imela lep oder in je nudila možnost za organiziranje prireditev, tudi misijonskih. Univerzitetni profesor dr. Lambert Ehrlich, ki je na fakulteti predaval veroslovje in misiologijo je kmalu našel v bogoslovcu-lazaristu človeka, ki bi mogel organizirati misijonske proslave za Misijonsko pisarno, ki jo je tedaj on vodil. Ravnatelj lazaristovskih bogoslovcev dr. Jakob Kolarič (ki je umrl kot življenjepisec

škofa Gregorija Rožmana in je pokopan v št. Jakobu na Koroškem, kjer je največ pisal in v treh zvezkih pri Mohorjevi izdal obširen škofov življenjepis) je bil soglasen z mojim sodelovanjem, in tako sem mogel za Misijonsko pisarno prirediti več letnih proslav misijonstva in božičnih misijonskih prireditev, pri čemer sem vpregel tudi svojo sestro, da je s svojimi tovarišicami sodelovala pri njih. Posebno veliko pripravnega gledališkega gradiva mi je za take prireditve napisala spretna pisateljica s. Darina Konc, učiteljica v Lichtenthurnovem zavodu usmiljenk. Še druga ženska sodelavka je bila mlada, izredno nadarjena pesnica Marija Brančič-Jelen.

Lazaristovski bogoslovci smo redno hodili na počitnice v naše Groblje. Tam sva leta 1937 v počitniškem času s sobratom Francetom Germovnikom, ki je obvladal francoščino, prevedla misijonsko igro avtorja, čigar ime sem pozabil, z naslovom „Za misijone!“ On je prevajal besedilo, jaz pa sem mu dajal slovensko gledališko izražanje. Igro so predvajali na misijonskih prireditvah oktobra 1938 v frančiškanski dvorani, ko sem bil jaz še bogoslovec. Če me spomin ne vara, je igro režiral študent, sedaj doktor Franc Bajc. V družini se mladi inženir pod vplivom družinskega prijatelja misijonarja odloči, da tudi on stopi na to pot. Nastopila sta tudi dva otroka, moj nečak in nečakinja Tac in Tita Loretto. S. Darina Konc je kasneje napisala igro o teh dveh „mladih misijonarjih“ in je objavljena v „Katoliških misijonih“ za leto 1939, ki smo jih še izdajali v Grobljah. Pri teh misijonskih proslavah je pod mojim vodstvom nastopalo v raznih točkah programa tudi po 200 mladih. Pri prireditvi v nedeljo dopoldne in popoldne na misijonsko nedeljo leta 1938 so fantje zaigrali tudi Franceta Kunstlja tridejanko „Za velikim vzorom“. (Tega mladega bogoslovca, ki je mnogo obetal, so kasneje kot kaplana komunisti mučili in umorili na enem od morišč, neposredno po drugi svetovni vojni.) Med drugimi so nastopili tudi trije fantiči v mojem prizorčku „Škof Baraga je naš!“, kjer se prepirajo, čigav je škof Baraga, ali indijanski ali slovenski, pa končno odločijo, da ni ne Slovenec ne Indijanec, ampak, da je „naš“, se pravi vseh božjih ljudi. Tedaj je na tej proslavi, ki je bila za starejše ljudi zvečer, nastopil kot vnet govornik za misijone škof dr. Gregorij Rožman. Zdi se mi, da je bilo ob tej misijonski prireditvi, ko sem naprosil, da je v imenu staršev govorila na njej žena ravnatelja učiteljišča Ivana Prijatelja, še sedaj v Argentini živeča gospa, mati številnih otrok, vsega občudovanja vredna slovenska žena.

V letu 1938 je Misijonišče Groblje pri Domžalah s sodelovanjem Misijonske pisarne v Ljubljani organiziralo do tedaj pač naj-

večjo misijonsko prireditve med Slovenci, tako imenovani Slovenski misijonski kongres, pri katerega organizaciji sem na razne načine tudi jaz sodeloval, nič pa ne pri veličastni igri „Naša Apostola“, ki so jo igrali na dvorišču misijonišča od cerkve proti graščini. Tam se je zbralo gotovo nad 6.000 udeležencev in nastopilo je 150 igralcev. Misijonskega kongresa so se udeležili naslednji slovenski odličniki: knezoškof dr. Jeglič, škof dr. Rožman, nadškof dr. Ujčič, minister dr. Miha Krek in cela vrsta drugih.

Verjetno sem že po svoji novi maši v izdanju Misijonišča v Grobljah pripravil Knjigo gradiva za Baragove proslave „Slava Bogu!“: članke, pesmi, igre, note za pevske točke, katerih mi je nekaj nanovo skomponiral Matija Tomc; večinoma je bilo to prvič natisnjeno gradivo. Knjigo, ki je bila tiskana in vezana v Grobljah, je opremil mladi arhitekt Vladimir Gajšek, ki je tedaj že sodeloval z menoj tudi pri opremi Misijonskega koledarja 1941. Iz te knjige sem vzel marsikaj za veličastne Baragove proslave v Ljubljani leta 1940, pri organizaciji katerih sem intenzivno sodeloval. Ker je bilo to do tedaj v Ljubljani nekaj edinstvenega, naj tu podam nekaj več podrobnosti o tem podvigu. Proslave so bile v čast misijonskemu škofu Frideriku Baragu na soboto 19. in v nedeljo 20. oktobra, in sicer v ljubljanskem opernem gledališču. Da si pridobimo potrebno naklonjenost gledališča in sodelovanje tudi pri programu, sem spremljal univ. profesorja dr. Lamberta Ehrlicha k upravniku gledališča pesniku Otonu Župančiču, ki je prof. Ehrlicha visoko spoštoval, mene pa tudi že poznal iz časov, ko sem hodil k njemu kot gledališki poročevalec „Žara“ iskat vstopnice za posamezne igre. Pri zelo naklonjenem Otonu Župančiču sva imela popoln uspeh: odstopil nama je za proslave obeh dni ljubljansko opero, odločil nama je za režiserja gledaliških predstav Osipa Šesta in naročil odrskemu mojstru, da nama gre v vsem na roko. Kot glavni točki proslav naj bi bila dva odrska prikaza Barage. Že prej je na mojo prošnjo napisala dramske slike o Baragovem delu med Indijanci „Ob Veliki reki“ že navedena usmiljenka s. Darina Konc in sem bil že objavil v knjigi „Slava Baragu!“. A želel sem tudi prikaz Barage kot akademika na Dunaju in kaplana v Sloveniji. Dobri Jan Plestenjak je bil v ta namen nekajkrat pri meni na Taboru 12 pri cerkvi Srca Jezusovega in je napisal odgovarjajoče in tudi v knjigi „Slava Baragu!“ že objavljene prizore. Osip Šest je pridobil igralca Edvarda Gregorina, da je rad sprejel vlogo študenta, kaplana v Evropi, pa škofa Baraga med Indijanci v Ameriki v obeh igrah. Spominjam se, kako sem bil tedaj objestno drzen. Ker sem za odrom uravnaval potek programov vseh štirih proslav, sem ob Gregorinovem igranju Barage kot akademika in Barage kot kaplana in škofa zaželel v njegovem podajanju malo več

Baragove možatosti; to sem Gregorinu v obraz povedal. Čudno, Gregorin je bil ponižen človek: pozorno me je poslušal in dejal, da bo poskusil vložiti v Baragovo osebnost tudi to potezo. Koliko se mu je to posrečilo pri naslednjih predstavah, bi se sedaj težko spomnil. A tedaj sem bil prevzet od svoje nadutosti in ob Gregorinovi ponižnosti. Ne spomnim se dobro, ali je bilo to, kar v naslednjem povem, ob teh Baragovih proslavah, ali ob drugi priliki: ta gledališki človek me je nekajkrat povabil na svoje stanovanje v gornjem nadstropju ene od hiš za dramskim gledališčem. Njegova sprejemna soba je bila polna izbranega okrasja, slik, zelenja in lepega pohištva. Prijetno sva kramljala in celo postregel mi je s pijačo, jaz pa sem med tem občudoval njegove stvari. Poudarim naj pa, da v Gregorinovem zadržanju nisem zaznal prav nič takega, kar bi kazalo na njegovo izkrivljeno seksualnost, o kateri se je tu in tam namigovalo.

Kot že navedeno, je bila Baragova proslava v gledališču štirikrat. V soboto popoldne ob treh je bila za srednješolce in akademike in na njej sta, poleg obeh iger, nastopila pred 600 tovariši tudi študent in študentka. Študent je bil sedaj priznani pesnik Jože Šmit, tedaj gojenec Vincencijevega Dijaškega doma na Taboru 12, zastopnica dijakinj je bila pa učiteljsčnica Marica Bastič, zdaj živeča v Torontu, Kanada, poročena Cerar, žena ravnatelja tamkajšnjega starostnega doma „Lipa“. V nedeljo dopoldne ob pol enajstih se je nagnetlo v operno dvorano nad tisoč mlajših srednješolcev, katerim je salezijanec Farkaš govoril o Baragovi osebnosti. Tudi tedaj sta sledili obe igri, med njima pa sta spet govorila srednješolec in srednješolka. V nedeljo popoldne je bila proslava ob 15. uri. To pot sta govorila akademik Cigit in semeniški duhovnik Trdin. Zvečer pa je bila slavnostna proslava, h kateri so bili povabljeni razni odličniki, zastopniki oblasti, organizacij in ustanov. Med udeleženci je bil tudi ljubljanski škof dr. Rožman, ki je imel le govor o Baragi, kot tudi ban dr. Marko Natlačen, ki je govoril o pomenu dela za Baragovo beatifikacijo pod narodnim vidikom. Po teh govorih sta nastopila ga. Laboševa in g. Jan Franci in zapela vsak po eno religiozno pesem. Z igro „Ob Veliki reki“ je bila tudi ta večerna proslava zaključena.

Organizacijo teh praznov mi je bilo mogoče izvesti ob takem vodju Misijonske pisarne in njegovem vplivu v slovenskem narodu in Cerkvi, kot je bil univerzitetni profesor dr. Lambert Ehrlich, ki je pa nekaj let za tem, l. 1942 padel pod morilčevimi streli v Streliški ulici v Ljubljani.

Skoraj gotovo so bile te Baragove proslave po mojem odsluženju vojaščine v Petrovaradinu pri Novem Sadu, ko sem se vrnil od vojakov. Tedaj je bilo ozračje že polno vojnih strahov, saj je

Hitler že zasedal deželo za deželo! V tem času je umrl slovenski politični voditelj dr. Anton Korošec. Končno je prišel napad na Jugoslavijo, v katerem je padel pod bombami v Beogradu tudi dr. Koroščev naslednik, prav tako duhovnik dr. Franc Kulovec. Nastopila je zasedba Slovenije od Italijanov, Nemcev in Madžarov; kasneje so Nemci zasedli še več Slovenije in je končno ostala pod Italijani samo tako imenovana Ljubljanska pokrajina, dokler se Italija ni predala zahodnim zaveznikom in je Nemčija, čeprav v zadnjih zdihljajih, zavladata po celi Sloveniji. Jaz sem tedaj sodeloval v misijonišču Groblje pri Domžalah.

To misijonišče so najprej zasedli Italijani, a so nas duhovnike pustili pri miru in je naše življenje teklo lepo naprej. Lepega dne so se pa v avtu pripeljali štirje gestapovci. Tedaj so Italijani Groblje zapustili, nas so po nekaj dneh gestapovci vse izgnali, potem ko so misijonišče temeljito izropali in v Avstrijo odpeljali vse tiskarske stroje in papir Misijonske tiskarne. Tedaj sem bil jaz v grobeljski cerkvi kaplan in se spominjam, kako sem malo pred tem pridigal v njej in navajal Jezusove besede, ko je jokal nad Jeruzalemom, kar je bilo kot nekaka preroška napoved prihajajočega razcepljenja Slovenije in nacističnega divjanja po njej. Groblje sem zapustil v civilni obleki in se naselil pri sobratih v Ljubljani. Tedaj sem kot bivši sodelavec pri „Katoliških misijonih“ prevzel to uredništvo in sem list kmalu, po nekaj tednih obudil v življenje ter ga, skupaj z Misijonskimi koledarji, nazadnje tiskal v Jugoslovanski tiskarni nekako štiri leta mojega begunskega bivanja v Ljubljani. Po Ehrlichovem umoru me je škofijstvo namesto njega imenovalo za vodjo Misijonske pisarne. Tedaj sem imel še več razloga za misijonsko delo tudi v okviru misijonskih prireditev, ki jih je bilo pod Italijani v Ljubljanski pokrajini še mogoče organizirati.

Ko sem še kot bogoslovec nekoč prišel za oder Frančiškanske dvorane, sem tam prvič v življenju srečal svojega kasnejšega velikega misijonskega sodelavca-gledališčnika in literata Nikolaja Jeločnika. Tedaj je bil še mlad gimnazijec in je na odru imel vajo za igro „Mašna strežnika iz Santa Rema“, pri kateri je bil režiser in je tudi igral nekega pohabljenega zakristana. Menda je imel Nikolaj tedaj največ kakih 16 let ali še manj. Že takrat sem opazil, da je v njem velik igralski talent. Kot mlad duhovnik sem se kasneje znašel v njegovi prijateljski skupini. Mladi študentje in študentke so se zbirali v novem stanovanju, ki ga je družina njegovega očeta dobila v eni novih večjih hiš za nunskim vrtom. V tej pisani mladi družbi je bil Niko centralna osebnost in se spominjam, kako je večkrat igral klavir in prepeval. Zdi se mi, da sem potem še nekajkrat prišel v to družbo in vsekakor ohranjeval zvezo z njim

in ostalimi prijatelji. To mi je potem prav prišlo, ko sem bil na tem, da spet organiziram kako misijonsko prireditev.

Leta 1938 je Misijonišče Groblje pri Domžalah v prevodu dr. Jakoba Žagarja izdalo Alberta Besierressa roman „Puščava bo cvetela“, ki je med dijaško mladino vzbudil veliko pozornost in zavzetost za ideale krščanske žrtve. Roman je pobudil v mladem Nikolaju misel, da bi na njegovi osnovi napisal odrsko istoimensko delo. Lotil se je pisanja in predstavo tudi režiral s sodelovanjem svojih mladih prijateljev. Spominjam se, da sem kot prireditelj prišel h generalki, pri kateri sem opazil, da je nekaj prizorov preveč razločenih in sem Jeločniku nasvetoval nekatere okrajšave in spremembe. Moj nasvet je vzel na znanje in je še isto noč stvar predelal ter z igralci v soboto dopoldne generalko s spremembami ponovil. Igrali so popoldne isto soboto in v nedeljo dopoldne in popoldne pred vedno polno dvorano slovenske krščanske mladine. Glavno vlogo Avgušтина je prevzel režiser sam, ob sebi pa je imel lepo in talentirano Zdenko Škof, ki je igrala idealno Berberko Fatmo. Ne da bi navajal vsebino igre ali romana, naj navedem le zaključek: Avguštin postane duhovnik in mučenec, Fatma pa redovnica-misijonarka; oba se darujeta, da bi mohamedanska „puščava vzcvetela“ v novem krščanstvu. Dramatizacija romana, čeprav s pomanjkljivosti, je navzoče mlade gledalce globoko prevzela in sem še desetletja kasneje naletel na ljudi v izseljenstvu, ki so se je živo spominjali. Prireditev je organizirala Misijonska pisarna oziroma Družba za širjenje vere v Frančiškanski dvorani, v mesecu februarju 1942 pa se je ponovila v isti dvorani. Tudi Nikolaj Jeločnik v Buenos Airesu in Zdenka Škof v Torontu se še z veseljem spominjata tega njunega odrskega podviga malo pred zadnjo vojno.

S pomočjo igralcev „Puščava bo cvetela“ sem mogel nekaj mesecev kasneje pripraviti novo misijonsko prireditev, to pot za najmlajše, ljudskošolce, predvsem s sodelovanjem mladinskega pisatelja p. Krizostoma Sekovanića OFM, ki je imel najprej na otroke daljši misijonski nagovor, nakar so fantiči igrali p. Krizostoma igro „Ivčkove sanje“, dekleta iz Lichtenthurna pod vodstvom s. Darine pa so nastopile z njenim prizorom „Naše male modrujejo“. Sledil je simbolični nastop na deklamacijo „Apostol Baraga“ pod vodstvom Jeločnikove sestrice Marjance Jeločnik ob deklamiranju Zore Pelanove in klavirski spremljavi Jožeta Osane. Najdaljša in najlepša točka pa je bila spet p. Krizostoma igra „Sveti Tarcizij, mučenec svete Evharistije“, ki so jo odlično zaigrali „Frančiškovi križarji“. Prireditev je bila spet v Frančiškanski dvorani, in sicer 26. aprila dopoldne in popoldne, pa še 3. maja popoldne.

so ustrelili „očeta slovenskega misijonstva“, kakor sem v „Katoliških misijonih“ nazval pokojnega profesorja dr. Lamberta Ehrlicha. Malo kasneje pa je v bolnici umrl odlični katoliški laik in organizator prof. Ernest Tomec. Italijanski okupator je izvajal med akademiki in drugimi tako imenovane „racije“, ki so pobrale in v taborišča lakote in bolezní odvedle tudi dragocene misijonske sodelavce, kot Nikolaja Jeločnika in toliko njegovih prijateljev in sodelavcev. Tako so minule možnosti za nadalnje organiziranje iger in prireditev, tudi misijonskih.

Pripoved o tem, kako sem živel in delal med vojno v času državljanske vojne v Sloveniji kot vodja Misijonske pisarne, predsednik Slovenske misijonske dijaške zveze (MDZ), urednik „Katoliških misijonov“ in „Misijonskih koledarjev“ in škofijski asistent Zveze katoliških kmečkih mladcev, spada v drugo poglavje, saj v vsem tem ni bilo nič mojega gledališkega udejstvovanja. Naj samo dodam, da me je v tem času počastil pisatelj in igralec Edvard Gregorin, ki mi je dal v branje in mi razlagal svoje najnovejše odrsko delo „Oče naš“. Pred očmi v spominu imam tisti original Gregorinovega dela, debel šop silno lepo črno-rdeče tipkanih listov, na katerih je bil natipkan kasneje zelo uspešno predvajan ta „Oče naš“, moderno zgrajena verska drama v več slikah, ki sem jo gledal kot duhovnik v ljubljanski drami in pomeni na eni strani gledališki, na drugi strani pa verski dosežek tega slovenskega vernega gledališkega ustvarjalca.

V ARGENTINI

Ko me je božja Previdnost pripeljala na drug konec sveta, v Argentino, kot izseljenca, so se mi odprle nove možnosti tudi za udejstvovanje na gledališkem področju, o čemer vsaj nekaj v naslednjem:

V Argentino sem prišel za božič leta 1947. Tam sem najprej sodeloval zlasti pri misijonskem delovanju izseljencev, in to večinoma v povezavi z gledališčnikom Nikolajem Jeločnikom.

Ko sem bil v letu 1950 urednik slovenskega verskega mesečnika v Argentini „Duhovno življenje“, mi je Niko Jeločnik pod psevdonomom Miklavž Trpotec marsikaj napisal, vendar omenjam tu le njegove stvari v zvezi z gledališčem. Za velikonočno številko mi je sestavil obširen članek „Gospodovo trpljenje v odrski umetnosti“, kjer poroča o pasijonskih igrah v srednjem veku, o pasijanskih igrah v Oberammergauu, o „Procesijah križevega pota“ v Sevilli na Španskem in o slovenskih prikazih Kristusovega trpljenja: o „škofjeloškem pasijonskem obhodu“ očeta Romualda, o prvi slovenski pasijonski igri v Železni Kapli na Koroškem „Ko

medija od Kristusovega trpljenja“, pa o Drabosnjakovem pasijonu, in končno o p. Romana Tominca in Edvarda Gregorina drami „INRI“ ter kasnejšem Gregorinovem delu „V času obiskanja“. Jeločnik omenja v članku tudi film francoskega režiserja Jules Diviviera „Golgota“.

Isto „Duhovno življenje“ pa naslednjega leta 1951. poroča o „Misijskem silvestrovanju“ v Ramos Mejiji pri Buenos Airesu, ki sem ga s sodelavci priredil za prestop v leto 1952. Tedaj Niko ni sodeloval. Po zahvalni pobožnosti v cerkvi je bil na prostem srečolov in gledališki prikaz „Na sveti večer“, ki je obstojal v branju svetopisemskih besedil o božični skrivnosti in igralskih ponazoritvah angelovega čiščenja in Jezusovega rojstva pa Svetih Treh Kraljev ob živih jasliah. Sledili so nekateri misijonski filmi, predvsem o apostolu gobavcev p. Damianu. Vse se je končalo s polnočnico, ki jo je opravil v cerkvi Ramos Mejia slovenski dušni pastir Anton Orehar.

Pač pa je Nikolaj Jeločnik sodeloval pri spominski proslavi v Čast žrtev komunizma, ki jo je tudi leta 1951 priredilo novoustanovljeno Društvo Slovencev v Buenos Airesu, kateremu sem bil jaz tedaj blagajnik. Po nagovoru Marjana Marolta je Jeločnik postavil na oder igro „Kralj Matjaž“ v šestih podobah, ki jo je sam napisal, zrežiral in glavno vlogo v njej igral, sodelovala je pa njegova Gledališka skupina „Narte Velikonja“. Ob tej proslavi sem kot kronist „Duhovnega življenja“ napisal, da je tedaj izzvenela v „Dvignite glave, kajti vaše odrešenje se približuje“, pa zdaj vemo, da je bilo treba čakati na to „odrešenje“ 40 let...

Kakor že v Sloveniji, je bila Baragova zadeva ali delo za razglasenje škofa Baraga za blaženega tudi v izseljenstvu Slovincem pri srcu. To se je odražalo pri skoraj vsakoletnih misijonskih in posebej Baragovih proslavah. Spet je bil gledališček Nikolaj Jeločnik, ki je za Baragovo proslavo 10. avgusta 1951 na mojo pobudo v veliki dvorani na ulici Río Bamba v sredi Buenos Airesa napisal, zrežiral in v glavni vlogi tudi igral „Simfonijo iz novega sveta“ v petih podobah, o mladosti božji, ki jo je izseljencem iz neba kliče služabnik božji Friderik Baraga. Besedilo tega dela je bilo potem objavljeno v „Katoliških misijonih“ leta 1952.

Morda tedaj največkratnejši odrski prikaz v tistih letih je bila igra „Sveta Cecilija“, ki jo je na moje povabilo ostvaril in nudil rojakom Jeločnik. Kakih 40 slovenskih deklet je v besedi in koreografiji pričaralo žrtev mučenice sv. Cecilije, ki jo je igrala Pavči Maček, kasneje žena arh. Marijana Eiletza v eni velikih zavodskih dvoran Buenos Airesa.

Jeločnik je sodeloval z menoj tudi pri „Katoliških misijonih“, ki sem jih v Argentini 41 let urejal, in pri „Misijskih zbornikih“

tudi v pogledu na odrsko umetnost. Tako je za „Misijonski zbornik“ 1953 napisal „Razvoj drame pri azijskih narodih“.

V salezijanski dvorani na ulici Belgrano v Buenos Airesu so na moj predlog pri neki misijonski prireditvi igrali leta 1959 tudi igró „Tujec“, ki mi jo je v letu 1944 še v Ljubljani iz italijanščine prevedel srednješolec Vladimir Pregelj, tajnik moške podzveze Misijonske dijaške zveze in je bila v Misijonskem koledarju za l. 1944 natisnjena, potem pa igrana v Ljubljani in v begunskih taboriščih po vojni, pa tudi v Buenos Airesu. Igra prikazuje misijonarja Sidottija, ki je bil kljub prepovedi prišel na Japonsko in tam v dosmrtni ječi umrl leta 1715; po njegovi smrti pa noben nov misijonar ni mogel več stopiti na japonska tla do leta 1988. Ne spominjam se, kdo je tedaj v Buenos Airesu režiral to zgodovinsko dramo junaškega misijonstva.

Tudi se več ne spominjam, kdo je režiral pri neki drugi misijonski prireditvi buenosaireško predstavo kitajske igre iz časov boksarske vstaje „Tri modrosti starega Wanga“, o kateri sem že poročal, da sem v Ljubljani v Unionski dvorani kot srednješolec igral v njej katoliškega misijonarja. Starega Wanga je v Argentini leta 1967 igral Marijan Willempart, ki je bil izrazito odrski človek, saj se je gledališču posvečal ljubiteljsko že v predvojni Sloveniji, v Argentini je pa bil ena od najpomembnejših gledaliških osebnosti kot igralec in režiser, pa tudi kot pisatelj odrskih del, katerih eno, „Zadnji krajec“, je bilo celo objavljeno v reviji Slovenske kulturne akcije „Meddobje“, še prej pa podano v njegovi režiji slovenski izseljenski gledališki publiki v argentinskem glavnem mestu. Naj že tu omenim, da izseljenska skupnost nikakor ni pogrešala dobrih režiserjev. Poleg Nikota Jeločnika in Marijana Willemparta so veliko režirali (in tudi igrali) Maks Borštnik, Stanko Jerebič in kasneje Frido Beznik, poleg manj pomembnih v krajevnih slovenskih skupnostih, kot gospa Ema Blejc, v Slovenski vasi Maks Jan in drugi. Poleg pevskega udejstvovanja je bila za slovensko izseljensko kulturno življenje dolgo vrsto let značilna prav odrska dejavnost pri različnih središčih slovenske skupnosti, ki si je v svojih vedno številnejših društvenih domovih omislila dvorane z gledališkim odrom.

V okviru Slovenske misijonske zveze, ki sem jo bil ustanovil za pospeševanje misijonskega dela med izseljenci po svetu, sem leta 1952 poskrbel za misijonsko proslavo v dvorani na ulici Montevideo 850 v Buenos Airesu, pri kateri je spet sodeloval Nikolaj Jeločnik. Prikazala je največjega misijonarja apostola Pavla ob 1900-letnici njegovega apostolskega delovanja s trodejanko Guida Manacorda, ki jo je prevedel iz italijanščine Nikolaj Jeločnik, in za Pavlom pač največjega misijonarja sv. Frančiška Ksaverija

ob 400-letnici njegove smrti, pa ob stoletnici imenovanja Friderika Barage za škofa med severnoameriškimi Indijanci. Sodelovali so razni igralci, zbor „Gallus“ in sodelavci v narodnih nošah. V treh podobah so prikazali omenjeno „Spreobrnjenje sv. Pavla“, nato po Claudelovi odi „Sv. Frančišek Ksaverij“ misijonsko pot tega velikega misijonarja, in končno, spet na Jeločnikovo besedilo, počastitev škofa Barage. „Gallus“ je zapel pesmi Matija Tomca „Dana mi je vsa oblast v nebesih in na zemlji“, Gallusovo „Ecce, quomodo moritur justus“ in Matije Tomca „Gospod, ki si nam v Baragu podaril“. V letniku KM za 1952 je objavljena slika igralca Staneta Jerebiča pred Baragovim kipom (delo Franceta Ahčina), ko govori v proslavo Barage. Pod fotografijo je napis, da je bil tedaj Stanko Jerebič urednik slovenske gledališke revije „Oder“, katero je tedaj (kratkotrajno) izdajal v Buenos Airesu.

Leta 1953 so „Katoliški misijoni“ ob 30-letnici ustanovitve lista objavili kar dve slovenski misijonsko-gledališki stvaritvi:

Bine Šulinov (pisatelj Zorko Simčič) je začel v tem letniku objavljati igro v petih slikah „Krst pri Savici“ po Prešernovi stvaritvi. V listu so ob tem besedilu objavljene tudi celostranske podobe, delo slikarja Hotimira Gorazda, ki je bil tehnični risar pri nekem buenosaireskem gradbenem podjetju. Besedilo te igre z ilustracijami vred sem malo nato izdal v posebni, luksuzno opremljeni knjižni izdaji. Še kasneje je Zorko Simčič svojo dramatizacijo Prešernovega „Krst pri Savici“ izpopolnil in jo izdal v tržaško-buenosaireski založbi „Tabor“. To predelano dramatizacijo „Krst pri Savici“ smo na misijonsko nedeljo kako leto po izidu v režiji Nikolaja Jeločnika predstavili rojakom na odru nove Slovenske hiše na ulici Ramón L. Falcón v Buenos Airesu. Glavni igralci so bili: Črtomira je igral Frido Beznik, Bogomilo Marjeta Smersu, Staroslava Marijan Willempart, vedeža Ciril Markež, Gojmira Janec Zorec, Sigfrida Andrej Fink in Valjhuna Maks Nose.

Druga stvaritev v „Katoliških misijonih“ pa je bila ob tridesetletnici lista objava velikega odrskega dela, oratorija „Eno samo je potrebno“ (Baragovo škofovsko geslo) v desetih podobah s prologom in epilogom, za katerega odrsko uprizoritev je spet Hotimir Gorazd za vsako od desetih podob naslikal upodobitev kraja dogajanja, v ozadju odra pa velik zemljevid Baragovega misijonskega delokroga. Poleg tega, da sem bil pobudnik dela, sem v uprizoritvi tudi sam sodeloval in sicer kot vodja in razlagalec zbora vernih, skupine sedmih fantov in sedmih deklet, ki je ob odru spremljal v zbornem podajanju vsa dogajanja na njem. V oratoriju nastopa Baraga trojno: kot mlad deček (igral ga je tedaj še otrok Frido Beznik ob svoji materi, ki jo je predstavljala Pavči Maček-Eiletzova), kot mlad akademik in kaplan ter kot

misijonski škof (igral ga je Maks Nose), pa kot stari onemogli Baraga, ki v ospredju odra doživlja vso svojo preteklost (igral ga je Stane Jerebič). Ko sem, že v Tinjah živeč, pisal Jeločniku v Argentino, da dovoli uprizoritev tega oratorija kje na Koroškem, mi je avtor odgovoril, da tega ne more, češ da namerava delo izboljšati, pa tudi da je delo v svoji sestavi le kopija nekega drugega odrskega dela, kar vse pa mi je bilo zelo nerazumljivo, saj je v oratoriju toliko samo slovenskega in indijanskega, pač baragovskega, da se zdi povsem izvirno. Morda je Jeločnik kopiral le način odrske predstave dogajanja.

V tem času so tudi drugod po slovenskem izseljenstvu na mojo pobudo prirejali misijonske prireditve, predvsem v počastitev misijonskega škofa Baraga. Pri tem so pridno uporabljali gradivo, zbrano že v Grobljah, iz v Sloveniji izdane zbirke „Slava Baragu!“ Take prireditve so bile v Clevelandu v Združenih državah, pa v Torontu in Montrealu v Kanadi, pa tudi drugod.

Kot primer izseljenskih Baragovih proslav zunaj Argentine naj navedem proslavo 14. marca 1954 v Clevelandu, ki jo je pripravil poseben pripravljalni odbor, katerega člani so bili najvidnejši Slovenci: A. Grdina, inž. Jože Sodja, J. Nemanič, R. Švajger, Rudi Knez in Tone Oblak. Proslava je bila v slovenskem Narodnem domu. Njen pokrovitelj je bil tedaj v Clevelandu živeči ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman ob Baragovem zgodovinarju inž. Jožefu Gregorichu. Navzoč je bil tudi predsednik severnoameriške Baragove zveze generalni vikar škofije Marquette, kjer je Baraga umrl, mons. Jožef Zryd. Izšla je tedaj posebna številka „Ameriške domovine“, v kateri so sodelovali med drugimi mons. Matija Škrbec, inž. Gregorich, p. Bazilij OFM, Ivan Zorman in pisatelj Karel Mauser. Na sami proslavi so sodelovali Združeni pevski zbori, bilo je nekaj deklamacij in prizorčkov v zvezi z Baragom, govoril je najprej škof Rožman, potem inž. Gregorich, nakar je bila igra „Ob Veliki reki“ iz zbirke „Slava Baragu!“

Od svojega nadaljnega prizadevanja za gledališko prikazovanje, predvsem misijonske ideje, naj v naslednjem omenim le najpomembnejše:

Režiser Ludvik Štancer, živeč v Slovenski vasi pri Buenos Airesu, je leta 1957 postavil na oder župnijske dvorane v Ciudadeli blizu glavnega mesta igro „Kdo bo plačal“, ki jo je napisal p. Haech, poslovenil pa Nikolaj Jeločnik.

Še ko sem bil bogoslovec v Ljubljani, mi je pisatelj France Kunstelj, tedaj tudi bogoslovec, napisal marsikaj misijonskega, kakor že omenjeno. To so bile lepe deklamacije in kar dve igri za fante, ki smo jih igrali že v Ljubljani: „Mladi misijonarji“ in trode-

janka „Za velikim vzorom“. To slednjo smo v moji režiji dali na oder v Slovenski hiši v Buenos Airesu, igrali so jo pa tudi leta 1960 v Torontu.

V letniku 1960 objavljajo „Katoliški misijoni“ Fritzja Hochwälderja dramo v petih podobah, ki jo je za list poslovenil Nikolaj Jeločnik: „Kakor v nebesih tako na zemlji“ (Das heilige Experiment). To dramo so nekaj let kasneje v režiji Maksa Borštnika uprizorili na odru Slovenske hiše. (Sedaj jo nameravajo uprizoriti za Vseslovenski misijonski kongres leta 1991 v Sloveniji.) Decembra 1964 je režiser Ludvik Štancer uprizoril delo pisatelja s psevdonimom Vani Leto „Gospodova ura“, ki govori o problemu misijonskega poklica. Čez kakih deset let sem isto delo z režiral z bogoslovci in gojenci Misijonskega zavoda Baragovega misijonišča in smo jo igrali na odru Slovenske hiše v Buenos Airesu. Eno od vlog je imel bivši predsednik Slovenske kulturne akcije Andrej Rot.

Ob obisku bivšega kitajskega misijonarja Franca Jereba smo za tedanje misijonsko nedeljo v Slovenski hiši v režiji Maksa Borštnika in z glavno vlogo Staneta Jerebiča dali na oder dramo „Viharji v dušah“, ki jo je napisal Enrico Basari, prevedel pa Ruda Jurčec. Spominjam se nestrpnosti že našminkanih igralcev spričo predolgega, dasi zanimivega predavanja obiskovalca Franca Jereba.

Ko je Misijonski zavod štel kar 46 gojencev, sem z njimi in s sodelovanjem sodelavke zavoda Marije Babič iz Kanade po dolgotrajnem študiju naštudiral tudi ob sodelovanju drugih prebivalcev Slovenske vasi, in na misijonsko nedeljo 1974 uprizoril misterij Henrika Ghèona „Živi ogenj nad apostoli“, ki ga je menda za Nika Kureta v predvojnih časih prevedel neki Janez Zupančič. V 12 slikah se nam prikažejo najpomembnejši dogodki iz življenja in delovanja apostolov in Marije.

Ko sem se vrnil s štirih potovanj, na katerih sem obiskal domala vse slovenske misijonarje in misijonarko, kjer me je precejšen del potovanja po Aziji spremljal filmer in fotograf misijonar Ivan Kešpret, na afriških potovanjih sem pa povsod sam filmal, sem ob treh zaporednih misijonskih nedeljah od leta 1978 naprej projiciral udeležencem prikaz mojega filmskega obiskovanja misijonarjev. Če ima na eni strani ta zvočni barvni film znake diletanstva, je pa na drugi strani pomembno gradivo za zgodovino slovenskih misijonarjev. Naj še omenim, da sem s temi filmi obiskal slovenske izseljence po Severni Ameriki in Venezueli ter po vsem slovenskem zamejstvu.

Na eni kasnejših misijonskih nedelj sem z gojenci Misijonskega

zavoda zrežiral igro Ivana Preglja „Smrt Cirila blagovestnika“, predvajali smo jo na odru Slovenske hiše.

Na misijonsko nedeljo 1987 sta misijonska akcija in Slovenska kulturna akcija priredili predstavo argentinskega avtorja Alberta de Zavalía v prevodu Nikolaja Jeločnika „Osmi dan“ iz časov kolonizacije Južne Amerike. Režiral je delo Frido Beznik, igro so predvajali tudi ob obisku dveh Korošcev dr. Zerzerja in dr. Vospernika.

Ob tridesetletnici Baragovega misijonišča v Slovenski vasi decembra 1987 sem na šolskem dvorišču Baragovega misijonišča uprizoril na prostem Huga von Hoffmannstahla misterij „Sleher-nik“, v prevodu Otona Župančiča. Glavno vlogo je kot gost igral arh. Jure Vombergar, mamona je predstavljala drugi gost Lojze Rezelj; ostali igralci in igralke pa so bili vsi iz Slovenske vasi. Ta „Slehernik“ je bil kot labodji spev mojega izseljenskega in dotedanjega življenjskega gledališkega udejstvovanja sploh. Saj sem se komaj leto dni nato poslovil od Argentine in se po zlati maši v Ljubljani naselil na Koroškem v Tinjah, kjer sem bil pač samo pasiven opazovalec gledaliških prizadevanj slovenskega Koroškega. Po dveh letih sem se dokončno vrnil v svoje rojstno mesto Ljubljano, ki sem jo zapustil pred 47 leti, in tu mirno pričakujem odpoklic k najvišjemu teatru, ki je pa veleresničnost: h gledanju Boga iz obličja v obličje. To bo pač najčudovitejša predstava, ki ji ne bo nikdar konca.

Buenos Aires, leta 1991.

IZ CIKLA „SPOZNANJE“

I.

Kogar ljubijo bogovi
umrje mlad.
Tako некоč
so stari Grki modrovali,
da ob smrti mladih
za njimi ne bi žalovali.

A če umrješ star,
po tem mišljenju
sovražijo te vsi bogovi.
Obsojen si v samoto,
bol, trpljenje,
ki iz dneva v dan
brste močnejše.

Sedaj, ko sam živim v jeseni
spoznavam to resnico
in še, da sem obsojenec
sovražne mi usode krute.

II.

Pozabljen,
sam v tujini
sanjam,
iščem srečo.
Zaman
so sanje,
hrepenenje
po ljubezni.

Zdaj zori
spoznanje,
da sanje le
brezplodno so
iskanje.

III.

Sam sem
v tej predsobi smrti.
Sem živ mrlič
med živimi mrliči.
Zavržen sem in zapuščen.
Preklet sem po usodi.

Ne čutim toplote
ne vidim svetlobe.
Iz dneva v dan
le hlad in mrak
obdajata mojo samoto.

Nestrpno le čakam,
da pride rešiteljica
dobrotna smrt
in me popelje tja,
kjer ni trpljenja,
kjer ni samot
in ne prevar.

IV.

V tiho samotno noč
bedim in mislim....
Sem brez sreče,
brez upanja,
Sedaj spoznavam
moje življenje.

Bilo je le zmota,
prevara brezmejna,
le sanje po sreči
in brez ljubezni toplote.
Zato zdaj padam
v prepade obupa
in samote
brezmejne.

V.

Padam, padam
v prepade trpljenja.

Tonem, tonem
v vrtincih življenja.

Umiram, umiram
v puščavi samot.

VI.

Sence in teme
se vrté
kot v rožnem vencu
v mojem življenju.

Sanje brste
v opojno rast,
čeprav brez nad.

VII.

Imel sem
ljubezen,
sanje
in mir,
a vse
se je izgubilo
v morju trpljenja
in gorjá.

VIII.

Sedaj
le samota,
tema
brez upanja
na srečo,
željo neutešeno.

Dovolj sem že pil
iz čaše trpljenja.
Sedaj si želim
le mir
in sanje
v objemu zemlje.

IX.

V tiho noč
brez sna
srce drhti
in joče,
ko srečo izgubljeno
najti hoče.
Kot v rožnem vencu
se vrste spomini,
ki spletajo se
zdaj v prelestne sanje
zveste spremljevalke
moje samote.

X.

Svet mojih sanj
razdejan je,
zapuščen,
brez sonca
in brez cvetja
ljubezni.
Le trnje bolečin
bahato
se šopiri.

Srce moje
je polno
razvalin
brez upa na tebe.

VZDIH

Teče, teče, v večnost teče
v košato trnje se razcvete
moja boleost.

Skeli, skeli mi rana krvaveča
z njo drhti mi duša hrepeneča
v moji samoti.

Medle, medle v tišini noči
srečnih dni spomini
moje mladosti.

Jože Lovrenčič, avtor tega cikla pesmi, je umrl na posledicah težke operacije dne 5. I. 1992, v Buenos Airesu in zapušča obširnejšo zbirko pesmi iz leta 1991. Zbirko je izročil Slovenski kulturni akciji 28. IV. 1991, ker je upal, da bo izšla pri njej naslednjega leta, vendar so finančne težave organizaciji to onemogočile. V spomin, slovo in zahvalo objavljamo le nekaj pesmi iz ciklusa „Spoznanje“.

FILOSOFSKI PREMIŠLJAJI (V)

I. 1. Človeka z vsaj nekaj filozofskega čuta in duha in vsaj malo filozofske kulture ali izobrazbe bridko zadevajo trditve, da je ta ali oni filozof zagrešil tako in tako nesrečo v zgodovini filozofije ali da je zastrupil ozračje in da zato odtlej v filozofiji nekaj ni v redu, ker da je zašla na kriva pota. Take trditve bridko zadevajo tistega, ki vsaj skuša filozofsko misliti, se vsaj trudi, da bi doumel miselni napor in delo filozofov, da bi dojel, kako filozofija posluje, kako skuša umeti in raztolmačiti dejanstvo in koliko to zmore.

Sodbe, da je filozofija ali filozofiranje zagrešilo to ali ono, grešijo vsaj v dveh ali treh pogledih in kažejo neumevanje filozofskega mišljenja. Prvič ne umejo, da filozof, pravi filozof in samo o takih tu govorimo, ne more učiti česarkoli, marveč more in sme povedati le to kar je spoznal za pravo ali resnično ali za kar vsaj pošteno misli, da je tako. Filozofiranje je ugotavljanje nekih resnic, ugotavljanje, to je odkrivanje resnic, ki so veljale že pred ugotovitvijo, ni izmišljanje kakršnih koli nauk. Zato pravimo, da filozof ne more trditi in učiti ničesar, česar ni ugotovil kot resnično. V mišljenju ga vodi znanstveni etos, to je etična drža, katere temeljno pravilo povemo z besedami: Ničesar trditi, kar ni resnično, a ničesar zamolčati, kar je resnično. Resnica in samo resnica mora voditi vsako filozofiranje. Kako bi tako ravnanje moglo povzročati nesreče ali zastrupljati ozračje v miselnem svetu?

Drugič: Bistvo in glavni pomen filozofije ni toliko v njenih naukih kakor v iskanju nadaljnjih resnic, kot v dodelavanju in krepljenju že znanih. Filozofiranje mora iti zmeraj naprej, nikoli ne sme ustaviti ali opustiti iskanja, nikoli ne sme misliti, da je njegova naloga končana, da je doseglo cilj in sme ob njem počivati. Kakor vse človeško prizadevanje je tudi filozofiranje vedno nedokončan napor, kateremu dobro služijo že dosežena spoznanja, more se v njih navdihovati in na njih graditi, a glavna zapoved filozofiranja je, naprej proti končnemu spoznanju, če že ne do njega.

Tretjič: Seveda tudi filozofiranje, kot vse človeško prizadevanje, ki se bije z neznanim, kateremu skuša iztrgati njegove skrivnosti, marsikdaj zadene pravo, marsikdaj pa ga zgreši. To se pravi: marsikdaj spozna resnico, marsikdaj in celo prečesto pa se filozof v svojem iskanju zmoti in meni, da je resnica, kar ni resnica. Če svoje namišljene ugotovitve javlja, seveda širi neresnico, torej zmoto in more še druge zavesti, da z njim zapadejo zmoti. A tudi

v tem primeru nam pomislek svetuje previdnost. Kajti kdo bi mogel biti tisti, ki bi zagotovo mogel pravilno presoditi novo misel in jo morda popraviti? Drugi filozof? Ta je ravno tako zmotljiv kot prvi. Prejšnji misleci, katerih nauki so že bolj ali manj sprejeti in pripoznani kot pravilni? Splošno priznanje še ni dokončna in zanesljiva sodba v filozofiji. In kako bi mogli predniki soditi poznejše, ko je naloga teh prav nadaljevanje in krepitev njihovih spoznanj in popravilo njihovih pomot. Kar se je v filozofiji že doseglo, ne more biti sodilo novih ugotovitev. Nezmotljivega organa pa v filozofiji ni, nihče ne more vseveljavno in nepreklicno odločati, kaj je pravilno in kaj ni. To more storiti le filozofiranje samo v nadalnjem iskanju in preverjanju svojih dosežkov.

A to seveda ne odstranja dejstva, da se v filozofskem učenju more ugnezdit kaka zmota, kar se v resnici dogaja. Kaj moremo tedaj storiti in kako se boriti proti njej? Bojim se, da nam ne ostane nič drugega, kakor že povedano: novo iskanje in preverjanje dobljenega. Kdor meni da je v kakih filozofemih kaj napačnega, naj pomaga iskati pravilnejšega, zares resničnega in naj to pokaže. Pred resnično resnico bo zmota sama od sebe splahnela. Brez obsodb, ker v novem in boljšem odkritju ni obsodbe prejšnjega, marveč le poprava. Seveda te nove ugotovitve morejo prav tako kot prejšnje biti prave ali krive. Vedno se terja in išče nadalnje popravilo. Marsikdaj je potrebno precej časa, da se neka zmota odkrije in popravi. A je često edina možnost, da to dosežemo.

Bo kdo ugovarjal, da tako moramo vsaj za čas ostati pri zmoti. Nič drugega nam ne ostane. A upoštevati je treba, da filozofske zmote, a res filozofske, niso tako nevarne, navadno se tudi ne širijo naglo in ne gredo v množično verjetje. Drugače je z lažnimi filozofemi, z nauki, ki niso sad filozofskega razmišljanja, četudi se radi za take izdajajo, in se radi skrivajo tudi v kritikah filozofije. Taki nauki so tudi hitreje vidni kot zmotni in jih ne širijo resni filozofi.

2. Gotovo je podoba filozofiranja in filozofije, kakor smo jo kratko očrtali, idealni lik, ki ju kaže, kakršna bi bila v nekem idealnem, brezračnem prostoru. V resnici pa tudi filozofiranje in filozofija morata marsikdaj stopiti z idealno zamišljene poti in se ukvarjati s stvarmi tega sveta, ki jima prinašajo tudi manj čiste primese. Tudi filozofiranje je človeško delo, katerega teži človeškost filozofov. A v njuni idealni podobi iščemo bistvo in pomen tako filozofiranja kot filozofije.

3. Razlikovati moramo med zmoto in lažjo. Prva je kriv spoznanje, nekaj kar se mi je v mišljenju pokazalo kot spoznanje, kar pa ni bilo. Če mi tedaj nekdo, recimo v dialogu in z dobro vero pokaže, da resnica ni takšna, kot se mi je zazdelo, tedaj mu moram biti samo hvaležen, da mi je morda naznačil pravo pot, četudi še vedno nisva dosegla resničnega spoznanja. Lahko me tako dejanje zaboli, ker mi pokaže, da še nisem dosegel, za kar sem menil, da je bila že pravilna ugotovitev in da me še čaka novo delo, da to morda le

dosežem. A tak kritičen pokaz je dobrodejen in zanesljiva pot do gotovosti.

Laž pa je zavestno in hoteno pačenje resnice, ki avtorju v nečem služi. Včasih je to želja po uveljavitvi, ko se ne more izkazati z resničnimi zadetki, ker mu ali ne dajo lastne sile ali pa je preveč nepotrpežljiv in bi hotel po kaki bližnjici dospeti do ugleda ali kakor naj to imenujemo. Včasih pa laž služi kakemu drugemu nefilozofskemu namenu, recimo ne-bogovernosti, tajitvi resnic, ki niso filozofske narave. Ne smemo kot laži obravnavati zmot, ki so lahko plod zelo resnega in utrudljivega filozofskega prizadevanja. Tukaj nam gre le za zmote, za prave zmote, katere se nam nehote, morda po nepazljivosti ali tudi kljub najboljšemu naporu vtihotapijo v naše sodbe. Velja si nekoliko pogledati, kako resen in resnicoljuben mislec sploh more zapasti zmotam.

II. 1. Da si nekoliko ponazorimo delo filozofa in pa da pri tem ne ostanemo v samih splošnostih, se poslužimo primere ali prispodob, ki bo pojasnila, kar skušamo tukaj povedati. Saj marsikdaj sicer celo resni ljudje in s čistim namenom pravijo, da ne umejo, da ne morejo umeti pisanja ali govorjenja tega ali onega filozofa, kakor da govori zanje tuj jezik. Seveda razumemo lahko le nekaj, v čemer se razodeva razumnost, nekaj, kar ima svoj pomen in smisel, ki ga moremo odkriti. Če tega ni, je stvar težko ali nemo-goče doumeti. Pa četudi ga ima, ni vselej na prvi pogled dostopen in je treba pomagati, da se jasneje očrta ali pokaže.

2. Zamislimo se v položaj človeka, ki je bil ponoči in v gosti megli spuščen z letala v neznan kraj, brez pomočkov za razpoznavo svojega bivališča. Skušal se bo razgledati, a gosta megla mu bo na vseh straneh zapirala pogled; gibanje mu bo oteženo, ker ne vidi jarkov in drugih ovir, na katere utegne zadeti in se ob njih poškodovati ali celo ubiti. Zato mora biti pri raziskovanju zelo previden, pa se tudi ne prehitro oddaljiti od svojega izhodišča, ker bi sicer lahko zgrešil pot nazaj in bi zašel v novo neznanost, kjer bi moral začeti znova. Nekje mora začeti, četudi vsaj zanj njegov svet nima začetka. Če se obrne na levo, ne ve, kaj je na desnici, če stopi naprej, ne ve, kaj je zadaj. Pregledano mora nekako zaznamovati. Pri raziskovanju se bo povsod oprl na prve vtise. Če je našel goščavo, bo menil, da je ves njegov svet goščava, če najde odprt svet, bo mislil, da je vse tako. Čakal bo, da mine noč in se dvigne megla, če se bo to zgodilo, česar pa ne ve, da bo bolje razločil, kar ga obdaja. Tudi prvih vtisov ne more biti povsem gotov. Podoben je slepecem iz indijske basni, ki so hoteli opisati slona: eden je potipal trup, drugi tace, tretji rilec; prvi je trdil, da je slon podoben sodu, drugi da stebri, tretji da kači; in vsak je imel po svoje prav. (Gl. Medd. XXIII, 1-2, str. 147.) Mnogo časa mu bo potrebnega, da se bo za silo razgledal, marsikdaj bo zablodil, marsikdaj padel v kak jarek, marsikdaj se bo ob kaki oviri moral vrniti na prejšnje položaje. Morda bo moral z drugega izhodišča iskati boljšega uspeha, morda bo skušal splezati na kako drevo ali drugačno

višino, morda se bo skušal pretipati v kako votlino. Težka je pot do spoznanja in ji najbrž ni konca.

3. Tako smo v prisposobi skušali pokazati naravo znanstvenega in še posebej filozofskega raziskovanja stvarnega, sveta, in življenja, sveta, v katerem smo, in življenja, katerega živimo. Noben raziskovalec, zlasti danes ne pričanja v nekem absolutnem začetku, v neki ničelni točki, saj so pred njim že mnogi odkrili marsikaj, kar tudi njemu služi in mu lajša delo. Lajša, a ne prihranja. Pred niki dela niso končali, sedanjiku so pustili še mnogo nalog, a brez polnega jamstva, da je tudi tisto, kar so oni dosegli in za kar tudi marsikak sedanjik meni, da je prava in čista, za vselej dognana resnica. Marsikaj je treba ponovno pregledati, natančneje preveriti, marsikaj nedognanega dognati. Marsikak raziskovalec čuti, da je treba vsaj metodično in morda za trenutek menjati smer, četudi se pri tem pozabi kaj od tistega, kar je bilo že ugotovljeno. Pri tem zopet nastopi vprašanje, kje sedaj začeti in nadaljevati ali znova poprijeti, da se doseže še ne doseženo. Od izbranega izhodišča zavisi uspeh novega poskusa.

V takem položaju se je našel tudi marsikak novi filozof, npr. R. Descartes, I. Kant, E. Husserl in še kdo. V njihovem delu je morda bilo marsikaj premalo utemeljeno, morda so izhajali iz nezadostnega poznanja že doseženega. To ni ne čudno ne zamere vredno, če pomislimo, da je filozofski pridelek v teku kakih 3000 let tako narasel, da ga že nihče ne more več obvladati. Vsak filozof izhaja iz miselnega sveta, v katerem osebno živi in išče po obzorju iz svojega položaja. S tem moramo računati, saj so filozofi tudi le ljudje, kakor smo mi.

4. To razmišljanje nam pojasni, kje so viri zmot v filozofiranju. Lahko že v samem začetku filozofiranja, tudi osebnega, v izbiri izhodišča. Neke določene točke za to, neke ničelne točke ni ali je ne poznamo in se filozof mora odločiti za to ali ono izhodišče. S tem lahko zapusti ali odkloni izhodišče, s katerega so filozofirali predniki, ko vidi njihove pomanjkljivosti, zlasti dejstva, katerih niso videli ali ne zadovoljivo ocenili, ali nemoč rešiti kaka vprašanja, ki jih stvarstvo stavi. Morda mnoga od teh vprašanj sploh niso filozofsko rešljiva, a filozof jih ne more kar opustiti, znova in znova se jih mora lotevati. Za to opušča prejšnja izhodišča, opušča izhojene poti in išče novih. Morda s tem ne doseže niti tega, kar so že dosegli predniki, a v začetku dela tega ne more videti ne vedeti. Marsikdaj to vidijo šele njegovi nadaljevalci, zato ti zopet iščejo novih izhodišč in novih poti.

Komu bi se zazdelo, da bi tedaj bilo najbolj gotovo, ko bi se zvesto držali izročila. Najlažje bi to bilo, a nikakor ne najbolj filozofsko. Saj je bistvo filozofiranja, da išče novih ugovorov na vprašanja, ki jih dejanstvo stavi, in boljših odgovorov na tista, za katera so predniki mislili, da so jih že rešili, celo dokončno. Zato mora iskati novih načinov, tudi s tveganjem, da pade v kako zmoto, da zaide na slepo stezo. To spada k tveganosti iskanja.

Sprejetje novega izhodišča odpira nova miselna obzorja, odpira pogled za pojave, katerih ali prej sploh videli nismo ali jim vsaj nismo dajali pravilne teže, na žalost pa često slepi za pojave, katere so prejšnjiki opazili in bolje precenili. Sprememba izhodišča prinaša kaj novega, kar jo opravičuje. Pri razsoji je treba iskati to novo, obenem pa previdno in umirjeno presoјati starejše, ne pa pa kar na celem sprejemati eno in zamenjavati drugo. Saj je posebnost in bistvo filozofiranja prav v tem, da se vedno znova ukvarja s vprašanji, katerih ne more dokončno rešiti ali jih odpraviti. Zato filozofija ne napreduje kakor pozitivne vede, marveč svoja spoznanja le izpopolnjuje in pogloblja. Filozofija se obnavlja, a ne stara. Zato je filozofija velikih filozofov vedno živa in zato tudi filozofije ni mogoče učiti niti se je naučiti, vse kar moremo tu storiti je, da novince uvedemo v pravilno filozofiranje in seznanimo z dosežki prednikov.

5. Če je R. Descartes pustil na strani dotedanjo filozofijo, kakor jo je poznal, in iskal novega izhodišča v spoznatku, da ko mislim, tudi sem, je to storil, ker je menil, da je v tem spoznatku odkril zares gotov in nedvomen izsledek, na katerem mu bo mogoče zgraditi filozofijo, ki se bo ognila nekaterim dotedanjim njemu poznanim zagatam ali celo zablodam. Njegovo odločitev kot tako je treba spoštovati. Kolikor nekoga ne prepriča, ker meni, da ne pelje do cilja, namreč do boljšega spoznanja kot prejšnji poskusi, in če je zares filozof, mu ostaja dvoje: da pokaže, da novo izhodišče ni tako dobro, kakor se zatrjuje, da ne vodi do dosežkov, katere obljublja, ali pa do naravnost pokaže, da kakšni izsledki, ki izvirajo iz novega izhodišča, so nepravilni in je treba iskati novega, pravičnejšega vsaj uspešnejšega izhodišča.

To se pravi: pravilno in resno filozofsko početje v tem primeru je, pokazati nezadetosti nove filozofije, a priznati tudi zadetosti, ne pa jo, včasih celo brez poznanja, na celem obsojati in zavračati. Zlasti pa je povsem nefilozofsko „novo“ filozofijo v celoti odklanjati, ker je mogoče ali se vsaj meni, da je omajala gotovost kakih nauk, katerih nedvornost je bila verjeta ali splošno prevzeta. V tem primeru je potrebno pokazati, da to, kar se zatrjuje, je nepravilno; če pa je resnično in pravilno, potem pa je treba kritiko sprejeti in prejšnje verjetje popraviti. Seveda pa je lažje preklinjati temo kot prižgati luč, lažje je grometi proti zmotam kot pokazati resnico. To zlasti radi delajo, ne resnični filozofi, marveč njihovi učenci in nasledniki („epigoni“), ki se tudi raje držijo črke kot pa duha filozofije svojih učiteljev. Veliki misleci so si mnogo bliže kot njihovi fanatični učenci, ve J. Janžeković, ki je v zanimivem članku skušal pokazati, kako bi sv. Tomaž razlagal Hegla, kako bi torej en resen filozof umeval drugega resnega filozofa (prim. Janž. V, 148-150). Podobni poskusi bi pokazali, kako često razni filozofi govorijo o istih stvareh, a z raznih vidikov, zato jih oznamenjujejo z različnimi pojmi in izražajo z različnimi besedami.

6. Podobno bi mogli zgornjo misel ponazoriti z ozirom na I. Kanta. Ta v svojem filozofiranju ni videl, ni mogel videti, da bi v prejšnji filozofiji, kakor jo je poznal, nekatere zadeve bile tako trdne in gotove, kako se je učilo in prikazovalo. Ni takih rešitev gladko odklanjal; hotel jim je dati trdnjše zagotovila. Zato se je obrnil k preučevanju človeškega uma in njegovih možnosti ter je prišel do mnenja, da ta nekaterih vprašanj ne more rešiti, ali prilaščene njegovo pristojnost, vsaj pristojnost „teoretskega“ uma, čeprav je dopuščal, da jih „praktični“ um vendar more rešiti.

Zopet ni prav, če zamenjamo že samo dejstvo, da je Kant iskal novih načinov za reševanje starih vprašanj. To je bila njegova pravica in celo naloga. Če pa so nove rešitve komu zmešale štrene v njegovi domnevni gotovosti, mu zopet ostaja le: da pokaže, ne le zatrdi, nepravilnost novih rešitev ali pa da lastne, ali prilaščene, spoznatke na novo preveri, upoštevajoč tudi nove izsledke, kolikor ne more pokazati njihove nepravilnosti. Ne pa, da se trmasto in krčevito drži svojih omajanih verjetij pa preklinja filozofa, ki da mu je „zastupil“ ozračje. Če je morda res, da je Kant omajal trdnost izročinih „dokazov“ za božje bivanje, tedaj je treba te „dokaze“ na novo premisliti in utrditi, ali si poiskati nove, ki jih Kantova kritika ne zadeva, ali pa priznati, da strogi teoretski um za take dokaze ni pristojen in je treba zagotovitve vere v božje bivanje iskati drugje. Sklicevanje na prednike, ki težav, katere je povzročil Kant niso poznali in ne predvidevali, je filozofsko najbolj jalov način filozofiranja, saj je že po nauku sv. Tomaža sklicevanje na avtoritete najslabši način dokazovanja. Lahko bi rekli, da v tem sploh ni dokazovanja.

III. 1. Pravilnost ali nepravilnost takega filozofiranja pa ne zavisi le od izbire izhodišča. Tudi pri filozofiranju iz „pravega“ izhodišča lahko vzniknejo krivi zaključki. Da pomen ali težo te napaknosti pravilno presodimo, se moremo opreti na razlikovanje med „integralno“ in „globalno“ zmoto, ki sem ga postavil že pred več ko 20 leti (Prim. *Iskanja*, 103 in sl., 134 in sl.). Nekemu ocenjevalcu izraza „integralen“ in „globalen“ (ki sem ju dobil pri E. Claparèdu) v tej zvezi nista bila po volji. Pozneje sem našel nekako v istem pomenu besedi „atomaren“ in „molaren“ in ju tukaj tudi uporabljam. Boljših in zlasti bolj slovenskih besed doslej ne poznam. Neka zmota, to je zgrešen spoznatek kakega dejstva, je lahko drobna zmota, zgrešenost sodbe v neki posamičnosti, in v tem primeru jo je razmeroma lahko odkriti in tudi ovreči. A zmota je lahko tudi v skupku ali spletu več ali mnogih posamičnih sodb, zmot in ne-zmot, ki se med seboj prepletajo in zapletajo, pa tudi podpirajo; tedaj je njihova obravnava in precenitev težja in bolj zamotana. Prvemu primeru zmot, posamičnih, pravimo integralne ali atomarne zmote, drugim pa globalne ali molarne zmote.

Vidi se, da bi neka zmotna filozofija bila globalno ali molarno zmotna, saj ni zmotna (vsaj ne samo zmotna) le v nekih nadrobnih posamičnostih, marveč v spletu in prepletu več zmot in ne-zmot. Saj

nobena filozofija, naj bi bila še tako zmotna, ni splet samih zmot. Taka bi težko obstala, če bi sploh mogla obstati; na samih zmotah bi težko zgradili kaj, kar bi imelo obstoj(nost). Na drugi strani pa bi pač težko našli filozofijo, v kateri ne bi bilo nobene pomanjkljivosti, nobene nepravilnosti. Taka filozofija bi bila zunaj dosega človeškega uma, za tako filozofijo se lahko razglša le kaka ideologija ali ideologizirana filozofija. Vendar pa lahko govorimo in smemo govoriti o pravih in o nepravih, to je zmotnih filozofijah. Za pravilne imamo tiste filozofije, ki so vsaj v glavnih ali osnovnih črtah in v težiščnih mestih pravilne, ki torej vsebujejo v glavnem pravilne spoznatke; za nepravilne pa imamo one, katerih bistveni deli, zlasti temelji, so zgrešeni. Težavno je seveda ugotoviti, kaj je pravilno in kaj zgrešeno.

Saj so tudi v globalno pravih filozofijah integralne pomanjkljivosti, in v globalno zmotnih filozofijah integralne resnice, katere bo zgrešil ali prezrl ali napačno presodil, kdor jih ne bo dovolj skrbno preučil. Za pravilno presojo moramo znati tudi dobro razlikovati med resnico in spoznanjem pa med zmoto in motenjem. Naš Ušeničnik je vedel, „da more biti spoznanje stvari le relativno. Kako naj bi končni um do dna dojel neskončno resničnost?

A tudi končna resničnost ima mnogo aspektov in mogoče jo je motriti od te ali one plati in tako seveda relativno. Tudi spoznavajoči subjekt sam je zajet v izpreminjajoči se tok časovnosti in tudi s te strani more biti njegovo spoznanje le relativno. Človeško spoznanje se razvija s kulturo. Tudi prevladuje tu racionalnost, tam emocionalnost. Možne so razne duševne naravnave, da se duh nehoče obrača bolj na eno plat resničnosti kakor na drugo, bolj na en način kakor na drug, in se mu torej javi resničnost pod drugim in drugim aspektom, na drugem drug način...“ (Ušeničnik III, 74). Stari filozofi „nikdar in nikjer ne pravijo, kakor smo že poudarili, da bi spoznanje vedno takoj izčrpalo vso objektivnost in realnost, da bi torej skladje pomenjalo vedno skladje spoznav z vso polnostjo realnosti, da bi torej ne bilo napredka, popolnejšega in popolnejšega spoznavanja. Prav nasprotno! Sveti Tomaž je vedno opozarjal, kako prehaja naš um le od nepopolnega spoznavanja k popolnejšemu, da zato sodi, sklepa, izvaja in navaja, da bi si prvotne zelo splošne in uboge pojme poglobil in obogatil. Tudi ne taji, da se dostikrat lahko moti, da mora torej pozneje prejšnje zmote spoznave popraviti ali začeti sploh vso miselno pot do kake resnice iznova (Uš. VII, 90).

Ušeničnik torej ve, da četudi naj je resnica vedno ista in nespremenljiva, naše spoznanje resnice ni takšno, vedno in vedno si moramo prizadevati, da svoje spoznanje popravimo in poglobimo, vedno si moramo biti v svesti, da je naše trenutno vedenje mogoče izpopolniti in da je za filozofa celo dolžnost, da se za to trudi, ne pa da komu to zamerja.

2. Kakor je relativno človeško spoznanje, tako in podobno je relativno tudi človeško motenje. Tudi moti se človek bolj ali manj,

lahko popravi svojo zmoto ali jo še oteži. Ker je v celotnem spletu neke filozofije število bolj ali manj pravih spoznanj, pa drugo število bolj ali manj zmotnih naukov, ne smemo prezreti tudi, da isti pravilni ali nepravilni spoznatki nimajo le svojega predznaka (pravih ali nepravilnih), marveč tudi svojo težo. To se pravi, ista integralna vsebina je lahko za celotno védenje ali verjetje pomembnejša ali manj pomembna in tako bolj ali manj določa značaj celote. Ta teža pa ni le nekaj objektivnega, ampak tudi subjektivna: nekomu se zdi v celoti nekaj važnejše in celo odločilno, drugemu pa praktično brez posebnega pomena.

Presojanje globalnih nazorov je torej vse prej kot lahko in zlasti glede na to velja mnenje M. Blondela, da menda ni spoznanje, ki ne bi vsebovalo vsaj zrnca zmote in ne zmote, ki ne bi imela kakenga zrnca resnice.

3. Tako se torej zdi povsem upravičeno iskanje novih izhodišč in novih poti do spoznanj, čeprav mislec pri tem lahko zgreši in zablodi v zmoto. Ta možnost spada k tveganju, kateremu se ne more ogniti, kdor hoče odkriti kaj novega, rešiti vprašanja, ki še niso našla rešitev ali vsaj ne povsem zadovoljive rešitve. V tem iskanju se izraža težnje k polnosti spoznanja, ki je, kot rečeno upravičeno in potrebno, četudi marsikdaj in v marsičem tvegano. Poleg takega tveganega iskanja, ki more zaiti v krivo, poznamo še drugačna iskanja, ki grešijo proti resnici že v svojih temeljih. Sem spadajo odkloni od prave poti k spoznanju, ki niso iskanje resnice kot resnice, to je pravilne sodbe o dejanstvu, marveč vnaprejšnje določanje resnice iz zunajspoznavnih razlogov. Tu moremo omeniti razne svetovne in življenjske nazore, zlasti še ideologije.

Nazori so izraz predlogičnih, morda bi lahko rekli predspoznavnih verjetij o naravi sveta in življenja, zlasti o njegovem smislu, ki lahko so pravilna ali pa niso, vsekakor pa niso znanstveno preverjena. Iz sveta dobivamo najrazličnejše dojme ali vtise, da se sploh moremo v njem razgledati in se znajti, če hočemo živeti. Če bi čakali, da bi najprej zares znanstveno ugotovili naravo stvarnega, preden bi se za karkoli odločili, bi izgubili življenje, preden bi začeli živeti. Saj po več tisoč letih skupnega napora nismo prišli stvarnemu do jedra, še vedno ga ne poznamo dovolj, kako bi to zmogel posameznik in v dobi, ko znanost še daleč ni bila tako razvita kot je danes? Zato je bilo in je potrebno, da jemljemo vtise iz stvarstva, kakor da bi bili pravilni in gotovi. Tako se spočne in razvije v nas prvotna ali začetna vera, da je tako, kakor doživljamo, in na tej veri se snuje v nas svetovni in življenjski nazor. Kot rečeno, ni nujno, da je kriv ali zgrešen, le preizkušen in preverjen še ni. V znanosti moremo marsikaj, kar smo v nazoru verjeli, spremeniti in popraviti.

Nastanek in prevzetje nekega nazora je torej v sebi upravičeno in neogibno, samo pozabiti ne smemo, da je nekaj zasilnega in kočljivega. Zato moramo ohraniti nazor prožen, sprejemljiv za nove preveritve in popravke, kadarkoli se to pokaže za potrebno.

Rado pa se dogaja, da marsikdaj dajemo več vere nazoru kot pravemu vedenju, ki ga dobivamo v znanstvenem in filozofskem preučevanju stvarnega. Že če ima nekdo, kot pravimo, trdno zgrajen nazor, tudi v znanstvenem študiju stvarnega vidi predvsem tisto, kar se sklada z njegovim nazorom, ne opazi ali ne vidi ali ne daje dovolj in pravega pomena tistemu, kar z njim ne soglaša, morda mu celo nasprotuje. Včasih pa to sicer vidi, a ga nazor odvrča od tega in mu narekuje „videnja“, ki soglašajo z nazorom.

To se dogaja zlasti, če se je prvotni in upravičeni nazor utrdil v nekaterih dogmah, to je, ko je svoje vsebine postavil za neomajne temelje vsega spoznanja in vedenja, to se pravi, če je postal ideologija. Ta poleg tega, da je sama dogmatično otrdela, hoče dati zadnji in dokončni odgovor na vsa vprašanja, katera stavi stvarno in ima za napačno vse, kar se ugotavlja zunaj ideologije ali celo proti njej. Človek, zadan kaki ideologiji se vnaprej odloča proti vsemu, kar ne soglaša z njegovo ideologijo.

Škoda je, da se tudi znanstvena ali zunajznanstvena (ne predlogična, raje perilogična) spoznanja, ki so po svoje upravičena, marsikdaj strdijo v ideologijo, škoda je, da se to more zgoditi tudi z verovanji prave bogovernosti, in često nekdo meni, da je globoko pravoveren, pa je le ideološko zadr. Za kar misli, da je bogovernost, je v resnici le ideološka zaverovanost.

Ideološko pogojena zabloda je najhujša in najnevarnejša ovira znanstvenega napredka in sploh vsega resnega iskanja. Marsikdaj tisti, ki „načelno“ nasprotujejo novim ali vsaj navidezno novim odgovorom, izhajajo pri tem iz ideološke vere, četudi se tega ne zavedajo.

4. Boj proti ideološki togosti in zadrčnosti je pač najpotrebnejši a tudi najtežji boj za odkrivanje novih resnic ali za poglobljanje in preverjanje že znanih resnic. Ideološko zadrtega človeka ne gane nobena logika, nobeno utemeljevanje, nobeni dokazi, ideologija mu je več ko resnica. Filozofija bo morala še mnogo napora posvetiti razkrinkavanju ideologij, v boju proti v njih vgnezenim predsodkom in bajkam. Toda, kako naj to stori? Tu je torišče pravega boja proti krivim „filozofijam“.

IV. 1. V svoji idealni podobi sta se nam filozofsko mišljenje in filozofija pokazala kot iskanje in odkrivanje resničnega pomena in smisla stvarnega in še posebej človeškega življenja, in to s pomočjo človeškega uma in iz istega stvarstva. Tak način človeškega dela imenujemo znanstven in vrednota, ki ji pri tem sledimo, je resnica. Plod ali dosežek filozofiranja je filozofija ali morda natančnejše filozofije, to so skupki izsledkov in nauk, ki zmeraj ne soglašajo, a so resni poskusi stvarstvo in življenje osvetliti in raztolmačiti.

Seveda je takšna le idealna podoba filozofiranja in filozofije. A v življenjski praksi, h kateri spada tudi praksa filozofiranja, ni mogoče vselej hoditi po premi poti od stvari k njihovemu smislu

in k resnici. Kakor druge človeške dejavnosti tudi filozofiranje življenje često prisili, da mora stopiti z ravne steze v zmede življenja ter v njih iskati svoje izsledke. To je podobno kot pri umetnikih, kateri v svoji idealni podobi ostvarjajo lepoto v stvarstvu, ostvarjajo lepe stvari v stvarnem, a v življenjski praksi in v boju s stvarnim, da v njem odkrijejo in iz njega iztisnejo lepoto, ki jo vsebuje, vsaj v možnosti, se v njihovih izdelkih vtelesi tudi marsikaj, kar ni samo lepota. Podobno je pri drugih človeških dejavnostih, zlasti še pri tistih, ki jim pravimo pragmatične, kot so vse vrste tehnike v najširšem pomenu besede, zdravstvo, vzgoja, politika, gospodarstvo in še kaj, katere tudi ostvarjajo ustrezne vrednote na svojih področjih, a jih praktično življenje tudi oblikuje, jim vsiljuje rešitve, ki ne gredo vse v ravno črto njihovega dela od stvari do rešitev, katere iščejo. Celo pri bogovernosti se to dogaja; ko v svoji čisti obliki išče sledove božje navzočnosti v stvarstvu ali Boga, pa naj ga imenuje kakor ga hoče, spoznava, priznava in časti, se v njeni zemski resničnosti temu pridružujejo marsikdaj čisto zemске poteze ali primesi. Ali tedaj ne bi bilo čudno, če bi se ravno filozofija kot edina mogla in znala povsem izviti iz zemске realnosti in slediti le svojemu idealno čistemu namenu?

2. Izsek našega razmišljanja bi tedaj bil: Vse filozofije, če tako imenujemo sestave naukov raznih filozofov ali filozofskih šol, so nepopolni in ne povsem čisti dosežki človeškega prizadevanja, da ugotovi resnico o naravi stvarnega. Zato imajo svoje pomanjkljivosti, zgrešitve v raznih posamičnostih, včasih zelo važnih, so torej vsaj integralno ali atomarno, marsikdaj pa celo globalno ali molarno napačne. Pomanjkljivosti so posledice človeške nepopolnosti filozofa in filozofov, kateri ne morejo zadeti celotnega pravega pogleda na stvarno, se mu morejo približevati le postopoma, v zmeraj novih poskusih, da pridejo stvarnemu do dna. Da ni vse čista resnica, za kar mislijo, da so odkrili, je umljivo. Tragično je kadar resnice ne zgrešijo le iz slabosti, marveč ker jim kalijo oko kaki predsodki, kakor so ideologije.

Vsaka filozofija, tudi kadar je v svojem viru dosegljivo čista, je v nevarnosti, da se zeideologizira, zlasti v delu učencev in epigonov in kadar postane uradna filozofija kake skupine ali gibanja. Zato v ocenjevanju kake filozofije in filozofij sploh, moramo te najprej očistiti morebitnega ideološkega oklepa, da dosežemo njihovo čisto podobo in na tej skušamo potem ugotoviti, kaj uči in kaj od tega je pravilno in kaj ni. Pri tem pa je treba vsak izsek, vsak filozofem priverjati ob stvari, ne ob naukih kake druge filozofije, ki bi tako postala dogmatično merilo pravega, to je ideologija. Najbolj zgrešeno pa je kako filozofijo v celoti in brez preverjanja obsoditi kot zmotno, često celo brez poznanja njenih naukov.

3. Kaj torej storiti in kako? Najprej seveda ne že vnaprej in načelno obsojati neko filozofijo zato, ker smo pri njej odkrili kak

nauk, katerega imamo za zmotnega, kar lahko je ali pa ga imamo za takega, ker ga nismo preskusili ali ker nasprotuje čemu, kar imamo sami za pravilno, pa morda ni ali pa vsaj ni popolno, povsem dognano spoznanje. Pa če tudi najdemo pri kaki filozofiji to ali ono posamičnost, ki morda res ni zadeta, ne smemo celotne filozofije zavračati ali prekinjati. Ne smemo z umazano vodo vliti v kanal tudi otroka, ki smo ga v njej okopali.

Drugič pa je primerno in smotrnejše, da v vsaki filozofiji (in seveda pri vsakem filozofu) najprej iščemo to, kar naj bi bilo pravilno, čeprav nam je na prvi pogled tuje, negotovo, da pri branju ne planemo na tisto, kar nas moti ali se zdi, ali pa tudi je zgrešeno. Tudi če smo filozofski kritiki, ni naša naloga, da najprej in čimbolj kričeče pokažemo, kar nas moti, po pravici ali ne, marveč da smemo oceniti vrednost javljenega, tudi tistega, čemur moramo priznati veljavnost in gotovost.

Če pa odkrijemo kaj, kar je morda vendarle pravilno ali bi vsaj utegnilo biti tako, pa nasprotuje našemu lastnemu vedenju o stvari ali ga morda vsaj slabi, tedaj pa je naša prva naloga, da tudi, in morda celo preden izrečemo kritiko novega nauka, svoje vedenje znova premerimo in če bi bilo potrebno, tudi popravimo. V tem bo dialog med mislecem in kritikom, da oba poslušata drug drugega in oba skušata svoje mnenje znova preveriti in če potrebno tudi popraviti.

5. Zlasti pa je potrebno, da vsega, kar se nam ne zdi pravilno, ne razglāšamo takoj za krivoverstvo. Prvič, že zato ne, ker čisti filozofemi, še manj čiste filozofije, formalno sploh ne morejo biti krivoverski, so ali pravilni ali zgrešeni, ali vsakega nekaj, so pa načelno zunaj kategorije pravovernosti ali krivovernosti, kakor sem skušal pokazati drugje.

Drugič pa, ker za krivoverstvo, tudi kadar govorimo o tem tam, kjer utegne imeti smisel, namreč v bogovernosti, namreč za to, da je nek nauk krivoverski, ne zadostuje, da se odklanja od uradnega nauka, od že uradno opredeljenega, potrebna je tudi „mala fides“, kakor nas opozarja Ušeničnik.

IZGUBLJENI DOM

Spoštovani gospod komisar!

Prisegam, da je poročilo, ki ga boste morda blagovolili prebrati, napisano po resnici in pravici, čeprav zveni nenavadno, čudno in grozno.

Toda, spoštovani gospod, roko na srce! Kaj vse ni čudno in grozno in nenavadno v tej naši dolini solz.

To, kar boste sedaj utegnili prebrati, je moja spoved in priznanje neverjetnega dejstva, ki ga lahko imenujemo krivda ali pa usoda, čeprav je bržkone eno in drugo in eno in isto. Ker vem, da je vaš čas več kot dragocen, dolgost našega življenja pa kratka, vas ne bi rad predolgo utrujal z obrobnim razmišljanjem, čeprav se zavedam, da so trenutki, ki jih posvečamo resnici in pravici, tako pičli, da jih sredi preutrujenosti sploh ne zapazimo. Zakaj bi se potem čudili, da so tu stok in jok in škripanje z zobmi.

Sicer pa sem se že takoj na začetku dela v gozdu zavedel, da bo težko sredi goščave ločiti drevo od drevesa. Visoki evkaliptusi so kipeli nekam proti zgoči sončni obli sredi dneva. Po listju so švigale svetle lise, ki jih je sipala svetloba izpod radostno odprtega nebá, spodaj v goščavi pa je zadela v veje in rogovile in zamolklo temnela v sence. Zdelo se mi je, da sem se znašel sredi pravega blodnjaka, drevo se je naslanjalo ob drevo, prave poti skozi gozd sploh ni bilo in zaradi preobilice dreves gozda sploh nisi mogel spoznati. Predelavec je rohnел, da mora goščava čimprej postati goličava. Bil je jezen na tuje delavce. Zdeli so se mu preleni in preneumni za pomembno delo, ki smo se mu posvetili.

Eden od številnih, z jezikom, ki ga nismo razumeli, je vih-tel sekiro. Gozd je šumel od vročine, od znoja in napora teles, od soparnega vetra, ki je paril kožo in telo. Štel sem ure in komaj čakal na žvižg iz piščalke, ki je naznanil konec dela.

Čeprav je bilo vse, kar nas je obdajalo, dejstvo, oziroma da se izrazim s primero iz človeškega ranocelništva, iz krvi in

mesa, je moč gozda povzročala negotovost in bolečino. Vseka-kor smo drvarili na velikih otokih, pot, ki smo jo utirali skozi gozd, pa bi nas morala iz negotovosti pripeljati na obalo. A vse to je bilo daleč, bolj sanja kot resnica, čeprav je po drugi strani, kot sem že omenil, dejstvo lesa in dejstvo kamna dokazovalo, da naš položaj niso sanje, temveč življenje.

Toda, spoštovani gospod, vrniva se na začetek pričujočega sporočila, kjer se iz goščave številnih nejasnosti kot s klopčiča zamotanosti začenja odvijati rdeča nit dejstev, ki nas more popeljati do otipljivih zaznav in spoznanj.

Če se je na eni strani, kot trdim, razprostiral gozd našega dela, pa na drugi strani gozda ni bilo. Tam so se svetili sočni pašniki. Tam so stali zaselki in se vile poti, po katerih smo nekateri po delu hiteli domov, da se odpočijemo od naporov.

Medtem ko je večina navadnih delavcev čez noč ostala v preprostih lesenih barakah na parobku gozda, sem sam osedlal konja. Pot domov sem poznal kot lasten žep. V hitri ježi sem jo skušal premeriti od začetka do konca. Silna želja po ljubljennem domu, po ženi, družini in otrocih me je med vračanjem ščuvala do onemoglosti. Zato sem konja vse prevečkrat priganjal, kot da gre na življenje in smrt.

Spoštovani gospod, zares vam lahko zatrdim, da se mi danes, ko je vse mimo, smili konj do srca, a v obešenjaški obsedenosti in vihrici na ubogo žival, ki je komaj zmogla dir in napor poti, še pomislil nisem. Vedno znova sem namreč na konju predivjal tistih dobrih deset kilometrov, ki jih je bilo treba pretolči, da si za zadnjim ovinkom med tremi vitkimi smrekami lahko zagledal svojo ljubo domačo hišo, iz katere je v večernem soncu skozi škrlatno pordečen dimnik puhtel belkast oblaček dima pod spokojno predvečerno nebo.

Medtem ko so delavci v barakah s porjavelim ključmi odpirali ribje konzerve, lomili premočno zapečeni kruh in si na debelo rezali kose sira in slanine, smo se izbranci že bližali našim domovom in družinam.

Ko so robati izmučeni delavci motovili s čutaricami vina, pokali z zamaženimi kartami po grobo otesani hrastovi mizi in vedno bolj nespodobno opletali z jeziki, smo bili mi že na drugi strani, v pravi sreči in spokoju. V barakah so pajki splekli vidne mreže, pod njimi pa so delavci prali in likali perilo, medtem ko so drugi nemarno pijani obležali pod mizo. Srečni smo bili, da je to bilo za nami, medtem ko se bo pred nami vsak trenutek prikazal težko pričakovani dom.

Gospod komisar, tudi vi veste iz lastne izkušnje, da je življenje čudno in polno nevarnosti. Neki pregovor celo trdi,

da nesreča nikoli ne počiva. Zato iz srca upam, da vas moja pripoved, ki je spoved in zagovor obenem, ne utruja ali celo vznemirja.

Povrniti se moram k domu, k nam vsem tako ljubemu domu.

Moj dragi dom! Kako si krasán!

Na vsak predvečer po delu sva se torej s konjem vsa srečna vračala domov. Ko je žival končno dosegla cilj, je zmago-slavno zarezgetala, nosnice pa so se ji od blažene razburjenosti poželjivo razširile, kot da bi že duhala vonj prelestne detelje v hlevu. Vzpela se je na zadnjih nogah. Velike oči so se ji vročično bliskale, iz nozdrvi ji je puhtela topla para, iz gobca se ji je od prestanega napora in sedanjega poželenja po piči in počitku na senu cedila slina.

Na pragu se je že pojavila žena in veselo vzkliknila, hkrati pa so iz hiše prihiteli otroci z razžarjenimi lici in s prešernim ščebetom.

Najstarejši sin je konja medtem odpeljal v hlev, v njegova sedma nebesa na stelji, pri čeburu vode, koritu z zrnato pičo in užitkom iz detelje in sena.

Na nebu so se prižigale prve zvezde. Krošnje dreves so nalahno šumele v prijaznem vetru. Za temnozelenim gričem, ki je počasi ugašal v temó nočnega spanja, je šumel potok.

Z ženo in otroki smo medtem sedeli ob prijazno pogrnjeni mizi. Z lesenimi žlicami smo zajemali dišečo dobroto iz velike skledе in se objemali s hvaležnimi očmi.

Potem je padala noč čez naše spanje. Nad prikaznimi iz sanj so se lesketale zvezde z nenavadno močjo. Čim dalje je polzela noč skozi sen, tem več je bilo podob, šumov in sanj. Proti jutru sem zaslišal rezget moje dobre živali, kot da bi bil resnica, a je takoj utonil v sivini sanj in predjutra.

Ob zori me je žena zbudila. Zajtrkoval sem brez besed. Otroci so še spali. Kaj hitro sem moral osedlati konja in že sva v potrti žalosti drobila korak na mučno in skorajda prisilno delo. Povedati vam namreč moram, da sem po poklicu zemljemerec. V tej stroki sem se bil že v mladosti dobro uveljavil. Kljub mojim znanim spretnostim in priznanim veščinam pa se mi tistikrat kot zakleto ni posrečilo izmeriti zamotane poti skozi gozd.

S konjem sva se pehala čez čudno zavito pokrajino s pogorjem, katerega vrhovi so bili skoraj vedno zaviti v oblake, čeprav niti niso bili posebno visoki.

Podoba je bila, da je pokrajina nedostopna za ljudi in živali. Kljub temu sva deset kilometrov premagala ob vsakem vremenu v neverjetno kratkem času. Pri zemljemski baraki si je konj ves ljubi dan odpočival, delavci pa so za nameček poskrbeli, da je vedno dobil pošteno mero ovska za pod zob.

Medtem ko sem poprijemal za delo in meril neizmerljivi gozd, je predelavec z besnim izrazom lovil tri težake, ki bi morali izkopati jarek, pa so se spet napili. Videl jih je še, kako so se s čutarico vina vlekli proti grmu, da bi se skrili.

Dvignil je lopato in jo zagnal proti pijanim lenuhom, da se je kar zaprašilo, ko je treščila ob tla.

„Zdej pa kar prec na delo! Drugač te bom tko zatolku, de boš vse zvezde vidu,“ je kričal kot obseden proti prvemu nepridipravu.

„Vsak bi rad sam píu pa jedu, pa nč delou! Tko že ne bo šlo! Prmejduš, zdej bomo pa šauflal pa kamenje tolkl, da se bo kar kadil. Ajdi pa marš!“ je tulil proti pijančkom, ki so se opotekaje pobirali iz grma.

Rdečelični glavni inženir je pravkar pristopical iz zaprašene zasilne pisarne v stranski leseni kolibi.

„Brez dela ni jela!“ je zaklical zbranim lenuhom.

S strupenimi kačjimi očmi je ošvrknil nesrečneže. Končno so se mu misli iz očesnih zrkel zakotalile proti edinima udarnikoma v brigadi, ki sta s težkima krampoma kot obsedena tolkla po kamenju.

„Tako je treba delat!“ je zavpil inženir.

Vsi so se zakrohotali.

Vneta delavca, ki so jima zaradi njunih telesnih lastnosti pravili Debeli in Suhi, sta se zdaj vsa iz sebe še bolj zakadila na delo. Debelemu so težke znojne srage polzele čez zariplo lice, vendar ni popustil. Suhi je medtem, kot da so ga inženirjeve besede še bolj navdušile za delo, vzdignil težak bat in z njim kot za stavo usekal po tleh. Od silovitega udarca je kamenje kar zacvrčalo. Drobne iskrice so švigale izpod silovitega zamaha.

Debeli se je za trenutek ustavil. Z robcem si je obrisal pot s čela, pograbil kladivo in začel z njim po dolgem in počez zabijati kamenje in nabijati drobce, ki so ob udarnikovi postoritvi neugnano leteli sem in tja.

Predelavec je zalotil pijančka Mižka pod bukvičo na parobku gozda. Ležal je med praprotjo in visoko travo, medtem ko si je pod glavo vtaknil čepico, čez obraz pa robec, da ga

ne bi pikale muhe in motil drugi številni mrčes. Zdaj je, ovit v vinskega mačka, dostojanstveno zasmrčal.

„A se tko dela!“ je zakričal predelavec. „Sam spau bi pa žrl, a? Zakvá pa te plačam? Marš na delo! I nemoj, da mrdneš!“

Mížek se je prebudil iz sna in presenečen trznil z rokami.

S krvavordečimi pijanskimi očmi je volovsko buljil v predelavca.

„Jez sm reku, da morš delat... Spal pa žrl bi vsak, pa nč vprašu, al bo naš autoput skoz gozd fertig, ja!“

Mížek se je nejevoljno dvignil iz trave in kljubovalno motril predelavca.

„Ne maram delat!“ je rekel. „Pusti me spat! A ne vidiš, da sem truden?“

„A se tko govori s komando, a!“ je zaklical predelavec. „Boš zdaj vzeu kramp al ne!“

„Ne bom!“ je rekel Mížek.

Inženir ga je jezno pogledal.

„Zakaj nočete delati!“ je zasikal. „Plan mora biti izpolnjen še predčasno in stopetdeset odstotno, se razume! Vi pa nočete delati! Kaj vam manjka?“

„Bolan sem, gospod,“ je rekel. „Ja, kaj ne vidite, da mi je slabo?“

„No, že dobro!“ je rekel inženir. „Pa se še malo odpočij. Potem pa zares na delo! Kajne?“

Mížek se je medtem že zadovoljno opotekal nazaj proti bukvi. Vendar pa mu je pot prekrižal predelavec, ki je jezno vzkipeł: „Gaspud inženir so predobr s pijanduro kot si ti. Zdej boš delu pa amen!“

„Ne bom!“ je rekel Mížek. „Sem bolan!“

„Pa boš! Morš!“ je stokal predelavec.

„Ja bom,“ je nenadoma rekel Mížek. „Če mi daš šnops! Pol grem po kramp!“

Predelavcu je za trenutek zastala sapa. Obotavlja je pogledal proti inženirju, ki se je delal, kot da nič ne vidi in ne sliši.

„No, fant, sej veš, da sem dobrasrčen. Vzem kramp pa hajdi toučt kamen! Šnops ti pa tkoj prinesem.“

Mížku je poskočilo srce.

„Saj sem vedel, da ste dobra komanda!“ je zaklical. „Vi ste res tu za ljudi!“

Zdaj se je predelavcu omehčalo srce.

„Al boste več delal, če vam dam šnops,“ je rekel.

Vsem so zažarele oči. Od veselja so pometali krampe in lopate v grmovje in se vsedli na travo.

„Sej vem, da ste fejest fantje!“ je spet rekel predelavec. „Miha vam bo zdej iz magacina prinesu flašo šnopsa. Mal za pocukat. Al ne! Pa za moč! Da bo na delu bolj veselo. Potem bomo pa zares delal! Al ne!“

Dolgonogi Miha je brž stekel po žganje v magacin. Hitro kot blisk se je vrnil s polno temnozeleno dvolitrsko steklenico.

„Zdej bomo pa pil!“ je rekel predelavec. „Živela petletka!“

„živela!“ so vzkliknili delavci.

„Je pa že fajn bit tko skup!“ je rekel predelavec. „Živeli!“ In je s hlastnimi požirki lokal žganjico.

Steklenica je krožila od moža do moža. Kmalu je postalo vroče in veselo.

Iz gozda so se potihoma priplazili še štirje lenuhi, ki so zamenarili delo, počivajoč bolj globoko v gozdu na sončni jasi ob košatih smrekah. Zdaj so jih živahni glasovi, povezani z veselimi popevanjem, opozorili na nenavadno dogajanje. Podzvestno so zaslutili, da se je zgodilo nekaj prešernega, česar na noben način ne smejo zamuditi. Prihuljeno so se tihotapili od počivališča nazaj do delovišča.

Mizek je lokal žganje tako glasno in hlastno, da se mu je pijača cedila po bradi in zamazani srajci. Vmes je pel in v taktu veselo migal z nogo, kot da bi pozdravljal nevidne prešerne prijatelje.

„Al bomo še eno spil?“ je rekel predelavec. „Pa bomo pol več delal, al ne!“

že je namignil Mihi, naj prinese še novo steklenico iz skladišča.

Delavci so bili zdaj zares navdušeni.

„Tko je pa res fletno!“ je rekel predelavec. „Le pite, da boste boljš delal! Saj boste delal, al ne?“

Vsi so mu hiteli zatrjevat, da bodo po okrepčilu prav pridno poprijeli za delo.

Zdaj so se jim že zapletali jeziki. Buljili so proti delovnim nalogam, vendar niso več ločili gozda od drevesa.

„Svatba vesela bo, juhé, juhej!“ so se muzali in peli.

Ko je čutarica z žganjem vedno bolj topoglavo krožila od moža do moža, so se nekateri, ki jim pijača še ni preveč zlezla

v kosti, naveličali sedenja. Na hitro so se dvignili s trave in jo odkurili neznano kam.

Preddelavec je bil že preveč pijan, da bi jih mogel zadržati.

Inženir se je mrko namršil.

„Kdo bo pa zdaj delal?“ je rekel. „Kar pet jih je pobegnilo. Kje bomo dobili nadomestilo za te delavce.“

„Ne govor tolk!“ je rekel preddelavec. „Bomo pa mi bolj udarniški! Kar naj grejo! Saj so sam zabušavali!“

„Zadržati bi jih bilo treba!“ je menil inženir, ki ni hotel popustiti.

„Pij! Pa šuti!“ je zarobantil preddelavec.

Vsi so se zakrohotali. Nekatere je moč žgane pijače že zvrnila v travo.

Sam nisem naredil več kot dva požirka. Žganje mi ni prišlo.

Jezil sem se zaradi delavcev. Zazdelo se mi je, da sem se znašel v brezupnem položaju v svetu, ki je postajal vedno bolj nesmiseln. Ker sem bil popolnoma sam med temi neumnimi, zabitimi, neresnimi ljudmi, nisem vedel, kako bi nesmisel premagal in se rešil v boljše življenje.

Šel sem v gozd in začel meriti cesto, čeprav se nisem mogel odločiti, ali naj jo speljem na levo ali na desno, zakaj na obeh straneh so zijali prepadi.

Čeprav sem meril in računal, da se mi je od napora v glavi že vrtelo, poti nisem mogel izmeriti. Življenje je bilo zares nevarno in naš gozd blodnjak, iz katerega si se zelo težko prebil do rešilne obale.

„Dom ti moj... Moj dragi dom. Kje si moj dom...“ mi je pelo v glavi.

„Da bi že bil doma!“ sem zavzdihnil in ob misli na ženo, otroke in dom mi je dušo napolnila nepopisna sreča.

„A zdaj ne bo nič več za pit!“ sem slišal, da se je spet oglasil eden od delavcev v travi.

„Še pol litra ga bomo, ali ne?“

„Tinca, Tinca, talala,

nam bo dala vinca

zlatega,

hopsasa!“ so peli.

„Oj, zdaj smo pa že pijani!“ je rekel inženir. „Kdaj bomo pa delali?“

Ko je sonce začelo padati proti goram, so vsi pijano ležali v travi. Z žalostjo in z veseljem v srcu sem zajahal konja. Olajšano sva peketala k ljubi hišici ob treh smrekah, kjer so me željno pričakovali dragi domači.

Tistega dne, ko so delavci spet na veliko popivali in lenuharili, se je pod večer vreme nenadoma spreobrnilo. Pooblačilo se je in pihal je neprizanesljiv veter. Zato sem konja kar se da priganjal, saj sem hotel biti čimprej doma pri prijetni večerji in osvežilnem kozarcu toplega mleka.

Pot je tekla mimo naju kot vedno:

Kapelica s svetim Jožefom, leseni most čez hudourniški prepad, brezov gozd, kozolec z razpadajočo streho, enolična planjava s travniki, skromnimi njivami in vrbovjem ob cesti, samotni križ iz hrastovega lesa, orjaška lipa, cerkvice na gričku in temna razvalina srednjeveške utrdbe so bila znamenja in kažipotni najine poti do ljubega doma.

Takoj za razvalino se je cesta namreč veselo zavrtela, sledil je zmagoslavni ovinek, za njim pa je med navdušenim konjskim rezgetanjem že stala prijazna hišica s tremi smrekami.

Tistega dne sem podil konja kot že dolgo ne, zakaj dan je bil, kot sem že povedal, čemerin in mrzel, in zato mi je pot presedala in sem hotel biti čimprej doma.

Ko sva hotela v hitrem galopu prečkati leseni most, se je žival spotaknila ob preperelo tramovje, čez katero sva drvela.

Vrglo naju je iz dira. Konj je z besno silo prebil varovalno ograjo na mostu in strmoglavil globoko v hudourniški prepad, skozi katerega je drvela divja voda.

Ko sem treščil s konja, me je vrglo s tako silo po tleh, da sem za trenutek izgubil zavest. Ko sem se spet predramil in v razburjenosti ugotovil, kaj se je bilo pripetilo, je konj v prepadu že poginil, jaz pa sem krvavel na čelu in kolenu.

S težavo sem se pobral s tal. S stisnjenimi zobmi sem skušal peš nadaljevati pot proti domu. Ranjen sem se le počasi vlekel naprej. Že se je delala noč, jaz pa sem bil takorekoč šele na začetku poti.

Še zelo daleč je bilo do kozolca z razpadajočo streho, da o orjaški lipi in cerkvi na gričku sploh ne govorimo.

Kot trezen zemljemerec sem izračunal, da je pred mano še kar osem kilometrov najbolj samotne in nagnusne poti. Slutil sem, da žena že vsa prestrašena premišlja, kaj se mi je zgodilo, ker se s konjem še nisem pojavil na zadnjem ovinku pred domačo hišo.

Vse svetnike sem klical na pomoč, vendar od nikoder nisem dobil odgovora. Somrak me je stiskal za vrat. Dež mi je škropil po obrazu in obleki in stopnjeval tesnobo, ki me je zbadala v srce.

Ko sem tako taval že kako uro skozi neprizanesljivost slabega vremena, sem se spomnil na čudno pripoved našega glavnega inženirja.

Ta nam je namreč nekega dopoldneva, ko je večina delavcev pobegnila na spanje v gozd in je tudi drugim preostalim v jezi zmanjkalo dela, povedal, da ima vsak človek v svojem življenju na voljo svojo poslednjo željo. Če jo izgovori, se mu ta tudi zares izpolni, vendar za tem ne more pričakovati ničesar več. Za življenje je s tem takorekoč že umrl, saj je s tem, ko se mu je želja izpolnila, za vedno izgubil možnost, da bi si v življenju lahko še karkoli poželel.

Čudna misel mi je zaustavila korak. Okrog mene je gospodovala neprizanesljivo gluha noč in še tri kilometre je bilo do kozolca in njegove razpadajoče strehe. Misel na željo, ki bi jo lahko uporabil, mi ni dala več miru. Težko sem sopel, ko sem se prebijal skozi noč. Ustavljaj sem se in premišljeval.

Ko sem že precej časa taval skozi deževno temo, sem se ustavil in naslonil na vlažno drevo pri bližnjem parobku. Pred mojimi duhovnimi očmi se je svetlikal blaženi dom in skozi obroče noči se mi je ljubeznivo smehljala draga žena. Že so pritekli otroci in me poredno potegnili za rokav.

Zdrnil sem se in obvisel v velikem pričakovanju. Neizprosna noč, ki me je obdajala, je kazala svojo moč. Njeni mrzli zobje so me grizli globoko pod kožo. Stal sem ob drevesu, sanjal in se boril s samim seboj.

Končno se nisem mogel več premagati. Izgubil sem vsak občutek za strah in zdravo razsodnost. Premočen od dežja sem šklepetal z zobmi in si skušal dopovedati, da je zadeva s poslednjo željo le vraža in ne čarovnija ali celo hudobija, ki bi mogla meni in mojim naškoditi. Zato sem si zaželel, da se četrte ure hodá od točke, na kateri sem se nahajal, pojavi usodni ovinek, za katerim stoji naš dom.

Spet sem nadaljeval pot. Čeprav nisem zares verjel, da bi moja vražja želja imela kako čudežno moč, sem kar gorel od razburjenosti in pričakovanja. Končno mi je zelenkasto se lesketajoči kazalec na ročni uri pokazal, da hodim točno četrte ure.

V rezki omotici se mi je zaustavil korak. Tisti trenutek so se oblaki pretrgali in ljubezniva mesečina je posijala na ovi-

nek. Pognal sem se naprej. Tam je že stala moja hiša, iz katere se je veselo kadil dim. Takoj je pritekla žena z otroki in pripovedovati sem jim moral vse o nesreči, ki se mi je bila pripetila.

Žena mi je ljubeznivo izmila rane in pripravila tečno večerjo. Otroci so živahno ščebetali. Podoba je bila, da so bili glavni ptiči na radostnem drevesu življenja. Hišni maček se je zadovoljno grel na peči.

Otroci so se kmalu odpravili spat. Z ženo pa sva še dolgo v noč sedela ob skodelicah čaja, obujala spomine iz najinega mladega življenja, se spraševala o vzrokih moje nesreče, se čudila nenavadnemu zapletu in nisva mogla zaspati. Kovala sva načrte v bodočnost, premišljevala o usodi otrok in skušala to in ono izboljšati.

Potožil sem ji o nesmiselnosti dela, ki ga moram opravljati, omenil pa sem tudi nemarnost delavcev in težke pogoje na terenu.

Obžalovala sva izgubo dobrega konja, ki nam je bil več kot koristna žival, saj nam je lepšal življenje in bil otrokom, ženi in meni pravi družinski tovariš.

Končno me je premagala utrujenost. V kratko težko spanje so neusmiljeno posegale sanje. Iz polteme se je oglašalo smrtno preplašeno rezgetanje konja, ki je padal v prepad. Dозdevalo se mi je, da sem sredi temé, dežja in vetra spet na naporni poti domov. Iz polteme se je kot zelenkasti plamenček svetlikal orjaško povečani obraz glavnega inženirja, ki mi je dopovedoval in ukazoval, da imamo na razpolago eno samo in edino poslednjo željo. Ko jo uporabimo, nimamo ničesar več.

Ves prepoten sem se zbudil ob prvem svitu. Pri sosedu sem si izposodil novega konja. Speče otroke sem na hitro poljubil na čelo in se poslovil od žene.

„Zvečer se spet vidimo,“ sem ji še zaklical pred prvim ovinkom, potem pa sem že drvel k zemljemercem in cestarjem na delo. Bil je mrk dan. Delo je vsem le slabo teklo od rok. Oslabeli od pretiranega popivanja so se kot sence samih sebe vlekli sem in tja. Pekla jih je vest. Zato so hoteli tudi zares kaj postoriti, čeprav jim je za resno delo manjkalo prave moči. Sam sem skušal tu in tam kaj izračunati in izmeriti, vendar je gozd postavil preveč zank in pasti. Prehitro sem se utrudil in zaspano obmiroval pred barakami kot vsi ostali. Zato pa mi je potem dan hitro minil ob mislih na dom in družino.

Ko sem popoldne na izposojenem konju drobil spet nazaj domov, sem se spraševal, ali bo dom vedno stal za zadnjim

ovinkom. Pred kozolcem, kamor ga je po včerajšnji nesreči prestavila moja poslednja želja, ga namreč ni bilo. Z dobrimi in slabimi slutnjami sem drvel naprej. Za mano so ostali enolična planjava s travniki, skromnimi njivami in vrbovjem ob cesti, samotni križ iz hrastovega lesa, orjaška lipa, cerkvica na gričku, stara razvalina in veseli ovinek...

Korak se nama je zaustavil kar sam od sebe. Za ovinkom so stale tri smreke, med smrekami pa ni bilo ničesar.

Gospod komisar!

Vsa dolga nesrečna leta iščem izgubljeno hišo, ženo in družino. Nihče mi ne ve povedati, kaj se je bilo zgodilo.

O tem, da bi hišo porušil potres ali uničil požar, ni nobenih vesti. Nekateri menijo, da jo je povodenj odnesla v prepad, drugi pa trdijo, da me je žena za vedno zapustila. Nekateri brijejo iz moje nesreče norce in menijo, da sem si vse izmislil, saj doma, žene in otrok nisem nikoli imel in bom zato tudi tembolj samotno umrl.

Zatrditi vam moram, da me v zadnjem času mučijo najstrašnejše misli. Ali nisem kriv, da sem se odločil za poslednjo željo, namesto da bi kljub mrazu in vetru premagal naporno pot in peš ob pozni uri do onemoglosti izčrpan pošteno prišel domov?

Kaj se je, gospod komisar, zgodilo v tisti hudi noči, da mi vest niti danes, po tolikih desetletjih, ko sem ostarel in je vse zemeljsko mimo, še vedno ne da miru? Sem ob tisti temni uri, ko so ustnice spregovorile ime poslednje želje, zapisal dušo hudiču in pahnil ženo in otroke v nezasluženo smrt?

Gospod preiskovalni komisar! Zares vas prosim, da mi odgovorite na ta boleča vprašanja, ki kot nesramni črvi vrtajo po moji duši.

Ali gre za zločin? Se je nekaj zgodilo? Ali sem ubijal in grešil?

Vsa ta desetletja iščem ženo in dom, vprašujem po otrocih, ki so izginili neznano kam, kot da ne bi bili iz krvi in mesa, duše in veselja po lepotah bivanja v času in izven časa.

Gospod, včasih se mi dozdeva, da ste se zanalašč oblekli v ta beli plašč, ki spominja na sneg, ki kot beli prah prekriva v pozabo vse stvari življenja.

Povejte mi, ali sem res bolan? Sem si vse to zares le izmislil? Ali pa se je res nekaj zgodilo, jaz pa sem na najhujše pozabil in zdaj sploh ne vem, kje sem takrat delal in s kom sem bil poročen?

Kot veste, sem se po teh dogodkih sprva klatil vsepovsod po pristaniščih in starim bradatim mornarjem in drugim rado-vednežem v beznicah in pivnicah pripovedoval svojo žalostno zgodbo. Včasih so mi podarili novce, včasih so me nagradili s kosom trdega kruha in kozarcem vina.

Tako so tekla leta, jaz pa sem ostarel.

Zapustile so me moči, tako da ste me lahko na hitro ujeli. Zdaj me vlačite po teh čudnih zavodih sem in tja. K moji postelji prihajate z vročičnimi pogledi. Merite mi krvni pritisk, proučujete kri, kot da se čudite, da še sploh živim.

Včasih se mi zdi, da hočete raziskati zločin iz moje mladosti.

Zdaj sem vam povedal svojo zgodbo, vi pa spet ničesar ne verjamete! Kaj vam naj torej sploh še povem?

Zakaj ne vprašate glavnega inženirja, kako je bilo?

On mi je razodel SKRIVNOST POSLEDNJE ŽELJE, njega morate prijeti in obsoditi, zakaj jaz sem le žrtev časa in razmer.

Pravite, da ga ni. Da je umrl... Da ni nikoli živel...

Laž! Vse to je nesramna laž!

Pojdite do gozda! Odkrijte že vendar pot do obale! Jaz sem jo izmeril, inženir jo je določil, pijani delavci pa zasekali skozi blodnjak življenja!

Pojdite in najдите in potem boste videli, da je vse, o čemer vam tu vedno znova pripovedujem in vi kar ne verjamete, nič drugega kot čista resnica!

ŠE ZADOSTNO, -31

Rojstvo misli! Da, misel se rodi, potem se pa lahko razvija, lahko po obnemi, ostane v zametku pri nekaterih, pri drugih se pa toliko bolj razvija, da lahko parazitirajo drugi ob njihovih mislih. V kakšni meri parazitirajo? Ne vemo, ker se misli ne da izmeriti, prav tako tudi parazitiranja ne. Vemo pa, da se človeška misel razširja in to stalno, raste bi bil drug izraz, in da smo v tem podobni človeku, ki je živel tisoč let pred nami...

Profesor filozofije je bil tako zatopljen, po njegovem, v prezanimivo misel o rojstvu misli, da je preslišal zvonec in da ni opazil, da so jo dijaki že odkurili iz razreda. Tako, tako! je pritrjeval sam sebi. Kako lepo bi bilo, če bi njegovi učenci poznali rojstvo misli, toda kot je vidno, jih ne zanima preveč. Z brezmočno in kar nekam obupano kretnjo je zaprl knjigo in se napotil v konferenčno dvorano.

Razred je bil nekam preveč miren za toliko mladih teles. Čeprav je večino že ukrotil pogled sluga, ko so si čistili čevlje, so se sedaj zopet začeli razvnmati. Slugov pogled so čutili le nekaj časa, premalo, da bi zaleгло za vse dopoldne; ostal je ob čistilniku, negibno, pogled je odtrgal od čevljev le tu in tam in ga prenesel na lastnika čevljev, ki se je po njegovem premalo časa zamudil na njem in si ni torej zadosti očistil čevljev.

Že z vstopom v gimnazijsko poslopje se je začelo ne samo nabi-ranje znanosti in vednosti, ampak začela se je vzgoja. Čiščenje čevljev je spadalo k vzgoji, hoja po stopnicah, sprehajanje po hodnikih med odmori, pozdravljanje, odzdravljanje. Od prvošolcev je bilo treba zahtevati dosti veliko, da je bilo potem delo v višjih razredih olajšano.

„Počlovečijo se, tako da jim bo tam pri sedemnajstih osemnajstih letih že malo manjkalo do ljudi; veliko dela je res, toda je že tako naše delo, kaj si moreš pomagati!“ Taka je bila modrost starih šolnikov. Na dijake so gledali že kot na material, ki ga je bilo treba obdelati, da bo kaj iz njega. Red so vzdrževali že z redi, potem iz navade, toliko, da jim ni dijaška nemirnost pljusnila iz razreda na oder.

„Meje, meje se je treba držati“, so ponavljali mlajšim kolegom, kot da bi bili res oni, ki so že vzpostavili red in disciplino med dijaki, ki pa da sta bila razrušena s prihodom mlajših. Nerodno jim je bilo in v resnici so se opravičevali pred njimi, nekatere je bilo celo sram in bi v zadregi jecljali, če bi morali predavati v prisotnosti mlajših snov, ki jim je v polstoletnem poučevanju prešla že v meso in kri, da so celo pred svojimi ženami rabili iste izraze kot v razredu. Seveda, tisti, ki so bili oženjeni, tisti pa, ki so ostali samci, so postajali čedalje večji čudaki in takih ni bilo malo.

Da, ni bila preveč mehka in radodarna roka države, niso plavali ravno v materialnem izobilju, to se ve že od nekdaj. Svoj ugled so reševali drug pred drugim z blestečimi frazami ob četrtinki vina, kava je bila že prenevarna za izprane želodce in razburkane živce. Velika družba ni ugajala nobenemu. Ne da bi se počutili dobro v njej ali da bi se bali plačati zapitek – o tem je bilo redko slišati, da bi kdo plačal za celo omizje – le neka stanovska sramežljivost jih je zadrževala: Kaj pa če nenadoma nekdo izmed njih pohvali Kovača, ki ga imam za najslabšega, ali pa kar takole izblekne kakšno slabo o Gričarju, ki je pri meni dobro zapisan? Kaj ni moja videla zadnjič na trgu Grudnovke, žene profesorja za blato in kamenje, reči minerologije bi bilo preveč časti, kako je stikala glavo z neko kmetico, ki je imela jerbasa in košaro s sadjem? Če ni bila mati Glazerja, ki s tisto kmetavzarsko govorico, ki komaj kaj pove, pravzaprav moraš še tisto iz njega izvleči. In Gruden, kaj ni že drugi dan hotel izvedeti, kako gre Glazerju pri meni, kakor da imam vse v glavi zapisano: ta ima štiri, temu sem iz usmiljenja dal tri, onemu pa cvek; že od prvega semestra ga vleče in ga bo še. Če pa misliš, da bi moral zaradi tebe dati štiri Glazerju, se pa motiš! Ni moja govorila z njegovo materjo, nič ji ni padlo iz tistega jerbasa. Koliko ima že Glazer pri meni? Saj ima menda res štiri, no Grudnu bom pa le rekel, da mu gre precej trdo v sklanjatvi in da še ne razločuje preteklih časov. Pa naj se Glazerca poniža malo in naj vpraša še mojo. Saj ni zaradi tistih jajčk ali doma prekajenih klobas! Tako se bo še moji dobro zdelo, če jo bo v kmečki okornosti spraševala: „Gospa! Kaj pa vaš gospod misli o našem Jurčku? Ali kar vaš gospod profesor?“ Moja ne bo zdržala in mi bo takoj povedala. Saj ženske ne znajo stvari držati zase.

Izgovorov, da so zamudili vlak, da so prejšnji večer ličkali koruzo, meli proso, so bili profesorji siti že do grla od kmečkih dijakov. Videli so študente, ki so imeli uro ali dve voznje, kako so sprva z odprtimi očmi strmeli v njih, potem so se jim pa od toplote in utrujenosti začele zapirati same in kljub temu niso delali profesorji razlik med mestnimi in kmečkimi. Dolgčas prvih so čutili bolj kot prezir do njih kot pa nezanimanje za snov, ki so jo predavali, saj so vedeli, da se mestni otrok nima kam deti čez dan in da so šolske ure samo podaljšek onega brezdelja, ki so ga bili prisiljeni preživljati doma.

Druga stvar so bili študentje s kmetov. Morebiti res niso delali pred šolo, so morali pa toliko bolj po šoli. Že na obrazih se jim je brala utrujenost, hoja jo je izdajala, če so prejšnji dan kosili, okopavali ali ogrevali. Da bi jih spustili med mlatiče ali v veliko košnjo, je bilo malo verjetno, toda dvoje rok se pa le pozna, to so vedeli le profesorji s kmetov, iz mesta bi nejeverno zmajevali z glavo, če bi jim kdo povedal, da je delal od zore do mraka. V tem je obstajala velika razlika, da so bili prvi le malo bolj uvidevni za kmečke študente, profesorji iz mesta pa so kvečjemu upoštevali zamujeni čas na vlaku. Pa še s tistim so skoparili. „Kaj pa če je smrkovec kaj ušpičil, da mora hoditi v Ljubljano, če pa ima doma gimnazijo pred nosom? Grej si kačo na prsih, da te bo potem bolj gotovo upičila!“

Res je bila še ena razlika med mestnimi in kmečkimi študenti, toda ni bila preveč zanesljiva za sodbo o enih in drugih. Kmečki so navadno že v začetku leta pismeno zaprosili razrednika, da jim ni bilo treba hoditi k petju in telovadbi, ki sta bili navadno popoldne. Tudi v knjižnico je le redko kdo izmed njih prišel, ker je bila odprta samo popoldne, medtem ko je od mestnih le kdo včasih pred izpraševanjem kapnil tudi v knjižnico, bolj da bi opozaril profesorja nase kot pa da bi kaj resnega bral. Kljub temu je meščanskim bilo težko dokazati premoč nad kmečkimi, ki so bili včasih res okorni v pisanju, niso pa uporabljali tujk in iziskanih izrazov, ki so jih profesorji preganjali. Pri slovenščini se jim ni bilo treba truditi, da bi pisali dobro, beseda jim je tekla naravno, še za literarno društvo „Zar“ jim ni bilo dosti, ki je pa le pritegnilo kakšnega, ki bi se morda drugače zapustil.

Če je bil razred po uri filozofije navidezno miren, ga je pa znotraj razganjalo od radovednosti, kar je povzročalo že prej na hodniku tih nemir, ki se je počasi sesedel kot pesek v razburjeni vodi. Na hodniku so nekateri uspeli opaziti nasmešek na ustih profesorja Rupla, ki navadno ni naznanjal nič dobrega, ko je s sklonjeno glavo pripovedoval nekaj – moralo je biti silno zabavno – tovarišu po predmetu profesorju Gspanu. Oba sta imela, kljub temu, da sta poučevala že vrsto let, zelo dober sluh. Pripovedoval je Rupel Gspanu nekaj silno zanimivega, ker je Gspan nastavljal uho, kot da bi pričakoval, da mu bo Rupel naravnost vanj natočil še svežih novic, ki so bile predmet ne samo njunega zanimanja: vrsta študentov, ki je hodila mimo njiju, se je tu in tam kar obotavljala, da bi nadaljevala pot z že vpeljano hitrostjo, kot da bi hoteli ujeti vsaj nekaj na ušesa. Zadostovalo je, da je samo eden od njiju oplazil s pogledom namernega počasneža, pa so že stopili hitreje, da se je zabrisala večja razdalja med vrstami. Res, splašalo bi se kaj izvedeti še prej, preden bi stopil v razred, saj je sedma, ki jo je imel Rupel za slovenščino, morala dobiti nazaj domače naloge, osma pa se je pripravljala za isto uro na šolsko nalogo. Mimogrede ujeta besedica bi komaj kaj zalegla pri pisanju, za sedmo se pa itak ni dalo nič spremeniti, ker je bilo že vse napisano.

Zvonec je naznanil konec odmora in tudi negotovosti bi moral biti konec, vendar se je ta s kančkom zaskrbljenosti prenesla še v razrede. Morala bi se prenesti samo v osmo, kjer bi se končala, ko bi profesor Gspan naznanil naslov naloge, medtem ko je v sedmi še z vso težo ležala na večini obrazov, ki so se količkaj zanimali za šolo. Ne samo za šolo, za slovenščino je šlo, imeti slabo v slovenščini na klasični gimnaziji je bila neke vrste obsodba tudi za naprej.

Če se je skoraj vsa sedma takoj po vstopu profesorja posedla in pomirila, so nekateri bolj zaskrbljeni ali bolj nemirni – nemirni zaradi zaskrbljenosti! še naprej med dvema tremi razpravljali o naslovu oddane naloge.

„Izseljenci!“ je zamrmral Zalesnik. Bil je Ljubljčan iz uradniške družine, zato ni mogel razumeti, zakaj se ljudje izseljujejo. „Napisal sem nekaj o stricu, ki je delal pri železnici, pa so ga premotili, da je šel v Nemčijo. Parkrat je pisal. Delo je delo. Delal je tukaj, dela tam, železnice so povsod. Z vagonov so res pri nas sneli napise nemške tovarne, kjer so bili izdelani in pribili nove: JDŽ, na lokomotivi je pa napis ostal, ker je bil privarjen in bi dalo preveč dela. Ti, veš kaj pomeni JDŽ?“ je rinil v Breznikarja.

Ta je že odprl usta, da bi mu odgovoril, pa ga je Zalesnik prehitel: „Jejte Dolinarjeve žemlje! Slišal sem našega papana, ko je učil novo služkinjo. Z Dolenjskega je doma in vsak „e“ izgovarja tako dolg, da je za tri naše, če ga ne zmečka kar v „ei“. „I“-je pa kar požira, kot da jih ne bi bilo treba. Če bi ti vedel...“

Kaj naj bi moral vedeti, ali kaj naj bi vedel, ni nobeden od njiju nikdar izvedel, ker je Zalesniku zamrznil besedo Ruplov pogled. V njem je pa le vrtalo naprej: „Škoda da nisem napisal kaj o Dolinarjevih žemljah, čeprav sta tako Rupel kot Dolinar Ljubljčan, je pa eden klerikalec, drugi pa liberalec in se zato ne moreta. Morda bi se pa Ruplu le dobro zdelo. Toda – kaj pa veš, kakšna muha ga lahko piči v tistem trenutku, ko prebere kaj takega. Najbrž je bolje, da nisem napisal nič o tem. Če bo prilika, bom pa drugič. Ali pa kakšnega drugega naplahtam, da je res tako, da za klerikalce sedaj vlada dela propagando na takšen način. Breznikar mi seveda ne bo verjel, kdo drugi pa.“

Razmišljanje Zalesnika je pretrgal Ruplov glas: „Tak dajte že enkrat mir, Hribar! „Rušilec miru seveda ni bil Hribar, ki je s telečje pokornimi očmi zrl v Rupla, nato pa izbleknil Hostniku, kar je po njegovem še manjkalo: „...da je denar že poslal, sam pa da pride drugo leto in da bo še nekaj prinesel.“ Stvar je šla o Hribarjevem sosedu, ki je delal v rudniku v Belgiji. Izselil se je, da bi zaslužil nekaj več in popravil hišo, morda celo dokupil kakšno njivo. Hribar je pisal o tem s tako gotovostjo, kot da je sosed pisal njemu, še za njivo je vedel, ki jo bo sosed po vrnitvi kupil. V domačo nalogo je vstavil celo stavek, ki da ga je sosed pisal svoji ženi: „Drugemu itak ne bo mogla prodati, nama bi pa

prav prišla za jaro pšenico.“ Če bi Hribarja kdo vprašal, kakšna je razlika med jaro in ozimno pšenico, bi se težko izmazal. Pa saj Rupel najbrž tudi ni vedel, kakšna je ena in kakšna je druga, Hribarju se je pa le dobro zdelo, da se mu je posrečilo vstaviti „jaro pšenico“ v nalogo. Tako domačijsko je zvenelo, po kmečko. Če je že nekdo v Belgiji, zaradi zelnika ali krave ni šel, čisto nekaj drugega pa je njiva z jaro pšenico. „Kruh, steber kranjske dežele, je res dal bolj za konec, ujemalo se je pa lepo tudi z jaro pšenico.

Zalesniku se ni zdelo potrebno odvrniti, saj je bil prepričan, da bo zopet pisal za „cvek“ kakor vedno, ko je pisal o kmečkih zadevah. Tudi Rupel ni imel dosti posluha za kmečke težave, to je Hribar bolj slutil kot pa vedel iz njegovega ponašanja. Enostavno je vedel iz izkušnje, da ni vredno pisati pri Ruplu o tem. „Cvek!“ in zopet bo oče bentil, le zakaj da ga pošiljajo v šolo, mati pa bo hodila spet z objokanimi očmi, ne da bi mu kaj rekla. Če bi mu vsaj očitala, tako pa... Njej bi povedal kako in kaj.

Nekaj jih je pogledavalo h Kremžarju, vedeli so, da piše, tudi za Šmita, Remica so najbližji vedeli povedati, da se ukvarjajo z literaturo, vendar določenega ni vedel povedati nihče. Danes bomo videli, kako se boste izkazali!

Zenskega sveta so se po peti gimnaziji večinoma izogibali, tudi Rupel ni od dijakinj toliko zahteval, kot da bi že mahnil z rokami nad njimi! „Izgubljen čas, da bi se ukvarjal z vami!“ celo Zupančičeve ni mogel, čeprav jo je ime priporočalo, manjkalo ji je še tiste privlačnosti, ki jo ima vsak mlad človek.

Kar slovesno se je postavil profesor Rupel poleg katedra, na katerem so ponižno čakale na urejenem kupu domače naloge. Čakale, da jih zgrabi njegova bela roka in objavi vsebino radovednim poslušalcem. Najboljši opazovalci so že vedeli za ves potek, ki je spadal k slavnostnemu odkritju iskalca talentov: uvod, jokanje nad revščino napisanih nalog, povzdigovanje nekdanjega besednega, oblikovnega in idejnega bogastva prejšnjih učencev in njihovih nalog, branje najslabših, kamor je spadalo samo par pri. merkov duhovne revščine, da se ne bi nalezli še drugi in potem za krono dneva, branje najboljših naloge.

Začel je s: „Hm! Od sedmošolcev se je nekdanj veliko zahtevalo, zato je najbrž, hm, sedmošolec tudi veliko dajal. Hm! Tisi časi so na žalost že mimo, ko je človek v nalogi sedmošolca, hm, videl že zametek, kaj zametek veliko obljubo je videl, če ne že dovršeno delo veliko obljubljaajočega dijaka. Seveda se je tisti dijak učil, ni se ga moglo najti na cesti z lučjo ob belem dnevu, kaj šele ponoči. Ni bil kakor dandanašnji, ki hodi v šolo samo klopi gret, razkazovat svojo nevednost, krast čas profesorjem in denar staršem. Hm!“ Odmori med stavki so postajali daljši, „hm“ pogostejši, v nižjih tonih, globlji, kot da bi se že kar obup mešal mednje, pogled pa se mu je ustavil tam nekje na nižji deščici okvira zemljevida, če bi se na gornji, bi se zdel preveč optimističen.

BARA REMEC

Buenos Aires

Moja mama – olje

„Da,“ je nadaljeval že skoraj s pridruženim glasom. „Nekateri niso niti razumeli naslova, kaj je sploh izseljenec. Kaj more klasična gimnazija pričakovati od takih študentov?“ je retorično spraševal samega sebe. „Kaj more pričakovati od njih, ki zaradi pomanjkanja čustev nimajo razumevanja, nimajo zveze z realnostjo?“

Roka mu je segla počasi na vrh že pripravljenih nalog za branje, vendar je kar sama odskočila, kot da bi se grela kača na njih in da jo je ravno takrat opazil. „Kako naj pišejo o nečem, ki je rak rana naroda, tukaj pa gospodje sedmošolci niso nikdar pomislili, da taka važna stvar, tako važno vprašanje sploh obstoja. Niso še ničesar brali o tem, doma niso slišali, v družbi, v katero zahajajo, o tem ne govoré. Nimajo smisla za to veliko narodno nesrečo, ker ne obiskujejo takih družb.“ Skoraj je dvignil glas, kar je pri njem bil znak skrajnega razburjenja, vendar ga je še o pravem času znižal. Znižal in nadaljeval že z zamolklim, kar obupanim tonom: „Dijaki! Med vami imate tovariše, ki še v sedmi ne vedo, kaj je domača naloga, kako se piše domača naloga, kakšno obliko mora imeti domača naloga. Časa ste imeli na pretek, šolska knjižnica je bila odprta vsak dan, vsak dan ste se srečavali tukaj in na cesti, da bi pa drug drugega vprašali, kako se piše domača naloga, tega pa ne! Krona bi vam padla z glave, ponižali bi se! Izseljenci! Kako hvaležen motiv, kako obsežna snov! Nekaj jih je med vami, ki so o njih napisali komaj eno stran, teh nisem ređoval. Drugi pa, ki so prišli čez eno in pol strani, so eno posvetili požrtiji ob slovesu, pol strani pa cmeravemu joku. Kot da bi bil naslov naloge požrtija! Kot da ni drugega kot kiso zelje in kranjska klobasa in štefani vina na politih mizah! Pa še pretep in kreg, pijano petje in jok do same ladje. Cmeravost! zalita s pijanimi solzami!“

Profesorjeva roka je spet segla v razburjenosti do kupčka nalog, vendar jo je spet naglo umaknil in porinil v žep, da ga ne bi premagala skušnjava in da se ne bi dotaknila s pijanimi solzami oblitih papirjev. Papirjev, ki so opisovali pijane solze! Piskernikova Malči je potem resno trdila, da si je roko, preden jo je vtaknil v žep, podrğnil ob hlačnico, kot da bi se dotaknil nečedne stvari.

Samozavest tistih, ki so še malo upali na trojko, je kopnela kot sneg na spomladanskem soncu. Hostnik se je v mislih zaobljubil na romanje na Šmarno goro, če dobi vsaj trojke, medtem ko je na ženski polovici razreda nekaterim že šlo na jok. Sodnikova, ki je veljala za trd značaj, ker se ni zaljubila v peti, je že mečkala robček in je bila pripravljena, da ga ponese k očem ob prvi trdi besedi, še preden bi se prikazale solze.

„Da gremo naprej!“ Profesor Rupel sedaj že ni bil več Mirko, kam boš s pomanjševalnico?! Boš Zevsa na Olimpu po nemarnem ali po pomoti imenoval Zevska? Oči so mu že davno obtoževalno begale po obrazih dijakov in iskale, če ne kesanja za slabo napisano nalogo, vsaj malo ponižnosti, vsaj dobrega sklepa, da se kaj takega ne bo več ponovilo. Na nekaterih obrazih je le zasledil ostanke,

sledi morda, dobrega namena, na drugih, po njegovem, ni bilo nič drugega kot upor, trma, zakrknjenost, kvečjemu brezbržnost, če ne kar zaničevanje. „Kaj pa ti veš? Kaj si bil ti v izseljenstvu? Kdaj si pa zlezel iz toplega ljubljanskega gnezda?“

Rupel bi prisegel, da ga je Rjavec gledal sovražno, tudi zaničljivosti je moralo biti nekaj zraven, če ne kar dobra mera. Vedel je, da mora Rjavec imeti koga v Ameriki ali kje drugje; po jo. piču se je poznalo, da ni bil domačega kroja, tudi usnjena kapa z našitki je kazala na tuj izvor. Kdo od Krajčinčanov pa nima koga v Ameriki? Kaj se bodo delali mučenike! Mučeniki smo mi, ki se moramo ubijati z njihovimi mulci, oni tam, kmečke duše se pa takoj privadijo. S črnega ali nikakršnega kruha k belemu je lahka pot. Če se niso še privadili, se pa še bodo. Prevzetnost ti kmečka! Samo vrnejo se naj, pa boš videl njihovo baharijo vsepovsod: na cesti, v trgovini, v uradu, v cerkvi, iz gostilne ti bo odmevala.“

„Da gremo naprej!“ je ponovil že vdruči, čeprav so ga prekinile le lastne misli. „Prebrali bomo par nalog, da boste vedeli, kaj je domača naloga, kako se nalogo piše. Za vzgled! Vsaj vedeti bi morali v sedmi. Mislil sem, domneval sem, da veste, sedaj pa vidim, da ni tako. Pričakovati je bilo, vendar srečal sem se z nalogo v verzih. Če bi bil moj namen, namen šole, da bi pisali nalogo v verzih, potem bi vam povedal prej. Tudi spregledati bi se dalo, če bi bili verzi dobri ali ob izseljencih. Tako pa...“

V zadnjih klopih se je prvič zganilo. Ne, ni završalo, le glave iz prvih klopi so se obrnile nazaj, tam pa se je par obrazov obrnilo k Balantiču. Če so bili ti iz prvih klopi škodoželjni, pomešani z zavistjo, so bili pa ti iz zadnjih radovedni – še več, bili so občudujoči: Kremžarjev, Šmitov, Remicev, Šalijev, Garbajsov in še kakšen. Balantič je sedel mirno, kot da se vse to njega ne tiče, le z roko, s katero si je prej podpiral glavo, si je vrgel lase nazaj.

Profesor je imel najbrž njegovo nalogo pripravljeno prav na vrhu. Stegnil je roko in jo sunkovito potegnil s kupa. Kot da ima v roki bič ali sabljo, je zamahnil z njo proti razredu. „Ni se mi še pripetilo, da bi kdo pisal nalogo v verzih, v pesemski obliki! Gospodje malo več resnosti, saj se vendar ne gremo pusta. Danes tema o izseljencih v verzih, jutri bo že matematika ali zemljepis v verzih. Kaj če bi si ogledali malo ta pesniški umotvor, ki je moral priti ravno iz mojega razreda. Levar! Bodite no tako dobri in preberite vsaj prvi sonet. Da, sonetno obliko ima pesem o izseljencih!“ Glas mu je zazvenel šolniško, kot da poučuje, ker da je pesem tako slaba, da se boji, da dijaki ne bi spoznali sonetne oblike.

Vsi ali vsaj večina se jih je v notranjosti nasmehnila, nekateri tudi javno. Levar, pa še branje soneta! Če so bili soneti res tako slabi, jih bo Levar še bolj zmrcvaril, samo da se prikupi profesorju. V pogovoru je besede še nekam naglašal, pri branju mu je

pa šlo, kot da bi bob stresal iz vreče – monotono, ne da bi zvišal ali znižal glas, presledke je delal le, če mu je zmanjkalo sape, ali pa če je naletel na daljšo, malo poznano besedo; takrat je zajecjal, postal je rdeč od zadrege v obraz, kapljice pota so se mu pojavile na nosu in čelu.

Slišalo se je, kako je Hribar izpustil iz strahu zadržano sapo, po celem razredu se je slišalo, kot da bi to storil zanalašč, vsaj Ruplu se je tako zdelo. „Kot krava!“ je pomislil. „Ubijaj, utepaj jim učenost in lepo vedenje in obnašanje v glavo, ob prvi priliki ti bodo pokazali odkod so in kam spadajo. Na, tukaj ga imaš lepo obnašanje! Krava se ne bi tako naglas oddahnila po triurnem prežvekovanju!“

Oni, tam zadaj, so pa kar naprej strmeli vanj.

„Začnite vendar, Levar, kaj čakate! Siten položaj, nerodno je postajalo profesorju. Levar je končno le vzel nalogo Balantiča v roke, še preudarno si je zmočil prst na jeziku, da bi lažje preštel liste in začel:

SEN O VRNITVI

Ko boš, tujina, vso mi kri izpila,
ko neizgovorjena bo beseda
prišla kot ogenj mi na usta blede,
bo davna želja domu me vrnila.

Na srce dal prsti bom kot zdravila,
sprejel me vase bo pozdrav sosed,
spoznala na planini me bo čreda
in v duši bo zaplala nova sila.

Okusil spet bom sok planinskih trav,
– spomini nanj skelijo kakor rane,
ki jih zastrupil dolgih cest je prah.

Domači kraj kako mi spet boš drag!
Kako bom ljubil gore razkopane,
dokler ne bom nad njimi tih zaspal.

Vsa plaha si in revna gruda rodna
kot drobna dlan...

„Poslušajte me vendar, Levar! Pazite vendar! Saj to je že drugi sonet,“ ga je prekinil Rupel. Levar je najbrž spregledal naslov naslednjega soneta, če je ta sploh imel naslov in nadaljeval z enakomernim glasom, Rupel pa je dobro pregledal nalogo, da je

vedel, da nekaj manjka ali da je že odveč. Seveda je bil naslov, Rupel se ga je še dobro spominjal: Veliki greh! Mislil je, da se bo Levar zaustavil po prvem sonetu, tako bi imel priliko, da bi zaradi naslova drugega Veliki greh, napravil še posebej poduk, kako se morajo dijaki pri pisanju držati naslova. Ta Levar! Zaustavil bi se naj ob koncu prvega, on pa bi pogledal po razredu kot da jih sprašuje: „No, kako se vam zdi? Dijakom, morda ne vsem, bi šlo na smeh, češ kam rineš Balantič, s svojimi soneti v nalogo. Potem bi pa uporabil še Veliki greh. Kakšen greh neki, pa še veliki! Kje je pa bilo slišati o grehu, pa še velikem v zvezi z izseljenstvom? Ne, Gspanu ga mora priporočiti, tegale Balantiča, če bo izdelal pri njem na koncu leta. Kaj nimamo župančiča, pa še Belokranjec je povrhu, kaj ne bi iz njegove Dume vzel tisto: Tamkaj v Vestfaliji, tamkaj... no, v Ameriki ali kaj podobnega, če že ni drugače, glavno, da ne bi bilo dobesedno. Še njegovi hčerki bi se dobro zdelo, Otonu pa sploh, ko bi mu doma povedala, da ga je kmečki fant tam nekje od Kamnika skušal posnemati v domači nalogi. Tudi če bi Oton gledal izza vsakega drugega verza, napisal bi mu šterico, saj bi bilo, kot da jo je njemu zapisal. Tako pa! Mlado – zeleno! Njegova mora obveljati, češ tudi mi smo pesniki. Mi mladi! Slovnico naj bi se rajši naučil pa mleko okrog ust obrisal. Ne, gospod pesnik, dal vam bom še dobro, še povoljno so včasih rekli, še zadostno pravim danes jaz. Manj tri! Drugič se pa ne ukvarjajte s stvarmi, katerim niste dorasli. Tako je!“ Spustil se je s katedra v razred. Strmijo vanj, kot da bi mu očitali, pa še prav tisti, za katere je vedel, da se zanimajo za literaturo. Še dobri so bili med njimi. Kaj naj jim reče sedaj? Sanjsko, nabuhlo, nerealno, premoderno. Neuravnovešeno, mlado, dostno, nedozorelo! Prepričati bi jih bilo treba, oni pa...

Na očeh jim je bral: „Med slabe ga šteješ, Balantiča, njegove sonete, ki jim rima sama teče, beseda sama ponuja, ker je pesem v njej, samo napisati mu jo je treba. Poje mu, polje v krvi! Levarju si dal brati njegov sonet, ki še posluha nima. Kaj ne bi bilo bolj pravično, da bi ga bral sam; morda ga zna celo na pamet. Kaj veš ti!“ so mu očitali mladi pogledi.

„Reda še niso videli in mi že očitajo. Obsojajo me, ker slutijo, da sem mu storil krivico, da kaj takega Balantič ni zaslužil. Razočaranje je na njihovih obrazih, jaz sem pa pričakoval škodoželjnosti in posmeha. Nekaj zaradi Levarja, še več pa zaradi mene, ki sem se posmehoval lepi pesmi. Vem kaj mislijo, kako čutijo – kot da sem z umazanim škornjem pohodil bel cvet. Eh, mladost! Bolje je, da da zaključimo za danes.“ Šele sedaj je začutil, da je Balantiču storil krivico, da pa je tudi sam sebi škodoval; ne samo sam sebi, dijakom je ubil vero in zaupanje vanj. „Vate so zaupali, v tvoje znanje in razsodnost, sedaj pa imaš! Kaj manjka pesmi, kaj je odveč?“

„Ni, ni,“ se je skušal upirati. Česa ni? Čustva ni: leporečje, morda nove metafore, manjka izseljenčeva ljubezen do domovine, njegova otožnost po njej!“

Pogledal je k Balantiču, toda zakrival ga je Kremžar, ki ga je tolažil. „Kaj vedo oni o pravi umetnosti, France?“ Kot skrbeča mati ga je skušal zakriti očem profesorja in razreda. Balantič si je pa samo dolge lase vrgel nazaj in se zasmejal s tistim ledenim smehom, ki ga je slišal še zadnjikrat Kremžar čez tri leta v Grahovem: „Jih vidiš, šomaštre, France?“

To je še slišal Rupel, nato pa se je s trudnimi rokami napotil po razrednico.

PREDNIKI

*„Iz globočine kličem k tebi,
Gospod, Gospod, usliši moj glas ...“
(Pogrebni psalm)*

Stari oče

Stari oče (vem)
se je zjutraj zmeraj prekrizal
in se priklonil Bogu
ter obrekljivim ljudem,
preden je pljunil v roke
in zamížal
pred soncem, ki se je uprlo
v razpoke v njegovem obrazu.
Potem je potožil bol gluhim stvarjem
v ilovnati zemlji
in vanjo z motiko zamahnil.
Od bogsigavedi kod
in kdo je bil tisti, ki pahnili
je rod njegov v pradavnini
na strmi semiški hrib.
Ni bil bogat kot oni v dolini,
a vendar lebdel ni v praznini.
Bogat je bil, saj je znal dati
sleherni korenini
mlade brsteče trte
svoj znoj v prvi majski vročini
in napojiti jo v julijski suši.
O človeški praznini pa tole:
iz mnogotere šole
še danes se vsak večer
vračam po cesti,

podobni posušeni duši,
nazaj v neka lepa leta in mir —
in znova in spet iz teh let
pišem domače naloge
z dedovo žilavo roko,
ki je s široko
kretnjo sleherni jutro odprla
in nikoli ponoči zaprla
duri vsakdana.
Zato vse manj boli rana
žuljev na srcu in zenica očesa
pogleda za hip v nebesa,
pa zve vse, razen nečesa:
sem ga še vreden,
tega deda jaz, neveden
učenjaka s šolami?
Njega, ki uživa nebesa,
jaz pa strupen krompir
in mi večni nemir
mravljišča sveta nenasitnega
ne dá spoznati
nečesa bolj bitnega:
sebe!

Stara mati

O dobra, stara sajasta peč
in lonci, z žico zvezani, sklede
in stara mati, ki je šla leč
med mrtve, na parah svetniško blede.
Ko župnik začel je: „Iz globočine...“
sem videl vstajati jih iz grobov
in danes spet hodijo sem iz davnine
na peč to lončeno gret se domov.
Sedijo kraj mene, a jaz skozi šipe
mladosti, prepolne ledenih palm,
na prste preštevam njih src utripe
in z njimi prepevam žalostni psalm.

Psalmist v njem prepeva: „Če Bog štel bi grehe,
kdo bi obstal?“ Vsak greh je preštet,
ljudje pa minevali bi brez utehe,
da je nad zvezdami še neki svet,
kjer babica stara v loncu spet kuha
za vnuka in pravnuka vsakdanjo jed
in misli, kako za božiče bo kruha
brez kuharskih bukev za vse spet naréd,
ko lačen naš rod bo dobrotne nje roke
in žejen besede in njenih ust
dokler prst sprejela bo vse praotroke,
ki niso užili medu nje besed.

O č e

Torontski sneg si čistil, kot da ne bi
bilo ga tam pod našim kapom meter.
Nam je bila dovolj lopata, tebi
je meril sneg in kruh duš geometer.
Nekakšno takšno pismo še zdaj hranim,
Nekje globoko. Po kosteh ga iščem.
Nekoč mi ga je brala mama. Branim
se misli nanj. A vendar med prgiščem
srebra, ki najdem ga v življenju reki,
je tudi ono – in še silikoza.
Moj bog, kaplan, ki so ga glavoseki
zmrcvarili, je bil edina doza
zdravila zadnjega takrat za prsi,
ki so ti hrople kot hlapon, še mlade...
Za vama šel sem... Drsi v večnost, drsi
tu skozme iskat nenajdene zaklade!

M a t i

Mati bila je prva,
ki se je name zjezila
zavoljo tegá, čemur pravijo
učeni možje poezija.

Takrat (vem) privlekla je drva
na samovpregi, a sija
trpljenja na njeni zbledeli
koži (takšni kot v trugi)
takrat še nisem opazil –
oči srcá mi je skázil
prvi pogled na vrstnico
in le papir je slišal
hrepenenje za neko devico.
Namesto mame zdaj drugi
navijajo mi ušesa
za vsako potezo peresa –
in kdo bi nas vse utišal?
Ah, mama, tako sva sama
v tej pesmi, da tiho joče
vkup z nama še ta mrki dan
kot v jeklo vkovani jetnik
in vsem trem solze pekoče
lijó kot strup škropiva
modre galice s trte,
ki s tvojih zbledelih slik
kapljá mi v oči priprte.
In žgó me čudni spomini,
ko znova plezam po klinih
teh verzov, da ovekovečim
nesmiselne črke, pa čutim:
Padam, da se raztreščim!

PESMI

PRIČAM

Pričam o nas in o naših dneh.
(Golčim besede srca in vesti.)
Pričam za naše sinove in hčere,
da ne bi živeli, kot mi, brez vere
v prihodnje dni:
z našimi morami in strahovi,
z našimi zmotami in lažmi.
Pričam o narodu in domovini,
ko paberkujemo domačini
na lastnih poljih bogati med brati.
Golčim iz domačih vasi in tujine,
iz slehernih naših domov in grobov,
iz porušenih hramov, zaraščenih njiv,
iz trnja, robidovja in kopriv.
Pričam o zemlji, vodi in zraku,
ko vse bolj mogočni s hrupom in strupom
dobrene množimo
in vse bolj nemočni kljubujemo raku.
Golčim v jeziku bolnih dreves,
trav in cvetlic, hirajočih teles;
v jeziku poeta, ki nima jezika.
Pričam o živih in mrtvih rečeh,
v katerih po nikdar odkritih poteh
skrivnostni ogenj nevidno prehaja
z ene na druge.
Golčim o človeku,
Golčim o človeku,
o neugasljivosti sanj in življenja,
o upu v upanje.

KAJ MORAM STORITI

Kaj moram storiti,
ko se ne maram hudiču zapisati
in mu služiti
in ko ne morem stopiti
iz njegovega zakletega kroga?
Kaj moram, kaj morem storiti, zaboga,
kaj zoper sovraštvo, nasilje in kri,
ko sem že sam s krvjo oškropljen
in sem nasilen zoper nasilne
in sem do sovraga sovražen sam?
Kaj moram storiti,
da bom mogel življenje
čist dopolniti
in da mojih sinov in vnukov
ne bo kdaj v prihodnosti mene sram?

MOJA HIŠA

Moja hiša razpada,
(razžira jo čas),
da ni več streha človeku,
da ni več sanjam zavetje.
Ali je to še moja hiša?
Moji bratje živijo
daleč od domačije,
daleč drug od drugega
in vse bolj daleč od sebe,
Ali smo še bratje?
Moja dežela se duši
v dimu in v lažeh,
da ubija upanje
v rastlinah in v ljudeh.
Ali je to še moja dežela?
Moji prijatelji odhajajo
iz moje dežele,
ali se vdajajo tokovom
umazanih rek.
Ali smo še prijatelji?

(Iz zbirke Moja hiša, 1985.)

PREOBLIKOVANJE ZADRUŽNIH NAČEL

Zgodovinarji sodobnega zadružnega gibanja vežejo njegov nastanek na ustanovitev potrošne zadrage v Rochdaleu v Angliji l. 1844. Dejansko je bilo zlasti v Angliji v 18. in prvi polovici devetnajstega stoletja veliko število poizkusov izboljšati življenje delovnih slojev z ustanavljanjem zadrug. Ustanavljali so zadružne mline, pekarnice in potrošne zadrage, toda skoraj vse so razpadle v vrstecih se gospodarskih krizah, ker niso imele zadostne gospodarske moči in so, zlasti potrošne, dovoljevale kupovanje na up. To je zadrage uničilo, predno se je gospodarski položaj zopet izboljšal. Potrošna zadruga „rochdaleskih pionirjev“ se je obdržala, ker je uvedla striktno pravilo, da je prodajala blago samo proti gotovini. V pravilih, ki so jih sestavili po večmesečnih študijskih sestankih, in v sklepih, ki so jih sprejemali člani na občnih zborih, se je razvila skupina pravil, ki so dobila ime „zadružnih načel“.¹ Prisvojile so si jih številne nove zadrage, ki so jih ustanovili po njenem zgledu. Ko so ustanovili l. 1885 Mednarodno zadružno zvezo (MZZ), so postala ta pravila tudi vzorec za zadrage po drugih državah.

Ta zadružna načela so bila pozneje kodificirana na občnih zboreh MZZ v Parizu (1937) in na Dunaju (1966). Na kongresu v Stockholmu l. 1988 je sprejela MZZ resolucijo o „temeljnih zadružnih vrednotah“. Na podlagi te resolucije je organizirala posebno raziskavo, ki jo vodi Sven Ake Böök² z nalogo, da preuči, katere so temeljne vrednote za mednarodno zadružništvo za bodoče in kako naj se formulirajo zadružna načela na tej podlagi. Poročilo mora biti pripravljeno do prihodnjega kongresa MZZ, ki bo leta 1992 v Tokyu. Če bo kongres mnenja, da je treba spremeniti dosedanja načela, bo pripravil spremembe za sprejem na kongresu l. 1995 v Londonu, ki bo obenem slavil stoletnico ustanovitve MZZ.

Kakor v večini družbenih gibanj tako tudi ni začelo zadružno gibanje z izdelanimi „zadružnimi načeli“. Nekaj temeljnih načel je bilo vključenih v pravilih, druga pa so nastajala, kakor se je kazala potreba. Pri tem razvoju sta bili že od začetka dve težavi. Angleško zadružno gibanje je bilo že od začetka močno v potrošnem zadružništvu, kar se odraža še sedaj v Angliji (samostojne kreditne zadrage so se pojavile šele pred nekaj leti zlasti pod vplivom kreditnih zadrug v ZDA; potrošne zadrage skrbijo za kreditne potrebe svojih članov – varčevanje in posojila – s posebnimi odseki v potrošnih zadrugah; to so povzele tudi nekatere druge

dežele, zlasti skandinavske). Tudi MZZ, ki je bila pod močnim vplivom angleških zadružnikov, je bila do nedavnega predvsem zastopnica potrošnih zadrug. Ta enostranski povdarek je predstavljal potrošnih zadrug. Ta enostranski povdarek je predstavljal znatno oviro za večji razmah ostalih vrst zadružništva, ker so „načela“ nekatere naravnost izključevale (npr. načelo poslovanja samo v gotovini je izključevalo kreditne zadruge).

Druga težava je bila v tem, da niso razlikovali med načeli, ki naj bi bila splošno in nadčasovno veljavna in med praktičnimi pravili, ki so prilagojeni konkretnim prilikam in posebnim vrstam zadrug. Tako je bilo npr. pravilno poslovanje v gotovini, čeprav za takratne razmere večkrat združeno z žrtvami za člane, končno rešilno za obstoj potrošnega zadružništva. Bilo je primerno, dokler so prodajale potrošne zadruge v glavnem hrano. Danes pa je možno kupiti v potrošnih zadrugah tudi predmete, ki trajajo dolgo dobo (npr. štedilnike, hladilnike, pohištvo) in jih tudi večina družin plačuje na obroke. Čeprav je teoretično možno, da bi si ljudje izposodili denar pri kreditni zvezi in plačali v potrošni zadruzi z gotovino ter plačevali obroke kreditni zadruzi, jih je težko pripraviti do tega, ker nudijo druge trgovine financiranje v trgovini sami. Če se potrošne zadruge nočejo dati iztisniti iz tega trga, morajo sprejeti vsaj za take predmete tudi prodajo na kredit. Podobno je bilo z „načelom“ rabata. V nekem predavanju sem omenil, da so uvedle potrošne zadruge rabat predvsem iz praktičnih razlogov, ker niso imele gospodarsko šolanega osebja, ki bi znalo preračunati vse posredne stroške in jih vključiti v prodajno ceno. Zato so računale isto ceno kot drugi trgovci, ki so seveda prodajali blago po taki ceni, da jim je ostalo nekaj dobička. Ker pa zadruge niso stremele po dobičku, so morale končati poslovno leto, če so poslovale uspešno in mnogokrat še z mnogo prostovoljnega dela povrh, s presežkom in ta presežek se je razdelil (z izjemo določene vsote za rezerve) med člane kot rabat. Ker pa imajo sedaj zadruge že šolano osebje, ta metoda ni več potrebna ter je tudi manj praktična, ker določajo cene danes veletrgovine, ki iščejo dobiček v velikem prometu in ne toliko v visokem pribitku na cene za poedino blago (in jo je večina potrošnih zadrug, posebno tako imenovane 'direct charge cooperatives' – zadruge, ki prodajajo samo članom po nakupnih cenah, člani pa plačujejo posredne stroške v tedenskih prispevkih – tudi že opustila). Po predavanju me je nekaj poslušalcev skoraj fizično napadlo, češ kako si upam omalovaževati to načelo, ki je ne samo omogočilo rast zadrug, ampak je tudi pomagalo poedinim članom, da so imeli čez leta na starost dokaj velike prihranke, ker so puščali rabate v zadruzi.

TEŽAVE PRI OPREDELITVI ZADRUŽNIH NAČEL

Pri opredeljevanju zadružnih načel se moramo zavedati, da gre za vprašanje na različnih ravneh, ki pa jih je lažje ločiti v teoriji kot v praksi. Težava je povečana še s tem, da se mnogokrat niti

ne zavedamo, da je naša miselnost podzavestno pod vplivom raznih vrednot in idej, ki vplivajo na naše mišljenje.

Prva raven je družbena filozofija – naša zavestna in še bolj pogosto podzavestna zamisel o človeku in njegovem prostoru v družbi (individualizem, kolektivizem, integralizem in vse mogoče nedosledne kombinacije teh logično doslednih modelov).

Druga raven so družbeni procesi, zlasti dva najbolj izrazita: sodelovanje in tekmovanje. Ta raven je seveda izraz določene družbene filozofije, toda veliko ljudi ne vidi te odvisnosti. Tako npr. podpira veliko število zadrug razna športna društva, ki povdarjajo tekmovanje in načelo zmage za vsako ceno, kar je seveda v bistvenem nasprotju z družbeno filozofijo, na kateri naj bi gradilo zadružništvo.

Tretja raven je gospodarsko področje. Zadružništvo je dejansko uporaba družbenega procesa sodelovanja na gospodarskem področju.

Četrta raven pa so vsakokratne zgodovinske okoliščine, v katerih je zadružništvo nastalo, se skuša uveljaviti ali pa živi. Med take okoliščine spada tudi vpliv osebnosti, ki so oblikovale sodobno zadružništvo posebno v njegovih začetnih fazah kot npr. Robert Owen, Charles Fourier, Herman Schulze-Delitzsch, Friedrich Raiffeisen, Luigi Luzzatti, in pri nas brata Vošnjaka in Janez E. Krek. Tako kaže naslednja primerjava kljub temeljiti podobnosti zadružnih načel različnosti v formulacijah načel MZZ iz l. 1937, ter Raiffeisenove in Schulze-Delitzscheve organizacije³:

„Ročdelška“ načela kot jih je formuliral kongres MZZ v Parizu l. 1937.

1. Članstvo je prostovoljno in odprto vsakomur.

2. Demokratična kontrola: „en član - en glas“.

3. Delitev presežka sorazmerno rabi zadrug.

4. Omejeno obrestovanje kapitala.

5. Politična in verska nevtralnost.

6. Poslovanje samo v gotovini.

7. Pospeševanje izobrazbe.

Schulze - Delitzscheva načela

1. Samopomoč; vsaka zunanja pomoč, bodisi zasebna ali javna, je izključena.

2. Obsežen okoliš poslovanja.

3. Delitev presežka sorazmerno poslu z zadrugo.

4. Deleži se obrestujejo kar se da visoko, da se privabi velik kapital.

5. Omejeno jamstvo članov.

5. Specializacija poslovanja.

7. 10% presežka gre v rezervni sklad.

Raiffeisenova načela

1. Samopomoč; pomoč države le, če je zagotovljena neodvisnost zadrug.

2. Omejen okoliš (župnija ali vas).

3. Ves presežek gre v nedeljivo rezervo.

4. Nakup delnice ni pogoj za članstvo.

5. Neomejeno jamstvo članov.

6. Poslovanje je omejeno samo na člane.

7. Delo odbornikov ni plačano.

KAJ SO NAČELA?

A. Ušeničnik opredeljuje načela kot „vodilne misli, ki ravnaajo naše spoznanje in delovanje“ „Načela kot vodilne misli imajo bolj ali manj splošen značaj... Ali so namreč splošne misli v logičnem pomenu... ali pa so vsaj takšnega značaja, da morejo biti nekak splošen pravec (norma) za človeška dejanja“.⁴

Za združništvo pomeni to, da morajo biti načela formulirana tako, da jih je možno upoštevati v vseh najrazličnejših vrstah združništva in v vseh deželah z najrazličnejšimi kulturami.

NOVE FORMULACIJE ZADRUŽNIH NAČEL

Med Slovenci je razvil združna načela France Veber v predavanju z naslovom „Združništvo – gospodarski humanizem“⁵ na 16. rednem obnem zboru Zveze nabavljalnih zadrug v Ljubljani 30. junija 1937.

„Medsebojna pomoč, gospodarska pomoč, organizirana pomoč, pomoč svobodnega svobodnemu, pomoč bližnjega bližnjemu in pomoč na temelju dela, to je klasična šestorica bistvenih znakov združnih misli in vsega pravega združnega gibanja.“⁶

George Davidović, ki je bil prvi tajnik Jugoslovanske združne zveze, pozneje ravnatelj za združno raziskovanje pri Kanadski združni zvezi in končno profesor za združništvo na univerzi Concordia v Montrealu, je dokončal pred smrtjo delo o združnih načelih v francoščini. Zadnje poglavje je bilo objavljeno v angleškem prevodu v knjigi *The Convinced Cooperator*.⁷ Profesor Davidović je mnenja, da je treba razviti združna načela iz bistva združništva samega, neodvisno od zgodovinskih okoliščin zlasti ob nastajanju sodobnega združništva in neodvisno od vpliva združnih pionirjev.

Združništvo ima dvojno naravo. Je obenem družba oseb ne samo v fizičnem smislu (to so tudi gospodarske organizacije, ki jim je glavni namen dobiček), ampak v smislu, da je oseba središče in cilj gospodarskega delovanja, da ne more biti sredstvo kapitalu, marveč da je kapital v službi človeka ter seveda tudi gospodarska enota. Zato formulira dve skupini načel – ena zadeva zadrugo kot družbo oseb, druga pa zadrugo kot gospodarsko enoto.

Dvojna narava združništva je na splošno priznana, čeprav ni vedno upoštevana v praksi. O njej so razpravljali že, kot prvi po zatrjevanju K. Inna⁸, A. V. Čajanov, in drugi kot Tugan-Baranovski, Karl Inno, Mariano Mariani⁹. Med Francozi je povdarjal to dvojnost zlasti G. Fauquet, med Nemci pa G. Draheim¹¹.

Zato je povsem naravno, da se mora izražati ta dvojnost tudi v združnih načelih, čeprav je Davidović prvi, ki je to dvojnost zavestno upošteval.

Prvo skupino združnih načel imenuje Davidovič „načela, ki vodijo združno društvo in razmerje med člani samimi“.

Ta načela so:

1. načelo svobode;
2. načelo demokracije;
3. načelo neodvisnosti;
4. načelo razvoja poedinca z udeležbo.

Drugo skupino imenuje „načela, ki vodijo združno podjetje in medsebojno razmerje članov, ki uporabljajo združgo“.

Ta načela so:

5. načelo samopomoči;
6. načelo medsebojne pomoči;
7. načelo povezanosti;
8. načelo zasledovanja zasluženega dohodka.

1. *Načelo svobode* poudarja, da mora biti ustanavljanje združ svobodno kot tudi, da smejo osebe svobodno, če izpolnjujejo določene pogoje, vstopati v združgo, pa tudi izstopati. Ker pa je združga tudi gospodarsko podjetje, mora biti namen združevanja gospodarski. (Dosledno temu načelu tudi ni dovoljeno vsiliti kakšni družbi združništvo kot edini gospodarski sistem, čeprav je po Vebru združništvo edini gospodarski sistem, ki odgovarja človekovi naravi.)

2. *Načelo demokracije* uvaža tudi v gospodarstvo načelno enakost ljudi. Pri skupnih odločitvah ima vsak član en glas brez ozira na količino denarja, ki ga je vložil v združgo ali na velikost svojega poslovanja z združgo. To načelo je včasih nekoliko omejeno pri združnih organizacijah druge in tretje stopnje (združnih zvezah), kjer prispevajo močnejše združge znatno večje prispevke za poslovanje zvez kot pa manjše. Vendar je tudi v teh primerih urejeno tako, da ne morejo imeti niti največje združge z najvišjimi prispevki več kot 5 glasov in da ima vsaka združga vsaj en glas, če je njen prispevek še tako majhen. Na ta način je onemogočeno, da bi kakšna močna združga obvladala zvezo, čeprav ima nekaj več vpliva na delovanje zveze kot pa majhne združge.

3. *Načelo neodvisnosti* zahteva, da ne skuša nobena zunanja sila (država, politična stranka, itd.) uporabljati združništvo za svoje namene. Država mora seveda, kot za celotno gospodarstvo, ustvariti primerno zakonodajo kot okvir, v katerem združge delujejo in ta zakonodaja mora upoštevati značilnosti združništva, ne pa skušati stisniti združništvo v kake pravne okvire, ki so prikriti naravi drugih tipov gospodarstva. Tako je npr. zakonodaja v ZDA in tudi v angleškem delu Kanade ustvarila fikcijo, da se smatrajo vložki v kreditnih zvezah kot delnice (§ 5.— predstavlja eno delnico), čeprav so dejansko vse vsote preko višine ene delnice zgolj prihranki in ne naložen kapital. Tudi je dopustno, da

BARA REMEC
Buenos Aires
Indijanski motiv – akvarel

nudi država ali pa kaka druga ustanova (npr. verske organizacije ali organizacije za pomoč deželam v razvoju) pomoč v denarju, osebjem ali šolanju zadrugam v začetnem stanju, toda taka pomoč se ne sme spremeniti v varuštvo, marveč si mora prizadevati, da se umakne, brž ko postanejo tako podpirane zadruge zmožne samostojnega poslovanja.

4. *Načelo razvoja poedinca z udeležbo* pomeni, da ni namen zadruge samo gospodarski, čeprav je to njeno težišče, marveč omogočiti poedinim članom z dejavnostmi v zadrugi razviti svoje osebnosti. Nekaj tega dosegajo zadruge zavestno z vzgojnimi dejavnostmi (predavanja, tečaji, publikacije, itd.), večino pa že s samo udeležbo pri zadrugnih dejavnostih – poslovanje z zadrugo, udeležba na zborovanjih in drugih zadrugnih prireditvah, itd. V dobro delujoči zadrugi se tudi novi člani, ki niso imeli preje nobenega stika z zadrugništvom, tako rekoč nalezejo zadrugnega duha in postanejo, kot pravi Davidović,¹² tip zadrugnika, ki živi po zadrugnih načelih tudi doma in v sosesstvu.

5. *Načelo samopomoči* izraža pripravljenost zadrugnikov, da si skušajo izboljšati svoj položaj predvsem z lastnimi močmi. Čeprav je brezpogojna zunanja pomoč včasih potrebna in koristna (npr. v deželah razvoja začetna vsota za posojila, ker bi trajalo zaradi revščine zadrugnikov predolgo, da bi mogli prihraniti toliko, da bi mogla dajati zadruga posojila; v industrializiranih državah z veliko koncentracijo gospodarstva je večkrat nemogoče začeti uspešno zadrugo s kapitalom, ki bi ga zmogli zadrugarji sami; tako npr. mesto Halifax v Novi Škotski nima potrošne zadruge, ker na vseh primernih prostorih ali ni zemljišče na razpolago ali pa so cene previsoke), obstoja vedno nevarnost, da se spremeni pomoč v varuštvo. Najboljši primer za to je Indija. Iz zgodovine vemo tudi, da sta oba pionirja kreditnega zadrugništva v Nemčiji, Schulze-Delitzsch in Raiffeisen, skušala najprej pomagati s karitativno metodo, kar pa se ni obneslo; uspela sta šele, ko sta prevzela načelo samopomoči.

6. *Načelo vzajemne pomoči* gradi na spoznanju, da je človek družno bitje in ni samozadosten. Tako je načelo samopomoči spojeno z vzajemno pomočjo in prinaša koristi vsem udeležencem, četudi danes zaradi večje specializacije (razne vrste zadrug) in zaradi večjih zadrugnih enot ta vzajemnost ni vedno razvidna. Dokler npr. vsak zadrugar podpira zadrugo s tem, da opravlja vse odgovarjajoče posle z njo, bo zadruga uspevala in prinašala koristi vsem članom, čeprav se morda nikdar osebno ne srečajo in se niti osebno ne poznajo.

7. *Načelo povezanosti* daje zadrugnemu gibanju moč, ki je poedine zadruge same zase ne bi imele. Na ta način morejo izkoristiti prednosti, ki jih dajejo velike organizacije (organizacijo finančnega nadzorstva, raziskavanja, zastopanje pred javnostjo in pred

oblastmi, itd.), ne da bi izgubile prednosti manjših (osebni odnosi, prilagodljivost spremembam, itd.).

8. Načelo zasledovanja zasluženega dohodka vseh, ki sodelujejo v gospodarskem procesu. Ker je za gospodarsko poslovanje potreben tudi kapital, ima tudi lastnik kapitala v zadrugi (delničar) pravico do obrestovanja tega kapitala. Toda kapital v zadrugi ni predmet finančnih spekulacij. Delnice so vezane na osebo in niso na prosto prodajo. Prispevek kapitala v zadrugi je omejen. V kolikor ima zadruga, po prispevku v rezervni sklad in po morebitni odobritvi določenih vsot za skupne in dobrodelne namene, kaj presežka, se ta deli med člani sorazmerno z višino poslov, ki jih je imel poedini član z zadrugo. Kdor uporablja zadrugo v večji meri, prispeva več k končnemu uspehu in zato je tudi upravičen do večjega deleža na presežku (rabat).

POTREBNO FILOZOFSKO IZHODIŠČE

Poleg upoštevanja dvojne narave zadružništva je potrebno, da se zadružniki zavejo in zavestno razvijejo tudi novo zadružno filozofijo, da bodo premostili prepad med pretežno analitično in pretežno intuitivno usmerjenimi kulturami ter omogočili zadružništvu, da bo našlo povsod na svetu naklonjeno kulturno okolje za svoje delovanje in razcvet. Jaz imenujem to filozofijo integralizem. Objavljena je bila v angleščini v seriji Concepts & Research pod naslovom *Integralism. A Philosophical Environment for Cooperation*¹³. V slovenščini razpravljam o tem v Novih razgovorih in razgledih.

¹ Paul Lambert našteva 13 načel, ki jih je mogoče razbrati iz prvih let delovanja te zadruge: 1. demokratična kontrola, 2. svoboda postati član, 3. omejene dividende na vloge, 4. razdelitev presežka med člane sorazmerno njihovim nakupom, 5. prodaja samo proti gotovini, 6. čistota in kvaliteta blaga, 7. vzgoja članov, 8. politična in verska nevtralnost, 9. prodaja po tržnih cenah, 10. prostovoljno članstvo, 11. čisti presežek v primeru prenehanja zadruge se ne razdeli med člane; 12. podpiranje koristi članov samo do mere, da ne nasprotujejo koristim skupnosti, in 13. stremljenje po ostvaritvi zadružne preureditve družbe (cooperative commonwealth). Lambert navaja v dodatku tudi originalna pravila in nekatere poznejše dodatke. Paul Lambert, *Studies in the Social Philosophy of Cooperation*. Angleški prevod 1963 [francoski izvirnik 1959], str. 63.

² Sven Ake Bäck, *Cooperative Values, Principles and Identity before the Turn of the Century*. *Review of International Cooperation* 82/4 (1989), str. 79-81.

³ George Davidović, *Reformulation of the Cooperative Principles*. Ottawa: Cooperative Union of Canada, 1967.

⁴ Aleš Ušeničnik, *Knjiga načel*. I. knjiga, *Načela o načelih*, 2. predelana izdaja. Domžale-Groblje: Misijska tiskarna 1936, str. 7 in 8.

- ⁵ Predavanje je bilo objavljeno v listu **Zadrugar** XIII/9 (1937), str. 259-264 in ponatisnjeno v knjigi France Veber, *Zadružna misel*. Buenos Aires: SLOGA, str. 135-143.
- ⁶ France Veber, *Zadružna misel*, str. 139.
- ⁷ The Convinced Cooperator George Davidović. Rudolf Čuješ, editor. Antigonish, N.S.: Cooperative resources Ltd. 150 strani; str. 96-138. To poglavje je prevedla Nora Wicks.
- ⁸ Karl Inno, *Das soziologische Wesen der Genossenschaft*. Apophoreta Tartensia, Stockholm 1949, str. 7260.
- ⁹ 1906 „Zadružno društvo in zadružno podjetje sta dve različni stvari“ citirano Paul Lambert, *Studies in the Social Philosophy of Cooperation*, Brussels, 1963, str. 108.
- ¹⁰ G. Fauquet, *The Cooperative Sector*. Manchester, UK: Cooperative Union, 1951.
- ¹¹ G. Draheim, *Die Genossenschaft als Unternehmungstyp*; Göttingen 1955, 2. izdaja, str. 16ss.
- ¹² G. Davidović, *Toward a Cooperative World Economically, Socially, Politically*. Antigonish, NS: Coady International Institute, 1967, str. 145-155 "The formation of a particular social type: the cooperator".
- ¹³ Downsview, Ont: *The Cooperative Future Directions Project*, 1981; 23. strani. Ista razprava je bila objavljena tudi v zborniku predavanj zadružnega seminarja na Švedskem; isto razpravo je prevedel v španščino de Carmen Valero za španski urad za zadružno vzgojo v Zaragosi, ni pa mi znano, ali je bil prevod tudi tiskan.

ODNOS ARGENTINSKIH SLOVENCEV DO DOMOVINE

Slovenska misel in tiskana beseda sta se pojavila prvič v Južni Ameriki pred 70. leti. Slovenci so se začeli skupinsko naseljevati že ok. 1880; prej je bilo veliko posameznikov, predvsem misijonarjev, ki so delovali skoraj v vseh deželah južni celine. V letih pred 1. svetovno vojno je v Argentino odšlo majhno število slovenskih izobražencev in prav to je pogojevalo nastanek slovenskega tiska in prve organizirane oblike delovanja. Slovensko besedilo je bilo prvič natisnjeno v l. 1919 v časopisu JADRAN, ki je že od l. 1915 izhajal v Buenos Airesu in sicer kot uradno glasilo Centra Jadran za Južni Atlantik, ki je deloval v sklopu J.N.O. združevalne organizacije za vse politične pobude in domoljubno pomoč med 1. svetovno vojno v J. Ameriki. Oktobra 1918 je prevzel uredništvo JADRAN-a inž. Ciril Jekovec, Slovenec, ki je tudi vodil pisarno Centra Jadran do otvoritve konzulata Kraljevine SHS. Inž. Jekovec, rojen v Ljubnem l. 1881, je diplomiral v Pragi, kjer je tudi ustanovil in urednikoval Slovenski tednik. V časopisu JADRAN je objavljaj v glavnem v hrvaščini, a tudi v slovenščini in sicer prav z namenom, da bi dosegel takrat maloštevilne rojake in jih združeval v novoustanovljenem odseku Slovenija, ki je nastal jan. 1919. Kot urednik JADRAN-a je tudi avtor temeljitih člankov, ki podrobno analizirajo delovanje J.N.O. do konca vojne in orišejo naloge, ki so nastajale po vojni. Pomembna razmišljanja o izseljenstvu in konkretni ukrepi v okviru skupnosti so strnjeni v dveh člankih, ki predstavljata prvi sklop dokumentov v moji analizi: prvi je pod naslovom U petu Godinu! izšel v prvih mesecih l. 1920, drugi, Na južnem Atlantiku pa decembra 1921.

V prvem članku inž. Jekovec opisuje dejavnost in smisel same organizacije J.N.O., ki jo tako opredeljuje: „sodelovanje z organizacijami v domovini in tujini, ki podpirajo jugoslovanski politični program, napredek slovenske humane kulture, izboljšanje dežele srbskih, hrvaških in slovenskih ljudstev v socialnem in ekonomskem pogledu“. V nadaljevanju omenja naloge te skupne organizacije v povojnem obdobju. Nas zanima predvsem poglavje Prosvetno delo, kjer pravi: „Vsak odsek (oz. društvo) naj bi postal hkrati tudi kulturno žarišče za člane in za okolico... Potrebno je, da imajo odseki svojo knjižnico in čitalnico, tako da člani ostanejo v kulturni

vezi z domovino, da se naši otroci ohranijo za svoj rod, in da animiramo tudi svet za naše kulturno delo doma. Tako bomo uspešneje odgovorili italijanski propagandi, ki nas hoče prikazati kot ljudstvo divjakov, ki potrebujejo italijanskega tutorja, sedaj ko je izgubil madžarskega, turškega in nemškega."

V še obširnejšem delu Na južnem Atlantiku, inž. Jekovec oriše najprej zgodovino vseh domoljubnih pobud v izseljenski skupnosti, in tudi organizacije in časopise, ki so izhajali na atlantski strani Južne Amerike. Največ pozornosti pa posveča prihodnjim nalogam in se poglobi v zaželeno strukturo skupnosti. Zagovarja integralno organizacijo, ne vrste zvezo društev pod skupnim imenom Izseljenski narodni svet. Ko opisuje prosvetno in kulturno delo, postavlja kot model slovenske čitalnice in opisuje vlogo, ki so jo imele pri Slovencih. Med nalogami omenja predavanja, knjižnice, šole, Sokolske organizacije in še „širjenje strokovne izobrazbe in informacije o tem, kaj izseljenec lahko doseže poučnega in koristnega v novi domovini". Predlaga tudi ustanovitve gospodarskih in drugih organizacij, kot npr. kmečko in trgovsko zbornico. Med dolžnostmi, ki jih ima domovina do svojih ljudi po svetu pa poudarja potrebo po integralni izseljenski politiki, in ustreznem ministrstvu. O odnosih med izseljenci in staro domovino pravi: „Na predek ni v tem, da se daje in sprejema miloščino, ampak v tem, da se misli in dela po jasnih načrtih in v okviru organizirane složenosti. Če domovina hoče imeti trajno korist od svojih izseljencev, mora izpolniti del programa, ki ji pripada in – sedaj v svobodi – prevzeti in izvršiti svoje dolžnosti."

V članku se tudi pojavi definicija izseljenca, ki jo bo inž. Jekovec pozneje ponovil v drugem sklopu dokumentov, tako pravi: „Izseljenec je vsak državljani, ki se je izselil v tujino, da bi tam živel in delal".

Drugi sklop dokumentov o odnosih med izseljenci in domovino je nastal v času ko je pretežno primorska slovenska skupnost v Argentini dosegla svoj vrh. Gre za Spomenico, ki so jo Slovenci v Argentini naslovili na 1. izseljenski kongres v Ljubljani v l. 1935. Po italijanski priključitvi Primorske, si je veliko primorskih Slovencev moralo poiskati nov dom, tako je samo v prekomorske dežele odšlo čez 30.000 ljudi. Naselili so se v glavnem v Argentini, Urugvaju in Braziliji. Hkrati pa so v te dežele prišli tudi drugi Slovenci, največ Prekmurci.

Ideja o zvezi organizacij, ki jo je inž. Jekovec tudi dejansko poizkusil uresničiti, ni bila realizirana. Delovalo je več slovenskih društev različnih narav: in tendenc, lep primer so štiri podpisnice omenjene Spomenice: Bratovščina živega rožnega venca, Gospodarsko podporno društvo Slovencev, Slovensko prosvetno društvo in Jugoslovansko društvo Kosovo.

V redakciji same Spomenice je sodelovalo več avtorjev, viden je prispevek inž. Jekovca, saj se nekatere formulacije iz že omenjenih člankov ponavljajo tudi tukaj. Poleg njega sta še dva avtorja:

France Krašovec in prvi izseljenski duhovnik v J. Ameriki, Jože Kastelic.

Med potrebami izseljenca, Spomenica uvršča tako prosveto in kulturo kot gospodarstvo. V 9. členu pravi: „Najgotovnejša in najpotrebnejša je izseljenska samopomoč, katero pa je spet treba, da domovina podpira moralno in materialno.“ Izseljenci naj bi osnovali društva in ta „naj bodo podporna in izobraževalna, naj si osnujejo knjižnice, pevske, godbene, dramske in morda telovadne odseke. Pa tudi svoje konsume, zavarovalnice, posredovalnice za delo.“

Iz domovine pričakujejo izseljenci gostovanje pevcev in glasbenikov, pa tudi zborov in dramskih skupin. Za otroke bi bilo dobro „prenosno, dobro opremljeno, slovensko lutkovno gledališče“. Večje pozornosti pa pričakujejo tudi s strani javnosti v domovini.

Spomenica je bila objavljena v reviji Duhovno življenje, l. 1935; za isto revijo je leto prej France Krašovec napisal članek pod naslovom Izseljenski problemi, kjer že nakazuje obrise poznejše Spomenice. V reviji so tudi objavili obsežne opombe k Spomenici, kjer podrobno utemeljujejo posamezne člene. V teh opombah je moč začitati namere slovenske skupnosti, njihove potrebe težave in bolečine. Tako npr. o raznarodovanju, pravi: „Če se že odrasli naglo odtušujejo domovini, je izseljenska deca odtujena takorekoč že z rojstvom. Večina držav, v katerih živimo slovenski izseljenci, smatra za svoje državljane vse, ki so bili rojeni na njenih tleh, čeprav bi njihovi inozemski starši ne bili s tem zadovoljni. Tak izseljenski otrok raste potem v čisto novih razmerah in skoro nič ne pozna domovine svojih staršev.“

V takratni slovenski skupnosti v Argentini je že – od l. 1932 – delovala prva slovenska osnovna šola, a žal brez nikakršne pomoči, strokovne ali materialne iz domovine. Kljub pomanjkanju učiteljev in šolskega gradiva je bilo v tej skupnosti več osnovnošolskih tečajev, vse tja do l. 1949, do vladne prepovedi delovanja vseh slovenskih društev. Ta ukrep je zadal smrtni udarec predvojni slovenski skupnosti v Argentini.

V opombah najdemo tudi naslednje: „Na kratko in zelo na splošno povedano je najvažnejše in skoro edino sredstvo proti raznarodovanju izseljencev, da jih ohranimo v čim ožjih in čimbolj vsestranskih stikih z domovino, za kar je potrebno odkritosrčno delovanje Cerkve, vlade, izseljenskih društev v domovini in izseljenstvu. Za tako delo je treba pridobiti ves narod, celokupno domačo javnost. ... Za škodljivo smatramo zanašati v izseljensko delo domačo politiko. Zločin proti sami državi je plačevanje strankarskih agitatorjev med izseljenci iz državnih fondov.“

Prisotna je tudi želja po natančni ugotovitvi števila slovenskih priseljencev, njihovega kraja bivanja in zaposlitve. Glede znanstvenega prizadevanja pa je v opombah komentar, ki se tudi nas danes tiče:

„Izseljensko vprašanje je tako zamotano, razmere se tako hitro spreminjajo, da je treba za študij izseljenskega vprašanja mnogih

in bistrih ljudi, ki pa bistva izseljenskega vprašanja kljub temu ne bodo nikdar zajeli, če niso sami dalj časa živeli v izseljenstvu in vsaj od časa do časa zopet med izseljence ne gredo, da si svoje strokovno znanje osvežijo, dopolnijo in poglobijo.“

Izseljensko društvo Tabor, tudi delujoče v Buenos Airesu, je tudi naslovido na 1. izseljenski kongres svojo spomenico. Ko analizira vzroke odtujitve izseljencev od svoje domovine, omenja naslednje: „Najprej se odtuji narodu oni izseljenec, v katerem se omaja ljubezen do lastne narodne države, njegovo zaupanje vanjo. Zato naj bo kongres obsodil brezvestno delo onih, ki skušajo v izseljencih vzbuditi mržnjo napram naši narodni državi Jugoslaviji. Opozoril naj bi tudi, da je prenašanje domačih sporov v izseljenstvo škodljivo, vsak, ki se s tem ukvarja, seje sovraštvo med izseljenci, na razvoj notranjih prilik v domovini pa s takšnim delom vplivati ne more.“ V nadaljevanju pa poudarja vlogo učiteljev in duhovnikov pri ohranitvi izseljenske skupnosti. Veliko pozornost pa posveča javnosti v domovini: „Ni dovolj doseči, da se izseljenci ohranijo narodu, treba je tudi preprečiti, da se narod odtuji svojim izseljenskim sinovom. Domovinska javnost se je doslej vse premalo zavedala važnosti našega izseljenskega vprašanja.“ Pozneje pa doda: „V svrhu čim lažjega sporazumevanja med našimi državnimi zastopniki v tujini ter slovenskimi izseljenci, želimo naj bi kongres sporočil pristojnim oblastem naslednjo željo: na vsakem našem konzularnem zastopstvu, v čigar področju živi znatno število slovenskih izseljencev, naj bi bil kot uradnik zaposlen tudi vsaj en Slovenec.“

Izseljensko društvo Tabor tudi pričakuje od Kongresa, da bo izrazil solidarnost s Slovenci pod fašistično Italijo. Ta druga spomenica in še pojasnjevalni članek Mi in domovina, sta bila objavljena v časopisu Novi list 8, 22. junija 1935. Avtorja spomenice sta bila Stanislav Baretto (učitelj in tiskar) in dr. Viktor Kjuder, pisec omenjenega članka, ki je bil pred odhodom v Argentino urednik Edinosti v Trstu.

V članku Mi in domovina najprej obžaluje dr. Kjuder, da ni bil sklican vseslovenski sestanek z namenom, da bi izdali samo eno skupno spomenico. O odnosih med izseljenci in domovino pa trdi: „da so danes vezi med domovino in nami prav močno zrahljane. In prav radi tega mislimo, da toliko domovina kakor izseljenci nujno potrebujejo danes predvsem eno: da se vzpostavijo medsebojne vezi.“ Tega ni bilo lahko uresničiti, saj je večina slovenskih izseljencev v Argentini, kot italijanskih državljanov bili dejansko brez vsake zaščite s strani jugoslovanskih predstavnikov. Dobro je, da se spominimo, da je l. 1933 jugoslovanska vlada prepovedala dostop časopisu Slovenski tednik, ki je izhajal od l. 1929 v Argentini in je bil izrazito protifašistično usmerjen.

V letih pred 2. svetovno vojno se je v slovenski skupnosti začel proces združevanja: društva so se postopoma zlila v krovno organizacijo, ki naj bi uresničila že davne sanje inž. Jekovca. Nastal je tako Slovenski ljudski dom, a zaradi delovanja enega dela te

skupnosti, skrajno levo usmerjenega, je vlada generala Perona l. 1949 v splošni proti levičarski gonji prepovedala delovanje krovne organizacije, zaplenila njeno premoženje, zapečatila društva in celo za kratek čas aretirala nekatere voditelje. Zamrla je tako bogata in raznolika dejavnost. Po ponovnem padcu so se spet pojavile pobude za poživitev društvenega življenja. Januarja 1958 so nekateri pomembni pripadniki skupnosti izdali letak, s katerim so vabili na pripravljalne sestanke, v njem opisujejo življenje v društvih in dodajajo: „Torej vse to nam primanjkuje, to hočemo spet imeti, vzbuditi naše tradicionalno kulturno življenje. Družiti se med nami s spoštovanjem enak enakega. Uničiti mržnjo do društvenega dela. Biti požrtvovalni in kulturno napredni. Bodimo kos nalogi, ker le tako bomo zapustili našim naslednikom lep spomin in hvaležno spoštovanje do nas.“

Žal se je ta želja po skupnem domu izjalovila, delovala so naprej tri društva – oslabljeni in brez iniciativ – v neposredni bližini, dokler ni v l. 1973 prišlo do dolgo pričakovane združitve v društvo Triglav. A spet žal, po nekaj letih je v tem društvu prevladala pravoverna jugoslovanska smer, ki negira slovenski značaj vseh treh društev, ki so novo organizacijo sestavila. Opaziti pa je, kljub temu, da se med slušatelji slovenskega tečaja poraja oživiljeno slovenstvo, tokrat med pripadniki tretje generacije predvojnih izseljencev.

V tej se že zelo zgodaj pojavijo globoke refleksije o lastni usodi in o nalogah, ki jih mora skupnost izpolniti, da bi se ohranili, seveda v tem slučaju ne da bi računali na pomoč iz domovine. Po organizacijski plati je SPE uresničila vse pobude omenjene v dokumentih, toda ne da bi jih podrobno poznala: tako so si osnovali krovno organizacijo Zedinjeno Slovenijo, slovenski šolski sistem, poudarili so vlogo učitelja in duhovnika pri ohranitvi lastne kulture in si ustvarili vse potrebne ustanove znotraj skupnosti. Zadnji sklop dokumentov o izseljencih in njihovih potrebah, je serija esejev dr. Vinka Brumna, filozofa, Vebrovega učenca, plodovitega pisca v izseljenski skupnosti. Brumen je preučil položaj izseljenca, ne samo v ožjem smislu, to je kot primer iz lastne skupnosti, ampak je obravnaval vprašanje veliko širše, globalno. V njegovem opusu je veliko razprav s tako vsebino, že l. 1955 je v Vrednotah objavil članek „Nekatera vprašanja naše kulturne rasti“, ki ga zaključuje tako: „Le eno kaže še enkrat naglasiti: ob menjavi kulturnega okolja ne gre in ne sme iti za nikak preskok iz ene kulturne bitnosti v drugo, temveč za ostvareitev nove, višje in boljše kulturne eksistence, ki bo sintetično, ali morda bolje rečeno, ustvarjalno premagala antagonizme in antinomije prigradnih konkretnih oblik ter v kulturni zavesti podčrtala idejno bistvo vse kulture. Taka sinteza naj bi bila del kulturnega nadkriljanja ali preraščanja samega sebe, del popolnejše kulturne dovršenosti osebnosti, višja realizacija človeškosti v človeku. Skratka, naj bi bila vzrok in povod bujnejše kulturne rasti in ne njenega usihanja.“

Brumen poudarja, da je potrebno pri raziskovanju take nove kulturne sinteze tudi proučevati vplive okolja in novih življenjskih

razmer nanjo. Na slovensko skupnost v Argentini gleda dr. Brumen celovito, ne priznava razdvojenosti med Slovenci, čeprav je dejstvo, da se sicer globoke razlike med skupinami izseljencev vse prepočasi poskuša premostiti.

„Argentinska zdomska Slovenija je le ena in kakorkoli je nekdo vanjo vstopil, ni potrebno ne nujno, da ga to ovira v upravljanju narodnega poslanstva, kolikor to pritiče zdomcem. Karkoli Slovelec, pa naj bo v domovini, v zamejstvu ali zdomstvu, napravi kulturno pozitivnega, je slovensko kulturno delo, je delo z narodom, iz naroda in za narod.“

V Brumnovih spisih najdemo tudi novo definicijo izseljenca, ki predstavlja globlji pogled na to vprašanje (od dveh prejšnjih), pravi, da je „izseljenec ali emigrant človek, ki je šel iz domovine v drugo deželo, ker domovina v nečem ni ustregla njegovim potrebam ali pričakovanjem, ali pa hoče v tujini opraviti kako delo.“ Pa še nadaljuje s podrobnim naštevanjem vzrokov: „iščejo več ali boljšega kruha, iščejo zavetja pred krivičnim preganjanjem ali svobodo življenja po lastnem prepričanju in vesti, iščejo boljše možnosti kulturne izpopolnitve in ustvarjalnega razmaha, odhajajo v tuje kraje, ker hočejo tam ljudem pomagati do polnejšega življenja, morda kdaj tudi iščejo skrivališča pred roko pravice.“ Te natančne opredelitve je dr. Brumen objavil v članku Naši izseljenški tu in sedaj, ki je izšel v reviji Meddobje l. 1971. O perspektivi izseljenske ali kot jo sam imenuje „zdomske“ skupnosti, pa pravi: „Gotovo izseljenska skupnost odtrgana od lastne narodne glavnine in vključena v narod, med katerim živi, že sama ni čisto normalen pojav. Živi neko umetno življenje, iz kulturnih vrednot nabranih v preteklosti, živi v okolju, ki mnogokrat terja drugačne odgovore na vprašanja, ki jih proži, kakor da jih je skupnost vajena dati. Izseljenska skupnost bi morala biti kulturno izredno dejavna in ustvarjalna, da bi bila novim izzivom in nalogam kos, za to pa ji že zaradi maloštevilnosti in izkoreninjenosti iz lastne kulturne matice manjkajo sile“. Dr. Brumen identificira kot posebno nevarnost, ki preži na tako skupnost, proces zapiranja vase, v svoj krog in v že doseženo kulturo. Še več, naglaša da lahko „v svoji nebogljenosti radi trosijo sile le v iskanju in obtoževanju krivcev za svoj položaj in zato tako poudarjajo politiko, katera je često le besedno zavračanje vsega, kar ni lastno mnenje in delo, ne pa resnično urejanje življenja v novem položaju. Marsikdaj se celo zmaliči v neprenehno prežvekovanje iste neprebavljene politične preteklosti. To je izrazita politika šibkih.“

Kulturno delovanje argentinske skupnosti je zelo bogato in razvejano, a žal, domovina doslej ni priznavala njenega obstoja. Samo nekaj kulturnih in umetniških stvaritev je prišlo v domovino, tako, da veliko teh dosežkov ostane brez ustreznega vrednotenja. Sedaj je pred domovino naloga, da omogoča prehod teh duhovnih in materialnih dobrin in da tudi sama vzpostavi dialog s kulturo, ki jo je ta zdomska skupnost ustvarila. Nevarnosti, ki jih je Dr. Brumen poudaril, pa obstajajo in sama skupnost v Argentini naj bi se jih

zavedala. Brumen ni predvidel, vsaj v teh člankih ne, da bi skupnost začela dobivati pomoč iz domovine; zanimivo bi bilo zvedeti kaj o tej novo nastali situaciji v domovini misli naš filozof in oster opazovalec.

Vsekakor njegove besede izrečene l. 1968, v članku Naše Občestvo – Zamisel dela v zamejski Sloveniji in zanjo (Vrednote 5. knjiga) imajo še vedno polno veljavo: „Svojo izseljenost polno doživeti in iz tega doživetja ustvariti nove kulturne vrednote – v tem bo pač izredna kulturna naloga izseljencev, kolikor se nanaša na sodelovanje pri kulturnem delu lastnega naroda. Tudi domovino, njeno usodo in njene naloge morejo izseljenci s svojega mesta v svetu drugače videti in doživeti kakor pa rojaki doma. Vse, kar zdomstvo more vrednega storiti, je njegov ljubezenski poklon domovini.“

Domovina naj sedaj sprejme ta ljubezenski poklon in tudi naj odgovarja skrbno in pozorno.

EKOLOGIZEM, IZZIV PRIHODNJEGA STOLETJA

Iz leta v leto je vedno bolj pereče vprašanje onesnaženje zraka in narave, ponekod tudi že njenega uničenja. Prišlo je že tako daleč, da se zmanjšuje zemeljska površina za poljedelsko obdelovanje in se spreminja v puščavo, zaradi onesnaženega zraka, neprimerne uporabe umetnih gnojil in razkuževalnih sredstev ter prekomernega izkoriščanja. Statistike povedo, da se vsako leto izgubi približno šest milijonov hektarjev rodovitne zemlje.

Zmanjšanje gozdnih površin in vpliv tega zmanjšanja na obnovo zraka, kakor tudi uničevanje gozdov s plini, ki prihajajo iz tovarniških dimnikov, povzroča progresivno zvišanje temperature, kar bo imelo v bližnji bodočnosti zelo neugodne posledice, če se ne bo ukrepalo pravočasno. Tudi uničevanje gozdov v amazonskem bazenu ne ogroža samo brazilskega ekosistema, ampak cel svet. Onesnaženje rek, jezer in morja povzroča težave za pridobivanje zdrave pitne vode, kar ogroža zdravje prebivalstva v številnih deželah. Vprašanje je resno v revnejših deželah, ker si same ne morejo pomagati, pomoč od zunaj pa je nezadostna.

Sodobna razvita industrija in tehnologija sta vzrok za prekomerno izkoriščanje naravnih bogastev, predvsem neobnovljivih, kar pomeni, da je človeštvo vsak dan bolj revno.¹ Vse to je posledica neurejenega apetita po napredku in preziranju omejitev narave. Navedenim činiteljem nekateri pripisujejo še prekomerno naraščanje prebivalstva, ker to pomeni večjo uporabo za življenje potrebni dobrin, s tem pa večjo uporabo vode, električne energije in drugih pogonskih goriv, večje onesnaženje zraka zaradi intenzivnega suhozemskega in zračnega prometa.²

Vprašanje ima splošno svetovno razsežnost. Študira ga ekologija, rešuje pa ekologizem, v sodobni družbi poznan pod imenom "zeleni". Toda to ni samo njihova naloga, sodelovati morajo vsi narodi in države ter industrializacijo in napredek usmeriti tako, da ne bosta ogrožala življenja v naravi in človekovega zdravja.

EKOLOGIJA IN EKOLOGIZEM

Ekologija je veda, ki študira okolje, ambient našega planeta, njegovo degradiranje, vzroke tega degradiranja in ukrepe, ki so

potrebni, da se to prepreči oziroma omeji do tiste meje, da ne bo več škodovalo naravi in človeštvu.³ Poleg te obstoja še več definicij. Za nekatere je ekologija veda o odnosu organizmov do okolja, to je rastlinstva in živalstva,⁴ drugi trdijo, da je posebna veja biologije, ki študira rastlinstvo in živalstvo z ozirom na klimo in sestavo zemeljske skorje,⁵ tretji pa, da je študij odnosov živih bitij do okolja v katerem se ta bitja nahajajo.⁶

Ekologija je precej nova veda, ime se pojavi v drugi polovici preteklega stoletja, leta 1866. Začetnik je E. Haeckel. Trajalo je precej časa, da se je ime vede udomačilo in bilo splošno sprejeto in to šele v začetku XX. stoletja, ko se je začela razvijati fiziologija in geografija rastlinstva in živalstva, klimatologija, bioklimatologija in pedologija. Iz sinteze teh izhaja sodobna ekologija.⁷ Kot taka je pridobila na važnosti šele po drugi svetovni vojni zaradi hitrega razvoja povojne industrializacije. Leta 1949 je bila objavljena študija W. L. Allee in sodelavcev *Principles of animal ecology*. V glavnem so s tema dvema študijama bili postavljeni temelji sodobni ekološki znanosti.⁸ Znanstveniki in strokovnjaki so se začeli za vprašanje intenzivno zanimati in so v zadnjih letih odkrili škodljive pojave okuženega zraka, predvsem stratosferičnega ozona, žvepleni dež, škodljive posledice smoga in vedno večje ogrevanje zemlje.⁹

Ni nobena skrivnost dejstvo, da sodobna industrija išče maksimalni dobiček z minimalnimi investicijami. Zato se pri gradnji industrijskih objektov velikokrat ni mislilo na naprave, ki bi nevtralizirale škodljive vplive novih tehnologij in tehnološkega napredka. Niso mislili, da je potrebno nevtralizirati škodljive vplive dima, uporabljene in okužene vode in drugih odpadkov. Le postopoma je državna oblast prisilila investicije, da so začeli graditi za to potrebne objekte. Nekateri investitorji so se tem zahtevam izognili tako, da so nove industrijske objekte gradili v gospodarsko nerazvitih deželah.

Tudi nekateri razkuževalni proizvodi škodujejo okolju in naravi, predvsem pa človeku. Zato je bila med drugim prepovedana proizvodnja razkuževalnega produkta DDT, ki so ga med drugo svetovno vojno Amerikanci uporabljali proti komarjem v vojnih operacijah na Pacifiku. Pa ni šlo enostavno. Razprave o njegovi škodljivosti so se začele leta 1972, toda šele po štirinajstih letih, to je 1986, se je doseglo, da je bil v Montrealu v Kanadi podpisan sporazum, da bodo njegovi proizvajalci zmanjšali proizvodnjo samo za polovico. Gospodarsko zaostale dežele so bile dober odjemalec.¹⁰ Nadaljni činitelj ekološke degradacije v velikem obsegu je energetska politika gospodarsko in industrijsko razvitih dežel. Prekomerno so pospeševale in pospešujejo uporabo prevoznih virov energije kot nafte in njenih derivatov, ter premoga. Jedrne električne centrale predstavljajo stalno nevarnost za okolje zaradi možnosti eksplozij in stalnega okuženja.

Sodobna civilizirana družba, predvsem gospodarsko napredne dežele, zavestno ali podzavestno uničujejo okolje v katerem živijo

njeni uživalci, to je potrošniki. Potrošniški način življenja potrebuje za kritje svojih potreb veliko naravnih zakladov in pogonske energije. Eden najbolj vidnih znakov potrošniške miselnosti sodobnega človeštva je uporaba avtomobila. Samo nekaj števil. V prvih letih po drugi svetovni vojni je bilo na svetu, vštevši vse kontinente, 50 milijonov avtomobilov, leta 1988 pa so jih našli 400 milijonov ali osemkrat več. V naših dneh je avtomobil eden izmed največjih onesnaževalcev okolja, oziroma zraka, ker je velik porabnik karburatov, to je naftnih derivatov.

Veliko težje kot za ekologijo je povedati kaj je ekologizem. Predstavlja se pod različnimi imeni in z različnimi nameni, a ga dosedaj še ni nihče točno definiral, povedal kaj je. Ima več „očetov“ z različnimi tendencami in cilji. Ne prikrivajo, da izhajajo iz neke intuicije ali sentimentalizma veliko bolj kot iz konkretnih in racionalnih temeljev ali idej.¹¹ V zadnjih letih pa je na razpolago že številna literatura, ki veliko pomaga k njegovemu poznanju.¹² V sodobni družbi je poznan pod različnimi imeni, najbolj kot zeleni, kaj bi naj pomenilo zaščitnika narave in njenih pravic. Večina poznavalcev ekologizma ga definira kot ideologijo, ki pospešuje nove odnose med človekom in naravo ter si prizadeva vplivati na razvoj sodobne industrije in sodobne potrošniške družbe. Ta ideologija se je najprej pojavila in sedaj uspešno napreduje v Evropi in Združenih državah. Lahko bi rekli, da je lastna deželam gospodarskega napredka, v katerih je industrija povzročila največ škode. Tako se ekologizem predstavi kot ideologija naše dobe in kot odgovor razvitemu kapitalizmu in superindustrializaciji.¹³

Značilno za ekologizem je, da se nam predstavlja tudi kot kritična ideologija, lahko bi rekli, da v tem pogledu hodi precej po sledovih marksizma. Kot je bil marksizem do nedavnega kritična ideologija zgodnjega kapitalizma zaradi izkoriščanja delovnega človeka, tako je v naših dneh ekologizem kritična ideologija razvitega kapitalizma in njegovega otroka, ki ga poznamo kot moderno industrijo, in nam uničuje okolje in škoduje zdravju človeštva. Zato ga lahko smatramo kot nadaljevanje in presežek marksizma, ali bolje rečeno njegove perspektive.¹⁴ Vendar ne pomenita isto. Marksizem je skozi stoletje oznanjal razredno borbo med proletariatom in kapitalizmom zaradi pomankljivega poznanja gospodarske realnosti. Z razredno borbo pa ni imel namena uničiti industrije, ampak jo izročiti v upravljanje nosilcem diktature nad proletariatom, teoretično družbi ali državi. Ni se pa odpovedal razvoju industrije in potrošništvu. Ekologizem nadaljuje z borbo proti kapitalizmu, a z drugačnimi nameni. Hoče doseči, da se industrijski napredek omeji, ustavi na doseženem razvoju oziroma, da izloči tiste proizvajalne objekte, ki škodujejo okolju in zdravju človeštva.¹⁵

V svojih prizadevanjih kaže ekologizem predvsem na kontradikcije, ki obstajajo med pravicami človeštva do življenja v zdravem okolju in uničevalnimi težnjami tehnike in gospodarstva. Povdarja, da je že z etično filozofskega stališča potrebno reči sedanji potrošniški družbi in izobilju tvarnih dobrin odločen ne. Samo s tako

odpovedjo, ki mora biti trajna, se bo ohranila rodovitnost zemlje, čisti zrak in pitna voda tudi bodočim rodovom.¹⁶

Ekološki očitajo sodobni družbi, da je s stalnim povdaranjem človeka in njegovih pravic prišla že tako daleč, da je na njega pozabila. V vsakodnevem življenju je vse drugo bolj važno kot človek. Pozabilo se je na nekatere razsežnosti brez katerih si ni mogoče zamišljati človekovega življenja. Brez zdravega okolja, brez ravnovesja v naravi je človekovo življenje ogroženo in njegova prihodnost v največji nevarnosti.¹⁷

Na splošno se ekologizem, predvsem kot zeleni, predstavlja sodobni družbi kot demokratična ideologija in demokratična politična stranka ali gibanje. To držo zavzame v deželah v katerih je v veliki manjšini, drugače pa povsod tam, kjer se čuti ustvarjenega in vplivnega ne skriva svojih reformističnih in tudi revolucionarnih tendenc. Ne skriva zahtev po spremembah. Te se ne nanašajo samo na tehnologijo v industrijski proizvodnji, ampak celotno družbeno življenje in tako zajame vedenje in življenje posameznikov in ustanov družbene skupnosti. Revolucija se bo izvršila brez prelivanja krvi in nasilja, postopoma, zato bo za njeno uresničitev potrebno veliko časa, desetletja, morda tudi stoletje. Iz tega razloga bo veliko vprašanje XXI. stoletja.¹⁸

Kljub temu, da bo napovedana ekološka revolucija nekrvava, postopna a stalna, se nekateri nosilci te ideje močno nagibljejo na politično levico in ne skrivajo svojih simpatij do totalitarne družbene ureditve. Hočejo zajeti vso družbo, vsa področja človekovega življenja in udejstvovanja. Vse mora biti voden, usmerjen in kontroliran. Vendar si glede tega sodobna ekološka gibanja niso edina, ne obstoja enotna miselnost in program družbene ureditve. V ospredju stojita dve tendenci, reformistična in radikalna. Poleg teh dveh obstoja še več manjštevinskih oziroma z manjštevinskimi zagovorniki. To nam pove, da je ekologizem skupnost številnih gibanj, ki so bolj čustveno kot pa idejno in razumsko povezana.¹⁹

REFORMISTIČNA TENDENCA

Reformisti, ki so v naših dneh najštevilnejši, hočejo ohraniti ekologizmu demokratičen značaj. Odklanjajo totalitarizem in nasilje, to je enostranski zakonodajni vposeg državne oblasti. Reforme obstoječega gospodarskega reda in industrializacije ter drugih družbenih ustanov se morajo doseči postopoma, s svobodnim pristankom družbe. Najprej se bo morala doseči omejitev porabe in industrializacije s pomočjo trga. Človeštvo mora omejiti povpraševanje po tvarnih dobrinah in tej omejitvi se bo morala prilagoditi ponudba. Gospodarska rast bo ostala na ničli, je ne bo več, kvečjemu zmanjšanje. Tako priporočilo je tudi v predlogu Meadow Rinskemu klubu in objavljeno v knjigi Omejitve razvoja.²⁰ V praksi bi naj statično ali manjše povpraševanje tvarnih dobrin pomenilo tudi tehničen zastoj, v gotovih primerih umaknitev

iz proizvodjalnega procesa moderne stroje in se vrniti v stare čase, ko je bila ponudba tvarnih dobrin omejena.

Ta povratek bo počasen, a po njihovem potreben, da se omeji dosežanje prekomerno izkoriščanje in onesnaženje narave. Ljudstva in narodi se bodo morali sprijazniti z dejstvom, da obilica tvarnih dobrin ni glavno in edino merilo za blagostanje v družbi in ne sme biti glavni cilj gospodarske politike. Merilo za blagostanje v družbi mora biti kulturna raven, izobrazba in število humanitarnih ustanov, ki pomagajo posameznikom in skupnosti v potrebi. Človeštvo mora spremeniti lestvico vrednot. Blagostanje v družbi mora biti vezano na kvaliteto življenja in ne na kvaliteto razpoložljivih dobrin. Narodni dohodek ne more biti pokazatelj blagostanja v narodni ali državni skupnosti, ampak nje kulturni razvoj. Življenske potrebe se morejo omejiti na dejanske potrebe in se osvoboditi vpliva propagande in odkloniti ponudbo novih potrošnih dobrin.

Če imajo gospodarsko razvite dežele preveč dohodkov in bogastva jih veže dolžnost, da pomagajo nerazvitim in deželam v razvoju in to toliko časa, da dosežejo življensko raven, ki je potrebna za dostojno življenje. Ne smejo pa biti revne dežele področje za različne poskuse in instalacijo industrijskih objektov, ki škodujejo okolju, niti se jih ne sme prisiliti, da zaradi koristi gospodarsko razvitih dežel prekomerno izkoriščajo lastna naravna bogastva in zastrupljajo okolje.

Tehnološki razvoj se mora usmeriti v novo smer, to pomeni razviti nove tehnologije, ki bodo pomagale ohraniti zdravo okolje. Predvsem morajo pomagati, da se uporabijo odpadki in nerabni stroji ter drugi proizvodi kot surovine za novo proizvodnjo. Omejiti se mora uporaba umetnih gnojil, sintetične substance nadomestiti z neškodljivimi, predvsem pa pospeševati industrijske panoge, ki uporabljajo manj pogonske energije. Odstraniti se morajo čimprej obstoječe jedrne ali atomske električne centrale.

Iz dosedaj povedanega je razvidno, da reformisti ne odklanjajo nove tehnologije in tehnološkega razvoja, hočejo ga pa usmeriti v novo smer, da bo spoštoval obstoječi ekosistem.²⁰ Podvzeti mora razvoj, da bo služil človeštvu brez škode za okolje.

Za reformiste je sedanji družbeni red sprejemljiv v toliko v kolikor jim omogoča udejstvovanje in sprejema njihove predloge za potrebne reforme. priznavajo politični pluralizem in le v okviru tega hočejo doseči potrebno večino v zakonodajnih zbornicah s katero bodo dosegli izvedbo svojih reform. Niso pa edini v nastopanju in dosedaj tudi niso mednarodno povezani. V njihovih vrstah so številni intelektualci, ki nastopajo na mednarodnih kongresih in v ustanovah, posebej še na vseh, ki se zavzemajo za omejitev sedanjega tehnološkega razvoja. Spoštujejo človeka, njegovo dostojanstvo in ga ne istovetijo oziroma ne podredijo ostalim živim bitjem v naravi. Spoštujejo svobodo vesti, vere in verovanja, povdarjajo spoštovanje človekove osebnosti in njegovih pravic, a dodajo še pravice narave, to je njene ohranitve.

Kot se hoče reformistični ekologizem prilagoditi življenju v družbi in postopoma doseči po njegovem potrebne spremembe, tako radikalni ekologizem nima potrebnega potrpljenja in hoče svoj cilj oziroma program uresničiti s prav radikalnimi, bolje rečeno z revolucionarnimi spremembami. Odločno nasprotuje sodobni tehnologiji, njenemu razvoju in aplikaciji v proizvodnji. Ima številne oznanjevalce in zagovornike. Eden izmed najbolj vidnih je Ivan Illich.²¹ Po njegovem mnenju je sodobna ekološka kriza posledica dejstva, da je stroj zaslužnil človeka in mu odvzel prvenstvo ter si ga podredil svojim ciljem. Podvrgel si je človeka proizvajalca in potrošnika ter mu uničuje okolje v katerem živi.

Illich smatra, da tovarne in celoten gospodarski makrosistem ne morejo spremeniti funkcije, lahko pa spremenijo lastnike. Po njegovem sta diktatura proletariata in diktatura trga samo dve različni varianti ene in iste politike, ki si hoče podvreči tehnološki napredek in industrijo v stalni ekspanziji. Nekoliko se približa reformistom s trditvijo, da se človeštvo lahko poslužuje sredstev sodobne tehnologije in dobrin, ki jih nudi industrializacija, če spremeni do njih svoj odnos, investira v enostavne proizvodne enote, opremljene z enostavnimi stroji in drugimi napravami. Poraba pogonske energije mora biti minimalna in celoten proizvodni proces v harmoničnih odnosih z okoljem, to je ekologijo.²²

Drugi vidni predstavniki radikalnega ekologizma so Rudolf Bahro, Edward Goldsmith in Fritjof Capra. Bahro je somišljenik nemške socialnodemokratske stranke in podreja gospodarsko aktivnost prizadevanjem za rešitev sodobne ekološke krize. Ta prizadevanja pa ne smejo biti vzrok, za naraščanje brezposelnosti. Reševanje ekološke krize mora biti največja naloga sodobnih politikov in političnih strank ter mora imeti prednost pred drugimi problemi družbe. Bahro meni, da imajo gospodarsko razvite dežele preveč zaposlenih, da pa ne bo brezposelnih, se naj zmanjša delovni čas in zaposlitev žena. V gospodarsko razvitih deželah se proizvaja in porabi preveč najrazličnejših dobrin. Z zmanjšanjem proizvodne aktivnosti razvitih dežel, to je z desindustrializacijo, bodo imele koristi dežele v razvoju in nerazvite. Gospodarsko razvite dežele ne bodo uvažale njihovih surovin, istočasno bodo rešile lastne ekološke in zdravstvene probleme.²³

Za Goldsmitha je glavna pomanjkljivost sodobne potrošniške družbe oboževanje industrializacije in tehnološkega napredka. Ker so pa naravni viri surovin in energije omejeni, ta družba nima gotove bodočnosti in bo končala v teku življenske dobe rojenih v naših dneh. To stališče zagovarja v študiji *La morte ecologica*.²⁴ Tudi on zagovarja občutno zmanjšanje uporabe surovin in energije. Velika industrijska podjetja se morajo decentralizirati, prednost morajo imeti majhna podjetja, ki jih vodijo in upravljajo majhne skupnosti proizvajalcev. Kmetom priporoča ustanavljanje zadrug, ki si naj prizadevajo za pridelovanje različnih številnih pridelkov

brez uporabe umetnih gnojil. Majhna podjetja in kmetijske pride-lovalne zadruge morajo imeti pravico kontrole nad odločitvami oblasti v družbi, da ne bodo v škodo okolju. Za prehod v dobo novih odnosov do narave in okolja ni potrebno veliko moralne korajžje, ampak drastičnih ukrepov za uklonitev anti ekologizmov in inkvi-zitatorjev. Najbrže ni imel v mislih preveč demokratičnih me-tod.

Izmed treh omenjenih je najbolj radikalen Čapra. Sedanho ekološko krizo pripisuje prevladi znanosti v sodobnem svetu, mehanističnemu pojmovanju sveta, ki sledi idejam Cartesia in Newtona. Zanika, da bi bila narava skupek zunanjih objektov za človeka, sestavljenih iz atomov, ampak jo smatra za živ organizem in ne loči med člo-vekom in ostalo naravo.²⁵

Globalno ali holistično organsko pojmovanje sveta, ki povdarja ce-loto in ne posveča pozornosti človeku in ostalim delom, ki ga sestavljajo, je lastno vsem radikalnim ekologistom. Zemeljsko oblo smatrajo kot en sam živeči organizem katerega del so vsa živa bitja, vključno človek. Po njihovem človek nima prvenstva, se ne razlikuje od ostale narave, kot ga uči antropocentristično pojmo-vanje, ki je lastno krščanstvu. Iz tega holističnega pojmovanja sveta izhaja predvsem Jim Lovelock, ki si zamišlja zemeljsko oblo kot hibernetičen sistem, ki je sposoben ustvariti optimalno fizično – kemično okolje potrebno za ohranjanje življenja. Je sposoben, da kontrolira in tudi spreminja okolje.²⁶

Za radikalni ekologizem človek ni v središču življenja v naravi in njegovega zanimanja, ampak vsa narava, biosfera. V biocen-trizmu vidi celotni ekosistem in vse njegove komponente, ki imajo vsi enake pravice, zato jim gre enako spoštovanje ne glede na človeka. Ta biocentrizem je moralna norma radikalnega ekolo-gizma. Človekovo dejanje je neoporečno le tedaj, kadar si z njim prizadeva za ohranitev integritete in lepote celotne biotične skup-nosti, upoštevajoč vsa živa bitja in njihov habitat. Ekologistinja Anne Naess imenuje to pojmovanje totalno ali globoko ekologijo (deep ecology).

Po mnenju zagovornikov totalne ekologije človek nima pravice, da si prizadeva samo za lastni jaz, za lastno osebnost, ampak se mora istovetiti z naravo, z vsemi živimi in neživimi bitji, ki ga obdajajo. Vse oblike življenja na zemlji imajo enako pravico do obstoja in razvoja. Obstojati mora biotična enakost. Ta pa je resna nevarnost za človeka, ker ga smatra kot enostaven in začasni pojav, ki se ga v skrajnem slučaju, če je potrebno, žrtvuje za varstvo in zaščito narave in ohranitev drugih živih bitij.²⁷

Za zagovornike globoke ekologije je značilna trditev, da je AIDS odgovor narave na presežek prebivalstva in človekov napad na naravo, na prekomerno industrializacijo. Ta sodobna kuga je samo človekova bolezen, ne pa drugih živih bitij v naravi, ki jih hoče človek velikokrat na ta ali oni način uničiti. Ne zaveda se, da je važno življenje celotne narave, tudi džungle. Zato je potrebno pri-

zadevanje za ohranitev življenja vseh bitij, ki živijo v tej džungli in naravi, tudi tistih, ki izumirajo. Živali in človek imajo enake pravice, ni razlike med življenjem človeka in živali.²⁸ Zanikajo, da ima človek poleg telesa tudi dušo, da je njegov končni cilj in pristanek v večnem življenju.

OBTŌZBA KRŠČANSTVA

Radikalni ekologisti stalno dokazujejo in zatrjujejo, da je degradacija narave že dosegla kritično točko. Od začetka osemdesetih let, ko so se začele uporabljati nove tehnologije v proizvodnji, se zemeljska obla preveč ogreva, kar ne škoduje samo naravi, ampak predvsem poljedelskim pridelkom in človekovemu zdravju. Vedno manjši je pridelek žitaric, zato ni izključeno, da bo v bližnji bodočnosti primanjkovalo kruha.

Kdo je kriv? Ogrožanje in napad na naravo je lastno zapadni civilizaciji. Ta ima korenine v judovsko-krščanski miselnosti, je predvsem dediščina grško-rimske kulture, a se ne sme prezreti tudi doprinos nemško-slovanske kulture. Tako je zapadna civilizacija, ki se jo posreduje v naših dneh tudi vzhodnim deželam, sinteza treh kultur in sicer judovsko-krščanske, grško-rimske in nemško-slovanske.²⁹

Nekateri to obtožbo oziroma krivdo zapadne civilizacije odklanjajo in jo pripisujejo samo krščanstvu. Ekologist Lynn White jr. pripisuje krščanstvu odločilen doprinos k razvoju prirodoslovnih znanosti ker uči, da je narava v službi človeka. Če se pa postavi dualizem med naravo in človekom z vztrajanjem na antropocentrizmu, se v človeku vzbudi želja, morda nagon, po prekomernem izkoriščanju narave s pomočjo vedno bolj moderne tehnologije. Za nekatere še to ni dovolj. Ekologist C. Amery hoče biti še bolj konkreten. Pravi, da je po sporočilu Stare zaveze človek krona stvarstva, s pravico in nalogo, da gospoduje vsemu ustvarjenemu. To je bilo sporočeno majhnemu judovskemu ljudstvu na vzhodni obali Sredozemskega morja, ki pa ni imelo velikega vpliva na ostalo človeštvo. Ko pa je stopil v zgodovino človeštva Sin človekov iz Nazareta in internacionaliziral judovsko poslanstvo s krščanstvom in njegovo univerzalnostjo, se je začel postopoma skozi stoletja do naših dni nepretrgan škodljiv napad na naravo.³⁰ Nekateri še temu dodajo, da je s prevzemom materializma grško-rimske miselnosti krščanstvo postalo glavni činitelj pri pospeševanju uničenja narave in s tem tudi človeka. Pri tem se pa pozablja, da je večina pospeševalcev prekomerne industrializacije in s tem uničevanja okolja največkrat kristjani samo pa imenu, skoraj z gotovostjo pa lahko rečemo, da je večina ateistov in pripadnikov nekrščanskih verstev.

KRŠČANSTVO IN EKOLOGIZEM

Krščanstvo soglašja z vsemi moralno neoporečnimi prizadevanji za ohranitev okolja. Nekateri so to soglašanje že preimenovali v kr-

ščanski ekologizem, nekaj podobnega, kot so v začetku stoletja krščanska prizadevanja za reševanje družbenih vprašanj označili za krščanski socializem. So pa v prizadevanjih ekologistov tudi stremjenja in stališča, s katerimi krščanstvo ne more soglašati. V kolikor pa ekologizem spoštuje človeka, njegovo nadnaravno poslanstvo in se bori proti prekomernemu izkoriščanju narave in okuženju okolja, brani krščanska načela.

Krščanstvo vidi v naravi božje stvarstvo, Bog je gospodar veselja. Stvarstvo je Bog podaril človeku, da mu služi na zemeljskem potovanju kot božjemu sodelavcu. Sveto pismo nas uči, da je Bog ustvaril vse dobro in človek mora to dobro ohranjevati. Kdor ravna drugače, žali Boga. Skozi stoletja krščanstvo dosledno odklanja materializem, razsipnost in potrošniško miselnost. Vedno bolj pa stopa v ospredje dejstvo, da obstojajo predvsem med radikalnim ekologizmom in krščanstvom velike razlike. Nekatere bo zelo težko premostiti, če ekologisti ne bodo priznali dostojanstva človeka in njegovega prvenstva v stvarstvu.

Ekologizem v svojem pojavu nastopa kot ideologija, to je kot posebno pojmovanje sveta in človeka, na kar gleda izključno iz ekološkega vidika. Njegovo pojmovanje narave je mitično. Toda narava ni božanstvo, ni sestava različnih božanstev. Pri tem se opira na nekatere vzhodne, predvsem azijske filozofije. Za kristjana pa je narava samo božje stvarstvo, nikoli pa božanstvo. Po človeško rečeno, narava je delo božjih rok.

Kot se je marksizem od druge polovice preteklega stoletja naprej, tako se tudi ekologizem ponuja človeštvu s svojim mesijanskim poslanstvom. Ne skriva, da hoče biti neke vrste laična vera. Kot se je marksizem proglašal za odrešenika proletariata, podobno se tudi ekologizem proglašja za odrešenika človeštva. Odrešil ga bo uničenja, ki ga povzročata industrializacija in potrošništvo.

Zelo boleča točka v ideologiji ekologizma pa je pojmovanje človeka in mesto, ki mu ga določa v naravi. Kot že povedano, ekologisti zatrjujejo, da ima človek enako naravo kot živali, stvarno in minljivo, in zaradi tega je nerazumljivo zakaj bi naj imel nek poseben položaj in spoštovanje pred drugimi živimi bitji. Kot so žrtvovanje živali za dobro človeka, tako se lahko žrtvuje tudi človek za preživetje drugih živalskih vrst, posebej še, če je v nevarnosti njihov obstoj. Živali imajo enake pravice kot človek, kar krščanstvo odločno zavrača.

Če ima človek enako naravo kot živali in tudi enake pravice, se ga po mnenju radikalnih ekologistov sme uporabljati za različne poskuse v genetiki, umetnem oplojevanju, za laboratorijske poskuse novih zdravil in drugih za izboljšanje človeške vrste. Gledano s tega stališča se ne more obsoditi trgovine s človeškimi bitji predvsem novorojenimi in dojenčki kot se to dogaja v deželah Latinske Amerike in drugih gospodarsko zaostalih držav in jih prodajajo razvitim kot nadomestne dele za njihove bolne oziroma kot material za izdelavo zdravil.

Človek ima dušo in razum, je oseba. Živali niso osebe in niso subjekt pravic. Kljub temu, da so podvržene človeku pa morajo biti obravnavane s spoštovanjem. Katoliška Cerkev uči, da imajo sodobni prebivalci zemlje moralno dolžnost, da jo ohranijo v stanju, da bo lahko služila tudi prihodnjim rodovom. Preprečiti se mora uničenje narave. Poleg življenja človeka se mora spoštovati vsako življenje na zemlji in od Boga določeni red.

Sodobni človek mora spremeniti obstoječo zgrešeno lestvico vrednot, in upoštevati potrebe skupne blaginje. Spremeniti mora dosedanje ravnanje in odnose do narave. Premožni se morajo navaditi na skromno življenje in pokazati več dejanske solidarnosti do bližnjega. To je nujno potrebno, da bo poindustrijska družba, ki se napoveduje, resnično bolj kulturna, spoštovala človekovo dostojanstvo in naravno poslanstvo.

O P O M B E

- ¹ Barber B. Conable, *El desarrollo y el ambiente, un equilibrio global*, Finanzas & Desarrollo, diciembre 1989, str. 2.
- ² Istotam.
- ³ Ecologismo e cristianesimo, *Civité Cattolica* št. 3351/1990, str. 214.
- ⁴ Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1970, str. 554.
- ⁵ Enciclopedia Herder, Barcelona 1954, str. 711.
- ⁶ Pequeño Larousse ilustrado, Buenos Aires 1964, str. 376.
- ⁷ Chi é responsabile dell'attuale degrado ecologico? *Ecologia e morale*, *Civité Cattolica*, št. 3550/1990, str. 106.
- ⁸ Istotam.
- ⁹ Istotam str. 114.
- ¹⁰ Istotam.
- ¹¹ *Ecologia e cristianesimo*, *Civité Cattolica* št. 3551/1990, str. 214.
- ¹² F. Capra, C. Spretnah, *La política dei Verdi*, Fretienelli, Milano 1986; F. Giovanini, *Le culture dei Verdi. Un'analisi critica del pensiero ecologista*, Dedalo, Bari 1987; A. Russo, G. Silvestrini (ed), *La cultura dei Verdi*, Angeli, Milano 1987; J. Jacobelli (ed) *Il pensiero verde tra utopia e realismo*, Laterza, Roma - Bari 1989. Navaja op. cit. str. 215.
- ¹³ Istotam.
- ¹⁴ Istotam.
- ¹⁵ Istotam.
- ¹⁶ Istotam 216.
- ¹⁷ Vekoslav Grmič, *Antropocentrizem, fiziocentrizem, teocentrizem*, *Naši razgledi* 22,6.1990, str. 372.
- ¹⁸ *Ecologia e cristianesimo*, *Civité Cattolica* št. 3351/1990, str. 217.
- ¹⁹ Istotam.
- ²⁰ E. F. Schumacher, *Piccolo é bello*, Mondadori, Milano 1978.
- ²¹ *Avtor knjige Convivilitá*, Mondadori, Milano 1974, italijanski prevod, navaja *Civité Cattolica*, op. cit. str. 220.
- ²² Istotam.

- 23 Istotam.
- 25 Svojo teorijo je utemeljil v delu *Il punto di svolta*, Feltrinelli, Milano
- 24 Italijanski prevod, založba Laferza, Bari 1972.
1984, navaja Civitá Cattolica, op. cit. str. 221.
- 26 *Ecologia e cristianesimo*, Civitá Cattolica št. 3351/1990, str. 222.
- 27 J. Jacobelli (od), *Il pensiero verde tra utopia e realismo*, Laterza, Roma - Bari 1989, str. 39.
- 28 Istotam.
- 29 *Chi é responsabile del'attuale degrado ecologico? Ecologia e morale*, Civitá Cattolica, št. 3550/1990, str. 160.
- 30 Istotam str. 110.

STO LET KATOLIŠKEGA DRUŽBENEGA NAUKA

Znamenita socialna okrožnica papeža Leona XIII. *Rerum novarum*, ki je bila objavljena 15. maja 1891, predstavlja prvi sistematični oris krščanskega družbenega nauka moderne dobe, čeprav je njeno težišče delavsko vprašanje v začetni dobi industrializacije v kapitalističnem družbenem redu. Njena pomembnost se kaže na zunaj že v tem, da je izšlo veliko število okrožnic, začeni s *Quadragesimo anno*, pa tudi več drugih papeških dokumentov o družbenem vprašanju, prav na obletnico izida R. n. Značilnost okrožnice kot prvi sistematični prikaz sta naglasila med drugimi tudi Janez XXII in Janez Pavel II.

„Toda v tem Pismu (R.n.) so načela prvič tako organično in za ravnanje v prihodnje po enotnih vidikih zbrana, da ga moramo po pravici smatrati za jedro katoliškega nauka na gospodarsko-socialnem področju“. (Janez XXIII, MM, § 15.)

Janez Pavel II. je označil Leona XIII. kot

„prvega, ki je skušal dati (katoliškemu družbenemu nauku) organičen in vseobsegajoči značaj. Tako se je začela na strani Učiteljstva nova in delikatna naloga, ki je obenem velika zavezanost, da izdela za svet v neprestanem spreminjanju nauk, ki je sposoben odgovarjati sodobnim zahtevam kot tudi hitrim in neprestanim spremembam v industrijski družbi“. (Iz govora, ki ga je imel pripravljenega za obletnico R. n. 13. maja 1981, ki ga zaradi atentata ni imel; bil je objavljen v *Osservatore Romano*, angleška tedenska izdaja 18. maja 1981).

OPREDELITEV

Katoliški družbeni nauk je bolj ali manj sistematični oris načel in vrednot, ki jih izvaja cerkveno učiteljstvo iz razodetja in naravnega prava (razuma) ter jih uporablja za vsakokratno družbo, da s tem pomaga ljudem v družbi živeti v skladu z božjimi načrti. E. Guerry ga je opredelil takole:

Katoliški družbeni nauk je skupnost resnic, načel in vrednot, ki jih črpa cerkveno učiteljstvo iz naravnega prava in božjega razodetja in jih naobrača na družbene probleme našega časa, da bi na ta

način, v skladu z metodami cerkvene dejavnosti, pomagali narodom in njihovim vladam v organiziranju družbe, ki bi bila bolj človeška in hkrati s tem bolj ustrezala božjim načrtom o svetu (*La doctrine sociale de l'Eglise*, str. 11).

Pojma katoliški in krščanski družbeni nauk se v veliki meri krijeta, ker slonita oba na istih virih. Razlikujeta se samo na nekaterih področjih, kjer odstopajo razne protestantske skupine od katoliške tradicije (npr. glede ločitve zakona, splava, itd.). Razlika je tudi v splošnem poudarku: Protestanti poudarjajo bolj osebni prijem in osebno spreobrnjenje ter manj reformo ustanov, dočim skušajo katoličani povdarjati oboje istočasno: Preosnovo ustanov in prerod nravi (Qu. a. 77).

Pojem „družbeni“ je možno rabiti v širšem in ožjem pomenu. V širšem pomenu zadeva skoraj celotni katoliški nauk, ker ima vsaj posredno posledice za družbeno življenje, saj je vsak poedinec istočasno tudi družno bitje (France Veber – „Socialni poedinec“). Tako širše pojmovanje bi vključevalo kot socialne tudi okrožnice kot npr. o mističnem telesu Kristusovem in podobne. Ko govorimo o cerkvenem družbenem nauku, razumemo ta pojem v ožjem pomenu – samo nauke, ki posredno zadevajo družbeno in gospodarsko plat človeškega življenja.

Čeprav se je katoliški družbeni nauk razvil sistematično šele v zadnjem stoletju, je Cerkev vedno vsaj posredno vplivala na družbeno življenje. Zlasti v visokem srednjem veku je bila celotna zapadna kultura prepojena s krščanstvom in celo gospodarske organizacije (cehi) so bile organizirane kot cerkvene bratovščine. Ko se je cerkveni družbeni nauk razvil kot posebna veja cerkvenega učiteljstva, so tudi nekateri katoličani odrekli pravico Cerkvi, da bi izdajala obvezna navodila za družbeno in zlasti gospodarsko področje. To se je pokazalo zelo očitno ob objavi okrožnice Mater et magistra, ko je znani katoliški konservativec v ZDA, Buckley Jr. napisal članek z naslovom „Mati – da, učiteljica – ne!“. Podobno odklonilno stališče so zavzeli mnogi vidni katoliški laiki ob izidu večjih izjav škofov o gospodarstvu v ZDA in v Kanadi. V ZDA je Laična komisija o katoliškem družbenem nauku in gospodarstvu Združenih držav prehitela škofovsko pismo (izdajo pastirskega pisma so zadržali, da ne bi sovpadlo z državnimi volitvami) in ocenila gospodarstvo ZDA mnogo bolj pozitivno kot škofje in je celo postavila trditev, da je ameriško gospodarstvo, kakršno je – z majhnimi popravki – edino zagotovilo „svobode in pravičnosti za vse“ (*Towards the Future*, 1984); podobno kritiko je doživelo tudi pastirsko pismo kanadskih škofov. Papež Janez XXII. pa je naglasil, da predstavlja katoliški družbeni nauk sestavni del njenega celotnega nauka: „Predvsem poudarjamo, da se socialni nauk, ki ga razglša katoliška Cerkev, ne more ločiti od njenega tradicionalnega nauka o človeškem življenju“ (MM, 222). Zato je zahteval, naj postane povsod sestavni del učnega sestava v vseh vrstah katoliških šol in v vseh programih verskega pouka. Za njegovo življenje se morajo izkoristiti tudi vsa sodobna tehnična sredstva ob-

veščevanja. Kljub temu, da je stanje danes morda nekoliko boljše kot pred desetletji, ko večina katoličanov sploh ni vedela, kaj so „socialne okrožnice“, smo še daleč od izpolnitve te papeževe zahteve.

PRISTOJNOST CERKVE V DRUŽBENIH VPRAŠANJIH

Pij XI. ponavlja

kar je že Leon XII. odločno poudaril, da „imamo pravico in dolžnost o teh stvareh, namreč socialnih in gospodarskih, z vrhovno oblastjo soditi“. Gotovo Cerkvi ni bilo odkazano to področje, da bi vodila ljudi k časnim in minljivim srečam, ampak k večni; da, „mešati se brez razloga v prosvetne posle smatra Cerkev sebi za nedovoljeno“. A nikakor se ne more odreči od Boga ji izročeni službi, da avtoritativno sodi, ne o tehničnih rečeh, za kar nima ne primernih sredstev in sploh ne poslanstva, pač pa o vseh tistih vprašanjih, ki se nanašajo na pravno in nje pravec. Glede tega je Nam izročen zaklad resnice in nad vse resnobna naloga, da pravni zakon objavljamo, razlagamo in tudi, bodi prilično ali neprilično, z opomini naglašamo. Le-to je podvrglo in podredilo socialni red in tudi gospodarske zadeve Naši vrhovni sodbi. (Qu. a. § 41.)

ZNAČAJ

Katoliški družbeni nauk je normativen. Vsebuje pravila, ki jih je treba uveljaviti v družbi, da bo primerno okolje za človeka, ki mu bo olajševalo doseg njegovega končnega cilja. Tak družbeni red je označen kot „sloneč na resnici, zgrajen na načelih pravičnosti, vzvišen in izpopolnjen po krščanski ljubezni in zavarovan v svobodi“. (PT § 167) Kot tak nudi tudi merilo za presojanje obstoječih družbenih razmer in deluje kot družbena kritika. Ta kritika naj vodi do postopne preobnove ustanov in pravi in približa vsakratno družbo idealnemu redu. Janez XXIII je izrazil to misel v okrožnici PT:

Želeli bi, da bi bilo vsem takim (ki gorijo v želji za obnovo in se skušajo lotiti s silovitostjo) vedno pred očmi dejstvo, da vse v naravi nujno raste postopno in da zato ni mogoče ničesar zboljšati v človeških ustanovah, če se ne razvijajo iz svoje notranjosti korak za korakom. Tako tudi uči Naš predhodnik blaženega spomina Pij XII., ko pravi takole: Ne v revoluciji, ampak v skladni evoluciji je rešitev in pravica. Kajti nasilje je vedno vse zrušilo, toda ničesar zgradilo; podžgalo je strasti, pomirilo jih ni nikoli. Ker seje samo sovražstvo in razvaline, ne samo ne sprijazni med seboj sprti, ampak celo sili ljudi in politični stranke, da na razvalinah, ki jih je povzročila nesloga, skušajo z največjo težavo obnoviti prejšnje stanje (prim. Pija XII. nagovor obrtnikom iz italijanskih škofij, zbranih v Rimu o binkoštih 13. junija 1943, A.A.S. XXXV, str. 175).

Pri analizi vsakokratnega stanja družbe pa tudi pri načinih, kako najbolj uspešno uveljaviti ta načela v družbi, uporablja seveda

tudi metode in dognanja družboslovnih ved. Že Leon XIII. je naglasil, da „najboljše kar storimo je, da vzamemo človeško življenje kakršno je (R.n., § 18). Nell-Breuning je zapisal, da je povzela okrožnica Qu. a. pojem razreda in razredne družbe po Marks (Vorauf es mir ankommt. Herder 1985⁴, str. 89-91). Okrožnica Janeza Pavla II. Redemptor hominis uporablja prvič izraz „odtujenje“ (alienacija), ki ga je uvedel v filozofijo Hegel in v družboslovje Marks ter so ga razširili marksistični družboslovci.

VIRI

Glavna vira katoliškega družbenega nauka sta razodetje ter človeški razum (naravno pravo; prim.: R. n., § 18). Do Janeza XXIII. je bil poudarek bolj na naravnem pravu, da bi bila tako načela katoliškega družbenega reda sprejemljiva tudi za nekatoličane, seveda ne da bi bilo razodetje prezrto, z Janezom pa se prevali težišče na razodetje in vero in dokazovanje z razlogi naravnega razuma zavzame podrejeno mesto. Razlog je verjetno ta, da je do takrat še prevladovalo mnenje, da je moč človeškega razuma tolika, da se lahko prebije do resnice skozi vso čustveno in ideološko meglo, dočim je medtem zlasti družboslovje znanja pokazalo, da je to, kar sprejemajo ljudje za resnično, močno pogojeno po družbenih dejavnikih (primerjaj knjigo P. L. Berger & Th. Luckmann, *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba 1988). V ideološko razklanih družbah je zato malo verjetno, da bi prišli ljudje do enakega spoznanja zgolj z umskim dokazovanjem. Ker je vera glavni motivator za dejavnost, je morda sklicevanje na vero najkrajša pot do aktiviranja katoličanov do večje dejavnosti na družbenem področju. Janez XXIII. poudarja bolj kot prejšnji papeži tudi pomen izkustva za katoliški družbeni nauk, toda ne da bi ga hotel s tem dvigniti v poseben vir.

Čeprav mislimo, kadar govorimo o katoliškem družbenem nauku, predvsem na socialne okrožnice, vsebujejo ta nauk tudi razni drugi cerkveni dokumenti kot so konstitucije cerkvenih zborov (npr. *Gaudium et spes*, 1965), dokumenti svetovne škofovske sinode (npr. *Pravičnost na svetu*, 1971) in papeških komisij, zlasti komisije za pravičnost in mir, pastirska pisma raznih škofovskih konferenc, papeževi nagovori, itd. Razni papeževi nagovori so mnogokrat zelo poučni, ker vsebujejo naobračbo splošnih načel na dejanske razmere.

Vse izjave niso enako pomembne. Tiste, ki so neposredno povezane na razodetje, npr. da je vsak človek ustvarjen po božji podobi, morajo priznati vsi, ki se hočejo priznavati za katoličane. Pri tistih, ki se opirajo zgolj na umske razloge, je možno razpravljati o moči teh razlogov. Kjer gre samo za ugotavljanje dejstev, sicer ni možno ugotavljati (*contra factum non est argumentum*), možno pa je preveriti, ali so bila dejstva objektivno prikazana. Nekatere izjave so povzete očitno od raznih „šol“; ker kljub temu ne pome-

nijo prevzema celotnega sistema take „šole“, npr. solidarizma, je treba njih veljavo oceniti neodvisno od priznavanja ali odklanjanja te „šole“.

AVTENTIČNO BESEDILO

Latinsščina je še vedno uradni jezik Cerkve. Zato je uradno besedilo vedno latinsko kot je objavljeno v uradnem glasilu Vatikana, *Acta Apostolicae Sedis* (A.A.S.), čeprav je osnutek večine sodobnih okrožnic napisan v kakem živem jeziku. Prevodi, čeprav objavljeni v listu *Osservatore Romano*, nimajo značaja avtentičnosti. Besedilo je razdeljeno v odstavke, ki so opremljeni s številkami za lažje navajanje. Podnaslovi, ki jih najdemo redno v prevodih, niso del avtentičnega besedila.

Sprva so se pripravljale okrožnice zelo tajno in je le majhen krog vedel za to delo. Ko je bilo besedilo dokončno odobreno, je izšel latinski original. Prevodi, najprej v italijanščini in potem v drugih svetovnih jezikih, so izšli znatno pozneje. Nestrokovnjaki so bili ob izdaji okrožnic navezani na kratke vsebine in orise, ki so jih nudili vatikanski krogi. Ko so končno postali prevodi dosegljivi, okrožnice niso bile več novost in svetovni tisk jih je bolj ali manj prezrl. Tudi tu je Janez XXIII. spremenil postopanje. O okrožnici MM je govoril že mesec predno je bila objavljena. Zahteval je tudi, da morajo biti istočasno z latinskim besedilom pripravljene in tiskane prevodi v večje svetovne jezike. Janez Pavel II. pa je približal okrožnice ljudem tudi s tem, da je opustil rabo formalistične množine („Mi“) s prvo osebo.

IZRAZOSLOVJE

Do Janeza XXIII. so uporabljali sholastično terminologijo. To je oteževalo prevajanje in tudi razumevanje pri vseh, ki niso bili šolani v sholastični filozofiji. Tako je bila večina katoličanov odvisna od prevodov in komentarjev filozofov, kar je že samo po sebi obteževalo njih poznanje med ljudstvom. Sicer pa so bile prve okrožnice itak namenjene v glavnem hierarhiji. Janez XXIII. je zavrnil prvi predlog za okrožnico *Mater et magistra*, ki so jo pripravili svetovalci Pija XII., češ da je preveč „učena“. Izbral je nove svetovalce med Italijani in Francozi, ki so bili doma v izrazoslovju sodobnih družboslovnih ved. Tako so postale okrožnice razumljive tudi laikom. Celo svetni časopisi so prinesli kot priložo celotno besedilo obsežnih okrožnic.

VSEBINA

Leon XIII. enači družbeno vprašanje z delavskim vprašanjem v industrijski družbi. Qu. a. obravnava celotno industrijsko družbo, pa izpušča kmetijstvo. MM vključi poljedelstvo (postavlja kot ideal družinsko kmetijo), razširi pogled na svetovno pozornico in še posebej na dežele v razvoju. PT prvič podrobno obravnava člo-

vekovе pravice v okrožnici, že prej pa jih je našteval Pij XII. v svojem božičnem nagovoru 24. decembra 1942.

NASLOVLJENCI

Prve okrožnice so bile naslovljene „vsem častitim bratom patriarhom, primasom, nadškofom, škofom in drugim ordinarijem, ki so v miru in edinstvu z apostolsko stolico“. Qu. a. je že dodala „vse vernike po katoliškem svetu“, česar pa niso obdržale vse sledeče okrožnice (npr. Divini Redemptoris 1937). Okrožnici Janeza XXIII, MM in PT kot tudi konstitucija GS so, kot mnoge poznejše izjave, naslovljena „tudi vsem ljudem dobre volje“, Janez Pavel II. pa vključi imenoma tudi ženske („dragi sinovi in hčere“). Te formalnosti izražajo premike v pojmovanju Cerkve same – od poudarka na hierarhiji in duhovnikih do večjega upoštevanja laikov (zlasti v odnosu Cerkve do svetnega področja) in odmik od izključno patriarhalne zamisli družbe. Začetki tega premika so vidni že v zamisli Katoliške akcije kot dejavnosti laikov, čeprav pod strogim vodstvom hierarhije. Konstitucija o Cerkvi pa poudarja zamisel Cerkve kot božjega ljudstva, v katerem obstojajo razlike predvsem v opravilih. Janez XXIII. izrečno poudarja odgovornost laikov za uveljavljanje načel katoliškega družbenega nauka v vsakdanjem življenju. Pri tem priznava, da morejo biti v današnjih zapletenih razmerah tudi med vernimi upravičene razlike glede reševanja družbenih vprašanj. Zato opozarja, naj poudarjajo predvsem to, kar jih združuje in v čemer morejo sodelovati ter naj spoštujejo upravičene razlike v mišljenju. Skrbe naj, da ne bodo slabili svojih moči v dolgotrajnih prepirih. Sviri tudi pred perfekcionizmom: „da ne bi s pretvezo, da iščejo to, kar se jim zdi najboljše, medtem opustili tistega, kar bi mogli dejansko izvršiti in zato tudi morali izvršiti“ (MM, § 238; podobno PT, § 157). V današnji mešani družbi naj katoliški laiki sodelujejo z vsemi pri vseh udejstvovanjih, ki pristanajo na kompromise, zaradi katerih bi trpela verska in moralna neoporečnost“ (MM, § 239). Laiki morajo biti ne samo večji v svoji stroki, „da opravljajo delo po zakonih, primernih za dosego smotra, temveč tudi, da svojo dejavnost spravljajo v sklad s socialnim naukom in načeli Cerkve“ (MM, § 241). Cerkev priznava tudi, da nima odgovora na vsako vprašanje, zato sta dialog in sodelovanje z drugimi nujna potreba.

RAZLAGE

Ceprav je bila napisana večina okrožnic kot odgovor na določena pereča vprašanja, so vendar pisane za vesoljno Cerkev. Zato morajo biti bolj splošne in abstraktne in se ne morejo neposredno pečati z vsako podrobnostjo zelo pestrega in različnega družbenega življenja različnih narodov in kultur. Potreba po razlagi je bila še večja v dobi, ko so bile pisane okrožnice v sholastičnem izrazoslovju.

Najbolj važne so seveda razlage, ki jih večkrat nudijo papeži sami v raznih nagovorih, ko osvetljujejo ali naobračajo nauke okrožnic na poedine primere. Včasih pride razlaga od pristojnega ordinarija. Tako je npr. angleški kardinal Manning izjavil, da papeževa ob sodba socializma ne velja za socialistično delavsko stranko Anglije, ki ji ni mogoče očitati brezbožništva (v svojih pravilih izrecno priznava Boga).

Važen vir razlag predstavljajo tudi osebe, ki so bile povezane s sestavo okrožnic (anonimni sodelavci). Taka je npr. knjiga jezuita Oswalda von Nell-Breuninga o okrožnici Qu. a.

Med katoliškimi družboslovci se je razvilo več „šol“, ki skušajo razumeti in razložiti družbeno stvarnost čeprav iz vere, vendar pod nekoliko različnimi vidiki in prijemi. Okrožnice si ne osvoje nobene takih „šol“ v celoti, uporabljajo pa večkrat pojme in izrazoslovje v kakem delu okrožnice, ki je značilen za eno ali drugo šolo. Tako uporablja npr. Qu. a. pojem subsidiarnosti, ki ga je razvila jezuitska šola solidarizma (Gustav Gundlach). Za razlago takih mest je seveda pozneje take šole zelo koristno. Tudi je dobro vedeti, da je solidarizem močno vplival na papeža Pija XI. in Pija XII.

RAZVIJANJE NAUKA IN OBSOJANJE ZMOT

Večina okrožnic polaga veliko važnost na razvijanje katoliškega družbenega nauka, pri čemer pa mora seveda tudi zavrniti zmotne nazore. Pa tudi v okrožnicah, v katerih prevladuje obsodba zmot nasprotnikov katoliškega družbenega nauka, so vključene opredelitve in omejitve, ki jih večkrat poedinci, pa tudi cele skupine, hote ali nehote prezrejo. Tako so npr. mnogi katoličani pri obrambi zasebne lastnine v okrožnicah zamolčali omejitve zasebne lastnine, ki jih okrožnice poudarjajo in so hoteli napraviti iz nje absolutno pravico. Zagovorniki stanovske države so radi prezrli papeževo izjavo v isti okrožnici, „da je ljudem svobodno izbrati tisto obliko, ki jim bolj ugaja, če je le poskrbljeno za pravičnost in za potrebe obče blaginje“ (Qu. a. 86). Okrožnica Divini Redemptoris je obsodila „brezbožni“ komunizem, čeprav so skušali nekateri svetovalci pregovoriti papeža, naj bi to kvalifikacijo izpustil.

POVODI ZA IZDAJO OKROŽNIC

Nekatere okrožnice so bile napisane, da bi dale smernice katoličanom, ki jih mučijo posebni socialni problemi, nekatere izražajo osebno zanimanje določenega papeža; druge zopet so bile napisane vsaj delno, da bi razčistile pojme med različnimi strujami katoličanov in preprečile škodo, ki jih morejo take razlike povzročiti za udejstvovanje katoličanov na družbenem področju. Mnogo okrožnic je izšlo ob raznih obletnicah izida okrožnice R. n., kar omenja tudi Janez Pavel II. v uvodu okrožnice SRS (§ 1,1).

ODZIVI NA OKROŽNICE PRI VERNIKIH

Odzivi katoličanov na družbeni nauk Cerkve so dokaj različni. Nekateri gorečneži hočejo videti v poedinah okrožnicah več kot je v njih in obenem prezreti odstavke, ki dejansko ovržejo njihove razlage. V večini primerov gre za zamisli poedincev ali skupin, ki skušajo utrditi svoj položaj med katoličani s skrivanjem za papeško avtoriteto, v poedinah primerih pa skušajo izrabiti cerkveno avtoriteto tudi politični režimi. Tako so npr. poudarjali Portugalci in Avstrijci, da so bile njihove „korporacije“ praktična naobračba okrožnice Qu. a.

Katoliški laiki in duhovniki, ki se posebno posvečujejo družbeni dejavnosti, se seveda vesele takih cerkvenih izjav ne samo, ker vidijo, da Cerkev odobrava njihovo delovanje, marveč tudi zato, ker najdejo v njih zaščito pred mnogimi konservativnimi katoličani, tudi duhovniki, ki jih razglašajo celo za komuniste.

Večina katoličanov se ne briga veliko za cerkveni družbeni nauk ali pa ga sprejema samo z ustnicami. Zlasti kadar bi bilo njegovo uveljavljanje združeno z osebnimi žrtvami, ga gladko prezrejo ali kvečjemu iščejo kake plehke izgovore, če jih kdo opozori na njihovo nedoslednost. Pretežna večina katoličanov tudi ni upoštevala mest, v katerih so papeži izjavili, da zakrivijo mnogo zla tisti, ki se imenujejo katoličane, pa ne izpolnjujejo katoliškega družbenega nauka v svojem vsakdanjem življenju. Druga polovica okrožnice Divini Redemptoris je dober obrazec za tovrstno izpraševanje vesti. Med drugim ugotavlja papež:

„Žalostno je, a resnično, da je ravnanje nekaterih katoličanov nemalo vzrok, da se je delavstvo tako odtujilo krščanstvu. Niso namreč hoteli prav razumeti, da krščanska ljubezen zahteva tudi priznanje nekaterih pravic, ki delavcem gredo in ki je Cerkev odkrito in zadosno izjavila, da jih je treba priznati. Kako naj na primer presojam ravnanje tistih, ki so dosegli, da se po njih patronatskih cerkvah okrožnica „Quadragesimo anno“ ni čitala? (to se je primerilo v Franciji) Ali kako naj sodimo o tistih tovarnarjih, ki so vse doslej nasprotovali ureditvi delavskih razmer, kakor smo jih Mi sami priporočali? (pred leti je neka redovnica, ko smo razpravljali o delavskih organizacijah ter sem omenil R. n., vstala in pred celim razredom izjavila, da njen red ne bo nikoli dovolil ustanovitve delavskih strokovnih organizacij v njihovih bolnišnicah) Ali ni žalostno, da so nekateri lastninsko pravico v to zlorabili, da so goljufali delavce za njih plače in socialne pravice? (§ 50).

Francoski kardinal A. Liénart piše v uvodu svoje knjige *Encycliques, messages et discours de Léon XIII, Pie XI, Pie XII sur les questions sociales* (Lille, 1954), da je katoliški družbeni nauk zelo malo poznan in še manj uresničen. „Kdo se lahko pohvali, da ga pozna in predvsem, da ga izvaja v praksi? V govorih in knjigah se ga sicer pogosto spominjajo, toda največkrat ignorirajo njegovo vsebino. To je resnično nesreča“.

TEMELJNA NAČELA

Osrednja točka katoliškega družbenega nauka je pojem človeka. Človek je ustvarjen po božji podobi in je tako soudeležen na Duhu. Zato ni samo razumsko, ampak tudi družno bitje. Ta njegova družnost pa ni posledica njegove omejenosti, kot so mnogi zatrjevali, ampak odraz bogopodobnosti – Bog obstoja kot občestvo treh oseb. Oswald von Nell-Breuning je zapisal:

Enotnost treh božjih oseb, Očeta, Sina in sv. Duha v eni božji naravi in bistvu je vzvišeni izvirnik, čigar medla in oddaljena kopija je vsako človeško občestvo. Ker se nam je Bog razodel kot en Bog v treh Osebah, vemo: Bistveno družbena narava človeka ni izraz ustvarjene nepopolnosti, ampak je vse bolj nekaj kot sled ali odmev enega Boga v treh Osebah samega. Tako priznavamo v njej posebno popolnost človeka. (Einzelmensch und Gesellschaft. Heidelberg: F. H. Kerle, 1950, str. 23/24).

Janez XXIII. pa je zapisal v MM:

Glavno načelo tega (katoliškega družbenega) nauka je, da je vsak človek temelj, vzrok in namen vseh družbenih uredb; pravimo človek, ki je po naravi družbeno bitje in povzdignjen k svetovnemu redu, ki presega in premaguje naravo (§ 219). Po tem prevažnem načelu, ki utrjuje in brani sveto dostojanstvo človeške osebe, je zlasti v zadnjem stoletju sveta Cerkev ob sodelovanju učenih duhovnikov in laikov sijajno razvila socialni nauk, po katerem naj bi se uredili medsebojni odnosi ljudi... (§ 220).

Pojem osebe kot družbenega bitja vsebuje tudi načelo solidarnosti.

Janez Pavel II. piše:

Solidarnost se v vsaki družbi popolno uveljavlja, ko njeni člani drug drugega priznavajo kot osebe. Tisti, ki so močnejši, ker imajo na voljo več dobrin in uslug, bi se morali čutiti odgovorne za šibkejši in biti pripravljeni z njimi deliti tisto, kar imajo. Pa tudi šibkejši bi v istem duhu solidarnosti ne smeli zavzeti čisto pasivnega ali razdiralnega stališča do družbenega reda, temveč naj bi s svoje strani delali, kar je v blagor vseh, tudi ko se borijo za svoje zakonite pravice. Vmesne skupine pa naj se ne bore sebično le za svoje posebne koristi, temveč naj upoštevajo potrebe drugih. (SRS, § 39.)

Iz pojma v družbi živečega človeka sledi načelo subsidiarnosti, ki ga je oblikoval jezuit Gustav Gundlach in ga je prevzel Pij XI. v svojo okrožnico Qu. a.:

Kakor ni dopustno jemati posameznikom in izročati občini, kar zmorejo posamezniki s svojo močjo in svojo dejavnostjo, tako je nepravilno, povzroča veliko škodo in moti pravi red, če se to, kar zmorejo manjše in nižje organizacije, izroča večji in višji družbi... (79).

Mnogi prištevajo načela družbene pravičnosti in ljubezni med temeljna načela katoliškega družbenega nauka. Ker pa ju je možno,

kot tudi mnoga druga, izvajati iz gornjih, so izvedena načela in ne zasluži, da bi jih označevali kot temeljna (prim.: O. von Nell-Breuning, *Gerechtigkeit und Freiheit*, Wien: Europa Verlag, 1980, str. 45-50).

IZVEDENA NAČELA DRUŽBENO-GOSPODARSKEGA ŽIVLJENJA

1. Superiornost dela nad ostalimi činitelji proizvodnje

Katoliški družbeni nauk je vedno učil, da je delo notranje povezano s človekovo osebo in zato ne moremo ravnati z njim zgolj kot s činiteljem proizvodnje. Najbolj podrobna obravnava tega predmeta je seveda okrožnica Janeza Pavla II., *Laborem exercens* (1981), vendar je že Leon XIII. poudarjal, da je delo tako osebno kot tudi potrebno (R. n. § 44; podobno tudi drugi papeži, npr. Qu. a. § 83). Leon XIII. opredeli delo predvsem z ozirom na to, kar proizvede: „Delati se namreč pravi, truditi se za pridobivanje stvari, ki so potrebne za različne življenjske potrebe in zlasti za vzdrževanje samega sebe“ (R. n., § 44). Ker je bilo za njegovega časa za večino delo tudi fizično težko in izčrpno, opominja, nava-
jajoč sv. pismo (1 Moz. 3,17), da je „teža“ dela pokora za greh (R. n., 17) in da so obljube „raja na zemlji“ samo prevara. (Tudi Marksove teorije o delu upoštevajo samo fizično delo). Pri Janezu Pavlu II. pa je pojem dela zelo obsežen. „Beseda ‚delo‘ pomeni vsakršno dejavnost, ki jo opravlja človek, pa naj bodo značilnosti in okoliščine tega dela kakršnekoli; se pravi, vsako človeško dejavnost, ki jo moremo in moramo priznavati za delo v bogatem mnoštvu dejavnosti, kakršnih je človek sposoben in na katere je po svoji naravi naravnani prav kot človek“ (LE, začetek).

2. Zemske dobrine so primarno namenjene za rabo vseh.

Katoliški družbeni nauk priznava pravico do zasebne lastnine ne samo potrošnih dobrin, ampak tudi proizvodjalnih sredstev. Ta pravica pa ni absolutna. Omejuje jo primerna pravica vsakogar do sredstev za vzdrževanje človeka dostojnega življenja (prim.: R. n., p § 8 in § 44). Dokler je socializem napadal zasebno lastnino, je večkrat močno poudarjala pravico do zasebne lastnine (nekateri so ta časovno pogojeni poudarek izkoriščali za utrjevanje svojih teorij), vendar ni nikdar zanemarila poudarjati tudi družbenega vidika zasebne lastnine (npr. Qu. a., § 45) in priporočati večjo razpršitev in izravnost imetja (R. n. in MM na poedini državi, PT in PP pa tudi na svetovni ravni).

3. Lastnina ima tudi družbeno plat.

Zasebna lastnina potrošnih dobrin, pa tudi proizvodjalnih sredstev, utrjuje svobodo, ker zmanjšuje odvisnost poedinca od vlad. Predstavlja „življensko sfero“ poedinca. Ima pa tudi svoje meje – na

eni strani vidik, da so zemeljske dobrine končno namenjene vsemu človeštvu in da ima vsak pravico do za človeka dostojno življenje potrebnih dobrin, na drugi strani pa tudi potrebo po najbolj primernih oblikah lastnine in organizacije proizvodjalnih sredstev, da se do največje možne meje dosega obča blaginja (npr. v primeru pomanjkanja hrane niso poedinci upravičeni pustiti plodno zemljo neobdelano). Če postane iz vidika obče blaginje podružbljenje proizvodjalnih sredstev potrebno, so lastniki upravičeni do odškodnine, ki pa mora temeljiti na pravični, ne pa na tržni vrednosti, ki jo je lahko manipulirati. MM opozarja, da se je v sedanji dobi v veliki meri prevladil poudarek od lastnine na izobrazbo:

Za naše dni velja tudi to, da ljudje bolj želijo poklicno znanje kakor da si pridobijo imetje (§ 106).

4. *Delavci so upravičeni sodelovati v gospodarskih odločitvah, ki jih zadevajo.*

To pravico so prvotno vezali na primere, kjer so imeli delavci delnice podjetja, ker so jo vezali na lastništvo. Od okrožnice MM pa je priznana delavcem ta pravica na podlagi dejstva, da so del delovnega občestva brez ozira na to, ali so tudi lastniki delnic v podjetju ali ne. Za srednja in velika podjetja pravi Janez XXIII: Razen tega smo prav tako kot naši predhodniki prepričani, da delavci upravičeno zahtevajo, da so poklicani k soudeležbi v življenju proizvodnega podjetja, ki so mu dodeljeni in v katero vlagajo svojo delovno silo (MM § 91).

5. *Lastniki imajo dolžnosti do revežev.*

Te dolžnosti ne zadevajo samo tisti del imetja, kar je Tomaž Akvinski imenoval presežek, marveč je treba upoštevati načelo pravičnosti in ljubezni, ki more v določenih primerih zahtevati večje žrtve.

6. *Vsakdo je dolžan uporabljati vse svoje sposobnosti in možnosti za povečanje proizvodnje dobrin in služnosti, ki so potrebne za zadostitev človeških potreb.*

Tudi v t. im. družbah izobilja ni poskrbljeno za temeljne potrebe (hrana, stanovanje, itd.) velikega števila prebivalcev. V ZDA in Kanadi je npr. veliko število oseb, ki nimajo stanovanja; znatni del prebivalstva ima manj dohodkov kot je uradno smatrano za minimalni življenjski standard. Cilje narodnega gospodarstva, pre. skrbeti vse člane družbe vsaj z minimalnimi za človeka dostojno življenje potrebnimi dobrinami, je mogoče doseči le z zadostnim naporom vseh neposrednih in posrednih proizvajalcev. Drugi pogoj je seveda tudi primerna porazdelitev dobrin, ki je v denarnem gospodarstvu odvisna od primerne porazdelitve dohodkov.

7. *Pravičnost je treba uveljaviti ne samo znotraj poedinih držav, ampak tudi na svetovni ravni.*

2. vatikanski zbor in Pavel VI. (PP) sta posebej naglasila dolžnost ljudi, ki živijo v gospodarsko boljše stoječih državah, da pomagajo gospodarsko manj razvitim deželam, da bodo mogle v večji meri zadostiti temeljnim potrebam svojega prebivalstva. Ekonomska in tehnična pomoč pa ne sme voditi v gospodarski imperializem. ..

* * *

Sto let je v življenju Cerkve sorazmerno kratka doba. Ker pa se spreminja duhovno in družbeno življenje v naši dobi s pospešeno hitrostjo, se odraža to tudi v razvoju katoliškega družbenega nauka. Med tem, ko je preteklo od R. n. do Qu. a. štirideset let, je še vsak sledeči papež, ki ni vladal samo nekaj mesecev, izdal po več socialnih okrožnic. Izjemo predstavlja Pij XII., ki ni izdal nobene socialne okrožnice, čeprav je nešteto krat govoril o družbenih vprašanjih. Da bi dal njegovim izjavam večji pomen, je mnogo takih izjav vključil Janez XXIII. v svoje okrožnice. Jezuit Johannes Schasching pa je Pijeve izjave sintetiziral pod tremi gesli: red miru; družbeni red (a. gospodarska plat, b. družbena plat, in c. politična plat družbenega vprašanja) ter kulturni red (Die sociale Botschaft der Kirche. Tyrolia Verlag, 1962, str. 185-259). Dejansko si sledijo cerkveni dokumenti, ki se nanašajo na družbene razmere, zadnje čase tako pogosto, da jim je komaj mogoče slediti. Na srečo je v njih mnogo, kar ostaja isto in je le naobračba na nove razmere. Od časa do časa pa se pojavijo tolike novosti, da zahtevajo nove odgovore (npr. atomska bomba, hitro naraščanje svetovnega prebivalstva, izčrpanje surovin, onesnaženje okolja, itd.). Tako se bo moral katoliški družbeni nauk kljub poudarku na tradiciji in kontinuiteti še naprej razvijati in kazati smernice katoličanom, pa tudi vsemu človeštvu, pri reševanju težkih in zapletenih družbenih vprašanj.

SREDNJA EVROPA IN SLOVENCİ

Razvoj v Evropi in tudi v Sloveniji je povezan z vrsto vprašanj, ki zanimajo širšo javnost. Kam plove Slovenija? Kam vodijo spremembe v vzhodnem taboru? Na kakšen način bomo razrešili nerazrešeno nemško vprašanje, ki je vedno bolj aktualno?

Kdor v teh dneh pripotuje od meglenega srednjeevropsko-panonskega jelševja ob starem Danuviju-Donavi sem, kjer se odpirajo poti v Sredozemlje, lahko v duhu še enkrat premeri to nekdanje ne takó kratko pot med veletokom, gorami in morjem, ki kljub razgibanosti pokrajine že od nekdanj bolj povezuje kot razdvaja. Most čez Donavo na velikem križišču in sečišču narodov in političnih spleto in zapletov pri Carnuntumu ni nastal čez noč v času rimskega limesa med takoiimenovano civilizacijo in barbari, temveč na koreninah še bolj starega in danes preveč pozabljenega. Tam pri Dunaju so tekle poti iz krajev ob Ogleju, kjer smo se danes zbrali. Daleč pred rimskim časom so davni predniki, ki jih je civilizacija označila za neuke barbore, tovorili čez Logatec, Ljubljano, Celje, Ptuj in današnje zahodnomadžarsko ozemlje vse do Carnuntuma orožje, okrasne predmete, posodo in drugo robo in vse to v megli časa in severa, tam kjer vzhodno ali severno morje šumi na obalo, zamenjavali za dragoceni jantar, kožuhovino in drugo blago.

Nekaj, kar bi mogli imenovati preprosta nadregionalna trgovina, je že tisočletja pred nami ustvarjalo od Ogleja do Baltika ožjo sosesčino in odvisnost z mnogimi skupnimi potezami, iz katerih se rojeva podobni ali isti usodi zavezana mentaliteta in kultura. Reči bi mogli, da je to, kar danes na dvorezen način v znamenjih dvoglavega orla kot contradictio in adjecto združujemo pod pojmom Srednje Evrope, obstajalo že pred tem, o čemer govorimo, namreč pred Avstrijo, oziroma Avstro-ogrsko in Habsburžani. Seveda pa je razumljivo, da se radi ustavimo v bližnji, še dokaj jasno prisotni zgodovini. Toda ali jo zares tako dobro poznamo, da nam lahko služi kot primerna odskočna deska v prihodnost?

Tema, o kateri govorim je dvorezna. Slovenci smo se v Evropo stoletja tvorno vključevali, po drugi strani pa nas je samopašnost velikih evropskih političnih in tudi kulturnih središč vedno znova odbijala, potiskala v provincialno nepomembnost, tolkla ob tla. Vsaka takoiimenovana resnica ima, kot pravi neka ljudska modrost, dva ali več obrazov. Pravimo tudi, da resnica leži nekako v sredini. Recimo, da naši predniki niso

le suženjsko životarili pri krvoločnih Obrih ali pa bedno tlačanili pri različnih tujih graščakih, temveč skušali sami tu in tam aktivno preoblikovati ta košček sveta, ki mu danes pravimo Slovenija in ki bi se naj v vseh najpomembnejših danostih bivanja dotikal glavnih osišč Srednje Evrope, po drugi strani pa bil, kot pravijo isti, še bolj pa drugi, tudi most, oziroma posrednik med Srednjo Evropo in jugovzhodnimi predeli, med Evropo in Balkanom, med zahodnim svetom in tradicijami, ki izvirajo iz bizantinskih in osmanskih zgodovinskih zavezanosti.

Tak MOST, tako posredništvo, je lahko kulturno-politično in gospodarsko perspektivno za nas same in za svet, po drugi strani pa se lahko kaj hitro spremeni v strelodod, v katerega najrazličnejša svetovna in lokalna neurja pošiljajo bliske številnih nedonošenosti. Takoimenovana Srednja Evropa je za mnoge le eksperimentalni laboratorij za svetovno katastrofo, ponesrečeni poskus najrazličnejših potentatov, da bi uresničili prisilno idejo nekakega osrednjega cesarstva, svetega cesarstva narodov, ki bi po polomu antičnega Rima in tudi Bizanca kljubovalo usodi pa tudi človeški naravi, ki pa nikoli ne izpolni teoretičnih upov o absolutni popolnosti naravnih in družbeno-političnih danosti, tako da so krvniki takorekoč vedno na delu, od antike preko srednjeveške inkvizicije do revolucionarnih jakobinskih tribunolov in njihovih sekir in vse do vedno strašnejšega stopnjevanja te zgodovinsko nesreče, do hitlerjanskih Auschwitzov in GULAGov stalinističnega nasilja nad človekom.

V literaturi je tragična razpoka med idealom in resničnostjo v Srednji Evropi rodila mnogo najrazličnejših ugovorov in protestov in zelo malo panegiričnega, ki bi preživelo različna navidezna zmagslavja Evrope. Že prva klasična slovenska srednjeevropska povest, Levstikov „Martin Krpan z Vrha“, je satirično uperjena proti dunajskemu dvoru in proti nezadostnim centralne avstrijske politike do Slovencev. Po drugi strani pa je prav ta tekst, ki ga je Fran Levstik objavil leta 1858 v Slovenskem glasniku, nekako predcankarjansko usmerjen tudi proti napakam pisateljevega lastnega slovenskega naroda. Poleg satire in ironizacije je nestabilnost srednjeevropske osi, ki jo je bistveno načelo že daleč v prejšnjem stoletju, rodila vrsto groteskno-baročnih literarnih stopnjevanj v metaforiko ogroženosti in brezperspektivnosti, kot jo poznamo iz klasičnih srednjeevropskih del, nemškega romana o „umetnem človeku“ iz Prage „Golem“ Gustava Meyrinka, Kafkovega „Gradu“ ali „Procesa“, Čapkovih čeških blodnih fantazij „Kratit“, „Tovarna absolutnega“ ali pa „R.U.R. — Univerzalni robot“. Zoževanje individualnega prostora je značilno tudi za Ivana Cankarja, Poljaka Bruna Schulza, Madžara Gyula Krudyja, Tržačana Itala Sveva in druge. Tudi pomembni hrvaški pisatelj Miroslav Krleža raste v svojih neusmiljenih ironizacijah avstroogrske glembajevščine in fašistoidnih „Banketov v Blitvi“ prav iz srednjeevropskega substrata, ki je bil eo ipso — poleg univerzalističnih zbliževanj in teženj k narode povezujočemu humanizmu po drugi strani prav zaradi svojih večsmernih narodnostnih struktur vedno tudi leglo različnih šovinizmov in nasilij nad drugimi. Končno je odsev nekega srednjeevropskega civilizacijskega sija tudi duhovni most bosanskega Nobelovega nagrajenca Iva Andrića, ki literarno konkretno kot „Most na Drini“ vodi iz srednjeevropsko-kršćan-

skega, oziroma avstrijskega idioma, proti svetu islamsko-osmanskega fatalizma in samolastnega pogleda na svet, kot je dandanes iztiril v Komeinijevem iranskem nasilju in sektaštvu, ki ga je znal pred desetletji literarno napovedati tudi naš slovenski še vedno več ali manj neodkriti Vladimir Bartol iz Trsta. Toda ali so te sinteze, mostovi, poti v drugačno, o katerih vedno znova govorimo, možne, ali pa le bliskavica hrepenenj in trenj visoko nad obzorji, medtem ko moramo mi vsi živeti, kot bi rekel pisatelj Franc Detela, naša mala življenja statusa quo in številnih nedonošenosti, in to od zibelke do groba, ne da bi se za nas kot konkretne posameznike kaj bistveno spremenilo, in to kljub političnim predznakom, ki se enkrat prej in drugič preveč kasno pojavljajo na tribuni visoke politike.

Toda vrnimo se k Srednji Evropi, ki je poleg vseh pomislovkendarle skupni imenovalac dejstev in idej, v katere so se vključevali tudi Slovenci, ne le kot tlačani ali anonimni predmet neusmiljene zgodovine, temveč kot tvorni subjekt, sprva kot iz rodovne skupnosti izišli pokristjanjeni avtohtoni knezi, pa kot pomembni pripadniki takoimenovanih višjih srednjeevropskih struktur, škofje, profesorji dunajske in drugih univerz, znanstveniki, umetniki, cesarjevi učitelji ali svetovalci, pozneje tudi kot višji oficirji in politiki. Ko premislimo vse to, zbledé tiste meje na zemljevidih, ki jih je kot rdečo črto zarisala neka visoka politika, ko je skušala spremeniti realna dejstva na trdnih tleh in ljudi, ki na teh tleh že od nekdaj mojstrijo svojo usodo. Če ima današnje slovensko in srednjeevropsko spraševanje politične vesti neki pomen in namen, potem je ta tudi v kritiki dosedanjega delovanja različnih velikih gospodov in tovarišev, ki vedno znova sede na nekih smrtnikom nedostopnih in privilegiranih položajih in se igrajo z življenji in hrepenenji ljudi. To so prav velikokrat zanikrneži, ki označijo jezera za reke in katerim se gole gore kaj hitro spremenijo v svojevrstne gozdove njihove mladosti. Odmaknjeno od dejstev realne politike, kateri bojda načeljujejo, sede na svojih privilegiranih položajih. Tisto, kar so na svojih papirjih zarisali z rdečo ali rumeno črto, pa sedaj, v zares prelomni in morda odločilni dobi, drsi iz abstrakcije velikih oblastniških idej spet nazaj v realnost in obelodanja v dolga desetletja anonimnosti potisnjeno „malo“ življenje navadnih posameznikov in premalo suverennih pod-narodov.

Tisti košček zmečkanega papirja, na katerem sta Stalin in Churchill v Jalti načelkala delitev Jugoslavije na dve interesni področji, ob premiku osrednjega evropskega političnega položaja morda ne bo obležal na smetišču zgodovine, pa naj to izgleda še tako klavirno in banalno, temveč bo v novi obliki pogodil tudi življenje in razvoj slovenskega naroda, saj v bistvu zrcali neko staro resnico o dvojnosti Jugoslavije. Sedanji boj za demokratizacijo in večjo suverenost slovenskega naroda in individualnega življenja ne sme ostati na pol poti, temveč ga je treba trezno poglobiti in suvereno dopolniti. Ob nujnih naporih za pluralistično in alternativno javno življenje z možnostjo dejanske politične opozicije in njenega morebitnega soodločanja v državi po suverenih ljudskih in demokratičnih volitvah pa ne smemo pozabiti, da je ves ta utrip in nalet le začetno vrenje v zarodkih in da manjka neka

vsezavezojoča državna, tudi po obveznem dogovoru z vsemi partnerji jugoslovanske federacije potrjena zakonodaja, ki bi pluralistično politično življenje dejansko in legalno omogočala. V času, ko se, kot kaže, celotna Evropa vedno bolj demilitarizira, teži sedanji krizni jugoslovanski fosil prav v nasprotno. Priče smo popolnoma zagatne militarizacije položaja z dejanskim vojaško-policijskim nasiljem nad albansko večino Kosova in z različnimi grožnjami nepokornim širom po državi. Premalo se tudi zavedamo, da smo kot člen jugoslovanske federacije ali pa kot šibka manjšina, v trdem večinskem naročju Italije, Avstrije ali Madžarske, kljub lepim besedam za vse te države in za celotni mednarodni politični sistem kot narod več ali manj le objekt za različne špekulacije in nasilja velikih nad malimi ali drugačnimi. Priznanje, kot že od nekdaj zgodovinsko zakoreninjeni narodni subjekt, kot dejanski enako-pravni soustvarjalec evropske in svetovne bodočnosti, si bomo morali šele priboriti in pridobiti. Zato se danes, ko vsega tega nimamo ali pa nimamo v tisti meri, ki suverenemu narodu pripada, moramo tudi vprašati, ali so naši praočetje po razpadu avstroogrske monarhije res dovolj trezno in previdno ravnali, ko so se slovanofilsko odločili za skupno državo južnih Slovanov, v kateri je streljaj za tem Aleksandrova velosrbska diktatura začela načenjati dejansko jedro slovenskega narodnega bistva, medtem ko je bila stara slaba Avstrija v bistvu res federacija ali konfederacija različnih avstroogrskih narodov.

Moj pravkar izišli roman „Dunajski valček za izgubljeno preteklost“ načenja s pomočjo literarne prispodobnosti nekatera pravkar nakazana vprašanja. V teh jesenskih dneh, dobrih sedemdeset let po koncu prve in 44 let po koncu tej sledeče druge svetovne vojne skuša odgovoriti ob pogledu v našo preteklost na klic prihodnosti, ki nas vedno bolj vznemirja. Slovenske narodne barve kot osnovni sestavni del von Rednove ilustracije na platnicah pričujoče knjige odgovarjajo same po sebi na vsebino, ki jo delo nudi. Vodijo nas tudi k tistemu delu razmišljanj, ki ta trenutek zaposlujejo precejšen del slovenske javnosti, saj opozarjajo na problematiko slovenskih simbolov, na slovenski grb, ki je kljub lepemu in za vse Slovence ponosno osrčujočemu Triglavu v sredini, vendarle stalinistična spakedranščina po sovjetskem vzorcu brez resnične povezanosti s tradicionalnimi, zgodovinskimi grbi, ki so nastajali ali nastali na slovenski zemlji. Odločitev, da bo nova slovenska narodna himna Prešernova „Zdravljica“, je modra in trezna, ker kaj je bolj bodrilno, tvorno, humano in narodno povezujoče, kot Prešernovi verzi v omenjeni pesnitvi? In vendar je tudi ta odločitev, da tako rečem, prišla preveč nejasno, ad hoc, brez dejanskega soočenja in morebitne kritične zavrnitve nekdanje morda vse preveč bombastične, a častitljive slovenske himne „Naprej zastave Slave“ iz prejšnjega stoletja. Problem za marsikoga, ki prihaja iz Srednje Evrope, kjer na Madžarskem, na Poljskem in tudi v Nemški demokratični republiki revidirajo stalinistično-dogmatične simbole, je tudi sedanja partijnost slovenske zastave, njena rdeča zvezda, ki je znak določene politične linije skupine ljudi, ki si je državo vzela za dolgo takorekoč v zakup. Nič proti zvezdam. A prave zvezde so tiste, ki se še danes zlato in srebrno prižigajo na svobodnem nebu. Vse premalokrat jih v naši prežaposlenosti še vidimo, recimo v večernem mraku, ko se prižgejo nad samotnimi

pokopališči, tistimi s križi in tudi tistimi brez križev in nagrobnih spomenikov. Na mnogih od teh ležijo taki, ki so tudi zaradi znamenja rdeče zvezde padli na pravi ali nepravi, dobri ali slabi strani v smrt. Zvezde na nebu sijajo nad grobovi vseh teh. Take so kot pred sto in pred dva tisoč ali tri tisoč leti, ko so jih gledali naši davni predniki, veseli ali nesrečni, tihi ali pri zvokih starodavnih pesmi.

Pod temi zvezdami, pod starodavnim in vendar vsak dan novim nebom lahko razmislimo, ali je naša pot prava. Na kakšen način si bomo utrli pot v prihodnost, ki bi naj bila demokratična in moderna, suverena, nemilitaristična, naša slovenska in srednjeevropska, a vendar bratsko povezana z vsemi sosedskimi narodi, čisto tako, kot je zapisal Prešeren v „Zdravljici“.

(Predavanje v dvorani hotela Palace v Gorici 17. novembra 1989 ob predstavitvi romana „DUNAJSKI VALČEK ZA IZGUBLJENO PRETEKLOST“, ki ga je priredil Krožek za kulturna in socialna vprašanja „Anton Gregorčič“ iz Gorice v Italiji.)

NEPRERAZMIŠLJENI ZAPISKI

Govorim o „zapiskih“, ker gre za neke vrste beležke.

So „neprerazmišljeni“, ker ne morem reči, da bi bili zadostno in zadovoljivo razmišljeni, čeprav sem razmišljal o njih; torej: ne-pre-raz-mišljeni.

Seveda jih ne morem imenovati „ne-pre-mišljene“, kar bi bilo preveč dvoumno ali pa kar preveč enoumno in bi vključevalo prehudo priznanje.

Če bi bil zapisal „razmišljeni“, bi pa to lahko pomenilo tudi „raz-tresen“.

1. NARAVA IN UMETELNOST¹

Ne bi bilo treba izrecno omenjati, da nasprotnost (ali dopolnilnost?) narava-kulture, ki je bila tako svojska 19. stoletju, zadnje čase je bila bolj narava-umetelnost, če ne samo umetelnost (artificium). Kako je prišlo do tega in kakšno je sedanje stanje?

a) NARAVA IN KULTURA

R. Guardini je opisal in označil razvoj obeh pojmov in njihove pomene.² Sodim, da bi se dale njegove misli povezati in vzporediti nekako takole:

NARAVA	SUBJEKT	KULTURA
1. Je nekaj <i>stvarnega</i> , (objektivnega), ki pa vključuje tudi <i>nravno-vrednotenjsko</i> (aksiološko) gledanje. „Naravno“ je dobro, „nenaravno“ je zlo.	1. V renesansi je postal subjekt (osebek, jaz, zavest, osebnost) nekaj <i>stvarnega</i> in obenem <i>nravno-vrednotenjskega</i> .	1. V 19. stoletju je kultura pričela biti <i>zadnja stvarnost</i> in s tem do neke mere vidik za <i>nravno vrednotenje</i> . „Pravilno“ je to, kar zahteva družba in njen ustroj.

2. Je „*zadnja razlaga*“, zakaj za njo ni nič drugega. Pa vendar je nerazvozljiva, zakrita, *skrivnostna*.

2. Človek hoče biti „*zadnja razlaga*“ za vse, pa vendar sluti in ve, da je samemu sebi in sam v sebi *uganka*.

2. Vsako kulturno območje hoče biti *zadnja razlaga* za vse, vendar ni tudi *zadnji odgovor* niti določeno kulturno območje niti spoj raznih območij.

3. Človek ne skuša le razložiti narave, ampak jo tudi spreminja, pre-snavlja, *pre-naravlja*. S tem pa prihaja z naravo v nekako *nasprotje*.

3. „Močne“ osebnosti vplivajo na druge, a končno *vsi vplivajo na vse*, vključno na naravo. To dejavnost in njene dosežke imenujemo „*kultura*“. Posamezniki ali skupine lahko pridejo *navzkriž s kulturo* h kateri spadajo (z njeno vsebino ali zahtevami).

3. Tako navsezadnje človek izhaja iz narave in se vzgaja, „*počlovečuje*“ v kulturi, pa *stalno niha med obema*.

Kultura ima včasih vse *značilnosti novega božanstva* (kot svojčas narava), po drugi strani pa jo človek *hoté ali nehoté stalno spreminja*.

b) OPISI KULTURNEGA DEJSTVA

1. Znano je, da je številno *opredelb* za kulturo. Nekateri jih navajajo čez stopetdeset!

2. Z J. Bosch-em bi lahko razlikovali *dvojni pomen* kulture: izročnega (tradicionalnega) ali ocenilnega (šp.: „*valorativo*“) in človekoslovnega (antropološkega³). Prvi povezuje kulturo z gojenjem modrosti, razuma, čuta za lepoto; kulturno ustvarjanje je svojsko filozofiji, znanosti, umetnosti. Dejansko tako pojmuje kulturo velika večina in to se odraža v skoro vseh slovarjih. Drugi pomen se je začel s Edward Burnett Tylorjem (1871), ki je kulturo imenoval „*skupek vseh potez družbenega značaja*, – nedoločen po biološki dediščini –, ki označujejo človeško družbo“.

Prvi pomen lahko pridevamo skupnostim ali posameznikom, medtem ko ima drugi samo družbeni značaj; npr., v prvem pomenu lahko govorimo o kulturi srednjega veka ali kulturi Prešerna, v drugem pomenu bi kvečjemu lahko govorili o kulturi Prešernovega časa. Seveda je človekoslovni pomen bolj širok, ker vključuje vse, kar je človeškega; zanj je vsakdo kulturn (ker ima določeno kulturo) čeprav s tem še ni „*kulturnik*“; in kar je najbolj važno: v človekoslovnem pomenu ni mogoče izreči nobene sodbe, nobene ocene, nobenega vrednotenja o tem, kar je „*kulturnega*“, torej človeškega. Vse je kultura, pa konec!

3. Imamo tudi več *opisov* kulturnega dejstva.

a) Najbolj poznan je opis po *družbenih področjih* in njih medsebojnih vplivih; npr., versko, нравно, vzgojno, družbeno itd.

b) Med španskoameriškimi misleci ima precej privrženecv tim „*soseskovski*“ (ali „ethološki“) opis.⁴

V glavnem trdijo, da družbo kot kulturno dejstvo sestavljajo številna področja, ki se medsebojno prepletajo, da pa vsa ta področja izhajajo iz „ethos-a“, ki jim pomeni „podstat“, „osnovno podlago“ (šp.: „substrato“, ki ga Slovar španske kraljevske akademije opredeli tudi kot „bit bivanja in bivanja reči v sami sebi, ne v drugem“).

Področje, ki ne bi odgovarjalo zahtevam ethosa, – čeprav je tudi ta v stalnem spreminjanju (dinamičen) –, ne bi bilo „pristno“ (avtentično) in bi ga zato bilo treba spremeniti; npr., ustava ali zakonodaja; vzgojni sestav in pod.

c) Bolj sočasna in bolj razširjena je tim. *sestavka* (sistemska) razlaga. Argentinski profesor A. Francia objavlja tole tim. „dvo-dostopno matico“ (maternico, matrico)!⁵

BISOCIOLOŠKA MATICA

<i>Raven bivališča</i>	<i>Biološko ali fizično območje</i>	<i>Socialno ali kulturno območje</i>	<i>Nameri</i>
Posameznik v naravi	Nagoni (instinkti) ohranjanja	Gospodarska dejavnost	Preživljanje in varnost
Družina v hiši	Čredni in spolni nagon	Družbena dejavnost	Vključitev v skupino
(domu) Narod v domovini	Nagon po oblasti	Politična dejavnost	Družbeni položaj (status), cenjenost/vplivnost (prestiž), oblast

Opazamo, da gre za stalno ponavljanje, naj gledamo matrico navpično ali vodoravno. Tudi ne zasledimo nobene zaprtosti v eno samo območje. Ni izrecne omembe verskega ali nramnega območja, ker bi ti dve bili vključeni v imenovana območja.

Z mnogimi sodobniki bi smeli oporekati, da danes ne uporabljamo več izraza „nagon“ (instinkt) za ljudi; psihologi govorijo o impulzih (gonih).

Na čemer precej vztrajajo zastopniki te struje, je, da sta *vrojeno* in *priučeno* le skrajnosti, med katerimi je izredno veliko možnosti drugačnih stanj. Po zastopnikih te struje bi bila družba v stalnem spreminjanju, a bi vendar skušala ostajati zvesta sama sebi. Razlagajo to z neke vrste avtomatizmom, kot da bi šlo za „*soohranjanje*“ (feed-back, retroalimentación) *dvojnega znamenja*: *zanikažno* (negativno), po katerem skuša ostajati enako (primer termostata) in *pritrdilno* (pozitivno), ki skuša po raznih neuvesjih prihajati do stalnega napredka.

c) KULTURA ALI UMETELNOST

Sestavski opis, ki zdaj prevladuje, ne nasprotuje zamenjavi izraza „kultura“ z „umetelnostjo“ (artificium).

Dejansko je uporabljanje izraza in pojma „umetelnost“ časovno prejšnja sestavski razlagi.

Ni težko razumeti, če je v določeni dobi prišlo do zahteve po takšni zamenjavi. Vse kar je človeškega, je izraz in nasledek njegove izum(itelj)ske sposobnosti. Zato je do neke mere sprejemljivo, če je Ortega y Gasset „postavljal“ „bistvo“ človeka v tehniko.⁶

Njegov učenec M. Graneli trdi, da je človek „umet(el)en zgodovinski razvoj/postopek“ (artificial proceso histórico), tehnika pa da je človeška „narava“ (physis). Tehnika bi torej ne bila nekaj umetnega, zato iz nje (ne le z njo) človek razvija različne razumnosti, med katerimi bi bila najpomembnejša tehnična. Toda tehnika v tem pomenu (tehnična razumnost) ni drugega kot „*techina*“ Rimljanov: spletko, ukana, zvijača, sposobnost sprevreči sovražno okolje v človeku svojsko bivališče (ethos), ki ga imenuje „*soseska*“ (vecindad humana).⁷

Vztrajanje na tem, da je vse, kar je človeškega, kultura, in da je vse, kar je človeškega, proizvod njegove zmožnosti – če ne naravne določenosti –, izum(ljen)ja – je nekako nujno privedlo do tega, da so „*kulturo*“ zamenjali z „umetelnostjo“. Sočasno pa že opazamo, kako pričtenja izginjati nasprotje narava-umetelnost. Ne le, ker mnogi opuščajo nesmiselno izključenost (tehnične) umetelnosti, temveč tudi ker ji ne dajejo več prednosti.⁸

S tem nočem zanikati, da ne bi bila vsa kultura umetelna, to se pravi, izdelek ali dosežek človeškega delovanja.

S tem tudi ni rečeno, da bi bili vsi kulturni dosežki umetni, oz. da bi bilo vse v njih umetno, ne naravno (ne-iz-narave, ne-z-na-ravo). Prav nasprotno. Sodobna kultura, predvsem tista, ki je izdelek – ali nestvor – tim. „tehničnega razuma“ (ratio technica, ki ni isto kot tehnična razumnost, rationalitas technica), prihaja do spoznanja, da je v človeku neko „zadnje dejstvo“ (ultimum factum), katerega ne more preseči: da smo del narave; da je v nas neki „naravni preostanek“ (residuum naturae); da se narava pričtenja nekako upirati zlorabam z „znaki“, ki nam jih pošilja (eko-

loško gledanje); da tehnika nima svojih mej samo v človeški iz-um-itelj-ski sposobnosti.⁹

Ta uskladnost z naravo in pogojenost po njej pa tudi ne pomeni popolne istosti z njo. Zmota v tem je vzrok, da filozofi, fiziki in biologi zahajajo v neke vrste novi monizem, čeprav vztrajajo na tem, da vse živo (in celo neživo) opravlja dvojno nalogo (funkcionalni dualizem). Sem spadajo tudi tisti, ki zadnje čase vztrajajo na tem, da je človeški um samo stroj; sicer bolj zapleten, nedokončan in v razvoju pa samorazvoju, a v bistvu troj.¹⁰

Seveda um deluje. Seveda je velika priličnost (analogija) med človeškim razumom in strojem, posebno še med človeškim umom in računalnikom s tim. „umetno pametjo“.¹¹ Bržkone bo pravilna podmena, da bo tak računalnik tem boljši, čim bolj bo podoben v svojem delovanju načinu delovanja človeškega uma, ki ni le urejevalec in ne deluje le z dvojnostjo (binarno) logiko resnica, zmota. Um ima stvarne sestavne dele (seveda ne um kot tak!); uporablja snovi kot „gonilno silo“ (energijo); potrebuje podatkov za svojo dejavnost; se okvarja in popravlja; predeluje (procesira) podatke in „proizvaja“ razčlenbe pa sestave (analize in sinteze)...Toda um tudi u.s.tvarja, izumlja, – kar ni ravno svojsko stroju niti ne računalniku z umetno pametjo.

Mislim, da nas vse to vodi vsaj do dveh odkritij (ne: iz-umov): 1. do novega odkritja ali iznajdbe narave in njenega pomena za človeško umetnost, s katero ustvarja svojo „sosesko“; 2. do sprejema omejenosti človeške umetnosti, tako sami v sebi kot naravno.

2. NOVE BREZPOGOJNOSTI (ABSOLUTIZACIJE)

a) OPUSTITEV PREKTVARNOSLOVJA (METAFIZIKE)

Upravičeno očitamo mnogim sodobnim filozofom, češ da se ukvarjajo z „nebistvenimi“ zadevami.

Resda so bile do neke mere takšne struje koristne. Npr., analitična filozofija je pomenila velik napredek v marsičem, a napačno je bilo, da so nekateri vztrajali (in še vztrajajo) samo na jezi. koslovni razčlenbi. Koristna so bila preučevanja logike oz. logik, ki so vedla do razlikovanja med logiko in logičnostjo (oz. med logikami in logičnostmi); zmotno pa je bilo, da so skrbila (reducirala) vse filozofiranje na logične probleme. Tako bi mogli navesti še dokaj primerov.¹²

Res je tudi, da se je nekdanje (preveč) „odmiselno prektvarno. slovje“ (spekulativna ali abstraktna metafizika) upravičeno približalo tim. intra_(meta).fiziki, ki sem jo poimenoval „izkustveno prektvarnoslovje“.¹³

Takšno ravnanje je šlo pri nekaterih tako daleč, da so popolnoma opustili razpravljanje o bistveno metafizičnih vprašanjih in da se je metafizika sprevrgla v fiziko.

Toda fizika ni mogla ostati samo fizika. Vsaka stvar je več kot to, kar (na videz) je. Vsaka stvar kaže na nekaj; je znak, znamenje za nekaj več. Posebno še človek. Toda v bistvu to velja prav za vsako bitje, čeprav bi kazalo le na vprašanje o ti nakazljivosti.¹⁴

b) PRIMER SKUPNEGA PODROČJA

Aristotelsko-tomistična filozofija uči, da sta *prostor in čas* „umski bitji s podlago v stvarnosti“ (entia mentis cum fundamento in re). V 17. stoletju je *Descartes* uvedel znano razlikovanje med mislečo in razsežno podstatjo (substanco). Sodil je (z večino njegove dobe), da je razsežnost bistvo, ali glavna kakovost snovi; to se pravi, da je nekako istil razsežnost s stvarno stvarnostjo. S tem je prišlo ne le do novega metafizičnega dualizma, temveč tudi do posledic v pojmovanju o stvarnosti.

Kmalu zatem je *Spinoza* trdil, da je podstat le ena, torej Bog, in da potemtakem vse, kar je, je „del“ Boga (pantenistični monizem), čeprav vse spoznamo in spoznavamo – celo Boga – samo po dveh njegovih lastnostih: po mišljenju in po razsežnosti.

Na svoja stara leta *Newton* ni bil več tako prepričan o svojem pravzorcju (paradigmi) znanosti, ki ga imenujemo *mehanicizem*, ker ni mogel sprevideti, ali je Bog del tega ustroja ali ne. Vendar njegova tim. „klasična“ fizika uči, da sta *prostor in čas* „sestavni bitji“, s svojstvom absolutnosti, ki je nekako enako božjemu. Prostor in čas bi obstajala, čeprav ne bi bilo v prostoru nobene reči (predmeta) in čeprav v tem prostoru ne bi bilo ničesar kar bi se gibalo, premikalo, spreminjalo.

S *Kantom* prostor in čas *izgineta iz stvarnosti*. Sta le še *razvrstitvi (kategoriji) uma*. Stvarnost obstoja, a je nedoločena, zmedena (kaotična). Ker pa vpliva na naše čute, po njih vsi ti zmedeni podatki dobivajo obliko in mero v dveh „kalupih“ našega uma: v prostoru in času. Ne moremo zaznati teles (trojne razsežnosti) niti njihovega „trajanja“ (časa) brez teh dveh pripomočkov našega uma: Vse, kar čutno zaznamo, zaznavamo v prostoru (tri-razežno) in času (gibanje glede na „prej“ in „potlej“), in to zaradi načina, kako spoznava naš um.

Sto let po Kantu se prične „nova“ fizika: Planckovi kvanti, Einsteinova relativistična teorija, Heisenbergov indeterminizem itd. za *Einstena* čas in prostor ne obstojata. *Obstoji* pravzaprav le „energija“, čeprav v silno majhnih (infinitesimalnih) delčkih (partikulah). Ta energija, recimo atom (ali katerokoli izmed njegovih številnih „teles“) „ustvarja“ s tem, da je, *trirazežni prostor*, – stari bi rekli: ga „opisuje“ –; ker pa se delček snovi premika, giblje, spreminja, s tem „ustvarja“ *četrto razsežnost*, ki jo navadno imenujemo „čas“. Dejansko gre le za gmotec snovi, ki se giblje in s tem ustvarja „*štirirazežni prostor*“.

Kaže kot da bi bila Aristoteles in Akvinec bližja Einsteinu kot Newtonu (nekak skrajni realist) ali Kantu (idealist).

Toda znanost se ne neha z Einsteinom. *Zdaj* zahtevajo izključnost za čas.

c) STRELICA ČASA ¹⁵

1. Filozofija

Resda je že od starodobnosti čas bil eno izmed filozofskih zani. manj. Toda šele v začetku prejšnjega stoletja je postala v filozofiji pomembna zgodovina, s tem pa nov vidik časa. V našem stoletju je čas stopil nekako v središče predvsem s Heideggerjevo „*Sein und Zeit*“ (Bit in čas).¹⁶

Znano je, da je bila ena izmed najbolj pomembnih filozofskih struj v tem stoletju eksistencializem. Za eksistencialiste na splošno ne obstoji to, kar imenujemo „bistvo“. Bistvo bi si bilo treba šele pridobiti sčasoma. Toda to bi bil neke vrste usén, ker nihče nikoli ne bo tako uresničil ali ustvaril (realiziral) svoje bivajočnosti (eksistence), da bi s tem dosegel bistvo; to je, da bi postal „bit“.

Ostane torej le bitje, ki biva. A ne na kakršenkoli način, ampak bitje, ki se zaveda svoje omejenosti, svojih številnih pogojenosti, svojega bivanja v času, v katerem bi moralo narediti in uresničiti svoj „življenjski načrt“.

A tudi bitja, ki nimajo zavesti časa, so podvržena času. Vse, kar je, nastaja, se spreminja in mineva; to se pravi, postaja drugačno, drugo. Kdo bi si upal trditi, da tudi to, kar je navidezno stalno in trdno, – recimo gorski velikani ali zvezde, stalnice –, v vseh svojih sestavinah in kot tako v samem sebi, ni v stalnem spreminjanju?

Trajanje pomeni čas; spreminjanje pomeni čas. Tudi v primeru da bi to trajanje in trajno spreminjanje bilo zaradi svoje dolgo. trajnosti skoro brezčasno!

Kaj je potemtakem bolj važno: to, kar (navidezno?) je, ali to, kar dejansko postaja? to, kar postaja, ali tisto, ki je razlaga – merilo?, razlog?, vzrok? – tega pre.ob.stajanja?

2. Fizika

Do pred kratkem je bilo vse raziskovanje fizike nekako samo. skladno vsaj v tem, da so v vsakem odkritju skušali natančno določiti pogoje, ki so bili privedli do kakršnegakoli novega do. sežka. Niti Einstein se ni izognil temu pravilu znanstvenega raziskovanja, ki je dejansko še danes nedvomno potrebno in uspešno. Toda potem so vse znanosti pričele vnašati v znanstveno raziskovanje spekulativne različnosti tako drznega kova, da je kmalu nekdanji determinizem postal nezadosten, preozek pa tudi teoretično osporavan.

Pomislmo samo na primere F. Hoyle_a, H. Reeves_a, I. Prigogine_a in J. Stengers_a, S. W. Hawking_a, D. Bohm_a in toliko drugih, morda manj znanih, toda iz različnih znanstvenih področij.

Argentinski filozof V. Massuh ima prav, ko piše, da številni preskoki sodobnih znanstvenikov v „nepreverljivo“ vsebujejo nevarnost, da se vse znanstvene panoge pomešajo z bogoslovjem, modroslovjem, leposlovjem, bajeslovjem in celo s praznoverjem.¹⁷ S tem bi vsa posamezna področja človeškega udejstvovanja izgubila svojo istovetnost.

3. *Bistveno vprašanje*

V sodobnosti je prvi pisal o „strelici časa“ angleški fizik A. Edington. Zenonova puščica je v zraku dosegla vzorno (idealno) nepremičnost. Eddingtonova – sodobna / puščica je povsem drugačna:

„Smer strelice časa je mogoče določiti le s tisto neskladno mešanico teologije in statistike, ki jo nahajamo v drugem zakonu termodinamike. Bolj izrecno: smer strelice je mogoče določiti le s pravili statistike, toda njen pomen kot vodilno dejstvo, ki daje svetu smisel, je mogoče izvesti le iz bogoslovnih postavk.“¹⁸

Nova strelica časa je torej v stalnem gibanju. Tako stalnem, da ga mnogi istijo z večnostjo, ali vsaj s težnostjo iz neskončnosti v neskončnost. Že omenjeni Massuh skuša pokazati (in dokazati) to usmerjenost. Pravi:

„Strelica časa je simbol zedinjenja. V neposredni točki prestopimo prag, ki nas vodi do oddaljenega. Iz katerekoli različnosti prispemo do enote, ki razpenja nove svetlobe na različnosti.“¹⁹ Ali ima to sploh kakšen smisel? Kaj pomeni? Če ima pomen, gotovo ne gre za dobesečnega. Toda tu ne gre le za besede, ali besedno igro.

Sočasni fiziki pravijo, da je vse v stalnem spreminjanju; da gre za spremembo, ki je stalna, neprekinjena, nepretrgana („continua“).

Strelica časa je simbol, znamenje za to stalno spreminjanje. Torej ne stvarnost sama? Kadar kdorkoli – znanstvenik ali ne – razmišlja o tej „Vélíki celoti“, ali dojema „Vélíko celoto“ ali le njen „bežen“, „bežen žmig“? Za nekatere pojavoslovce (fenomenologe) pojavi v zavesti izražajo le pojem o stvarnosti, ne pa stvarnosti same.

Če bi bila strelica časa samo znamenje, potem ne bi izražala stvarnosti, ampak samo „razlago“ o njej.

Če bi pa strelica časa izražala stvarno stvarnost, ali bi to ne vodilo v absolutizacijo časa, kot da bi bila edina stvarnost to, kar pomeni pojem časa: trajanje, gibanje, premikanje, spreminjanje?

Postavimo skrajni primer, da bi bila strelica časa samo znamenje. Toda nihče ne trdi, da bi to pomenilo, da ni v stvarnosti ničesar, kar bi ne odgovarjalo temu znamenju. Prav nasprotno! Če torej to znamenje izraža nekaj stvarnega v stvarnosti, potem bi bila stvarnost neprekinjen razvoj, stalna a nepretrgana zveza spreminjanja.

Kaj bi pa potem to pomenilo? Ali ne to, da je nekaj stalnega tudi v stalnem spreminjanju?

To pa nas vodi k naslednjemu vprašanju.

3. NOVO ODKRITA BIT

a) „IZ-UM IN OPUSTITEV“ BITI

Mnogi sodobni misleci trdijo, da je človek v določeni dobi (staro-grška filozofija) „iz.umil“ pojem biti. Ne „od.kril“ ne „iz.našel“, ampak „iz.umil“. To se pravi, da bi bil človek prišel do določenega pojma in pomena, s katerim je stvarnost označil kar najbolj splošno. A ker obstojajo le posamezna bitja, bi v stvarnosti pojmu „biti“ nič ne odgovarjalo. Z drugimi besedami: „Bit“ bi bil le umski pojem; „bit“ ne bi bila stvarna.

Prav stalno spreminjanje vsega bi vodilo do zaključka, da je edina stvarnost razvoj, ne bit; spreminjanje, ne stalnost. Zato di tega bi se bil pojem „biti“ sčasoma upravičeno izgubil ali opustil.

M. Granell piše:

„Človeška zgodovina, – ki je v svojem bistvu zgodovina tega, kar verujemo –, se premika počasi, kot težak voz. Izum Biti ima komaj 25 stoletij od tistega vrhunskega trenutka, ko se je postal vseh duhov; stoletja, v katerih se je v globinah pretakalo rušenje Biti, nepopustljiva borba med aktualisti in esencialisti“.²⁰

b) SPREMINJANJE – EDINA STVARNOST?

Med fiziki ni soglasja glede na „začetek“ vesoljstva. Mnogi zagovarjajo podmeno, da se je vse pričelo s tim. „vele.pokom“ (big.bang). Drugi pa trdijo, da „velepok“ ni bil „rojstvo“, temveč „prehod“; da ni bil „brezpogojni izvor“, temveč razvoj v določenih stopnjah, ki pa so vodila od „praznega“ do „snovnega“ vesoljstva.

Že tukaj se nam poraja več vprašanj. Npr., kaj pomeni „prazno“ vesoljstvo? Pojem praznote navadno povezujemo s prostorom, ne s časom. Prigogine vztraja na tem, da „prazen prostor“ ne pomeni „biti nič“!

Za Einsteina je snov neodvisna od prostora in časa; če imamo določen prostor.čas, je to zaradi stvari. To bi pomenilo, da tako kot je snov „občutna“ za sestav prostor.čas, se tudi sestav prostor.čas „odziva“ (reagira) na pristnost snovi. Po Prigogineu je pra-

znata (vacuum) nasprotna od nič, ker vsebuje v sebi vse možnosti za vsakršne delčke snovi.² Prehod iz te (kvantne) praznote v snovno stvarnost bi pomenil spremembo „negativne“ energije v „pozitivno“. Toda: ali je to le izumska razlaga za nepreverljivo trditev o večnem trajanju energije v stalnem spreminjanju od „praznega“ do „snovnega“ prostora, ali pa je ta negativna energija nekaj stvarnega? Če bi bila kaj stvarnega, potem seveda prostor ne bi bil brezpogojno prazen snovi in bi seveda obstajal tudi čas. Če ta energija ne bi bila nič, – in vse kaže, da za Prigoginea in nekatere res je ne, nič –, čemu potem takšen poudarek na pomenu časa, kot da bi šlo skoro za edino stvarnost?

Kdaj in zakaj se zgodi ta „postopni prehod“ iz praznega vesoljstva v snovno vesoljstvo? Ali je ta prehod samonikel ali nanjski (inmanenten ali transcendentalen)? To se pravi: ali se zgodi po lastnih „silah“ ali po božji volji?

To spet vodi k vprašanju: Zakaj je nekaj in ne nič? To prastaro vprašanje si danes ne zastavljajo le filozofi, ampak je skupno marsikaterim sočasnim fizikom.

Če bi npr. sprejeli Prigogineove postavke, potem bi bila „praznosta“ „preddoba vesoljstva“, najsi bo kot del še zgolj močnega stavu prostor-čas (Einstein) ali kot strelca časa (Eddington). V obeh primerih nas bi to vodilo do trditve, da je vesolje na neki način časovno neskončno. Ali to nujno pomeni, da tudi večno?

Kakšen je pomen časa v takem gledanju, po katerem bi vesoljstvo postopoma nastajalo? Čas bi bil *naznačevalec sprememb*, izumljena (torej ne stvarno stvarna) velikost (magnitudo) za merjenje (ukoličinjenje, kvantifikacija trajnosti).

Z dr. Janžekovičem sem prepričan, da *vprašanje ni bit, ampak spreminjanje*.²² Kako bi mogli razložiti spreminjanje, če bi ne obstajalo nič drugega razen spreminjanja? Po hipcih, ko snov ne bi bila nič? Nihče bi si danes ne upal zagovarjati tega (nekdanjega?) Vidmarjevega mnenja.

Sicer pa: *kako bi mogli razložiti Nič?* In kar je še več: kako razložiti, (da ne rečem dokazati), neki obstoj Niča? Razložimo le to, kar je. V ZDA živeči poljski filozof L. Kolakowski končuje svojo knjigo „Horror metaphysikus“ (tako, v latinščini!) z neke vrste paradoksom:

„Ali se spleča odobravati suma, po katerem, če bi „bit“ in vesoljstvo ne imele smisla, ne bi nikoli dosegli ne le zmožnosti, da bi si zamišljali kaj nasprotnega, temveč tudi ne zmožnosti, da bi mislili ravno na to: da „bit“ in vesolje nimata smisla?“²³

Seveda ne moremo tajiti, da je v stalnem spreminjanju vse, kar je (za nas čutno zaznatno, čeprav razumsko razloženo). Toda ali je zato že čas edina stvarnost? Ali spreminjanje, ki se nikoli ne neha (in se morda nikoli ni pričelo), pomeni, da je čas edina stvarnost? Ali to pomeni, da bi bil čas odločilna, določilna in edina stvarnost tako v „praznem“ kot „snovnem“ vesoljstvu?

Mnogi sočasni so zavrgli pojem biti. Toda s tem, da so vzpostavili razvoj, – to se pravi: čas –, kot pogoj za vsako stvarnost (ker te ni brez spreminjanja, spreminjanje pa bi bil čas), so s tem – hoté ali nehoté – *vzpostavili čas kot edino nepogojenost*.

Ali s tem niso spet spremenili to nepogojenost v „bit“?

c) NANOVO ODKRITA BIT

Spreminjanje je nekaj dejanskega, stvarnega. Toda ali zato tudi dejansko ima stvarni obstoj samo v sebi? In če bi ga imelo, kaj bi to pomenilo? Da bi, ker se vse spreminja, obstajala kot edina stalnica (konstanta), le še čas?

Vsaka sprememba je sprememba *nečesa* (recimo nekega bitja), ki je bilo *nekaj_prejšnjega* in postane *nekaj_drugega*.

Niti za hip ni mogoče, da bi istočasno ne obstojalo *nič_nekaj_prejšnjega* in *nič_nekaj_drugega*.

Spreminjanje ni *u_nič_evanje* in *u_stvar_janje* iz nič²⁴.

Vse nas vodi znova k od_kritju biti.²⁵ In ker je v tej biti nekaj „nepogojenega“, ali to ne kaže na enega izmed bistvenih nasledkov priznanja biti, na njegovo značilno vsesplošnost? Morda nas vodi celo do Biti Same, ki vse možnosti vsebuje v polni meri in ki vsa nasprotja edini v eno samo nedeljeno Celost in eno samo popolno Enoto.

Tudi čas, navidezno tako nasproten večnosti, more voditi v ne-skončnost. Sicer pa „strelca časa“ po Eddingtonu dobiva smisel samo v bogoslovnih oz. verskih postavkah!

— — —

Metafizika se je bila spremenila – ali sprevrgla – v intra_meta_fiziko in se včasih izvrgla v fiziko. Zdaj pa, ko fizika zahaja v metafiziko, odkrivamo nanovo metafiziko. Ali morda boljše: meta_intra_fiziko.

O P O M B E :

¹ Uporabljam izraz „umetelnost“ za „artificium“, čeprav beseda diši po zastarelem. Sicer mi je bolj všeč „iz-umnost“, toda ta preveč spominja na „izum“; poleg tega „iz-umeten“ ni „artificiosus“ in „izumetek“ ni „artefactum“. Še manj me zadovoljuje „iznajdljivost“, ker v tem primeru gre za nekaj, ki se na-i-de, najde; to se pravi, za nekaj ki stvarno obstoja. V umetelnem pa ne gre za to zadnje.

Najbolj pravišen izraz bi bil „umetnost“, ker označuje dejavnost in (nikoli dosežene) dosežke te dejavnosti. Toda „umetnost“ ima danes svoj pomen, ki se isti s sodobnimi „l'arte“, „el arte, las artes“, „Die Kunst“.

Umetelno je to, kar je svojsko človeški dejavnosti, katera ne le odkriva (npr. nove celine ali vesolje), temveč iz-umlja svoj „svet“

(za nasprotje od „okolja“, po M. Schelerju), ki ga sestavljajo različni simbolični sistemi kot jezik, bajke, filozofija, znanost itd. (E. Kassirer).

- ² Guardini R., „Welt and Person. Versuche zur christlichen Lehre vom Menschen“, Werkbund-Verlag, Würzburg, 1954 4.

- ³ Bosch J., „Cultura y Contracultura“, Emecé Editores, Bs. As., 1992.

- ⁴ Pišem „ethološki“ namesto „etološki“, ker zastopniki te struje v španščini namerno uporabljajo tim. „nemi h“. Najprej zato, ker bi to odgovarjalo aristotelskemu „ethosu“ (z „eta“), ki bi mu pomenil stan, bivač, domačijo. Pa tudi, ker se hočejo razlikovati od K. Lorenzove (živalske) etologije. „Ethos“ v označenem pomenu bi bil ravno ena izmed glavnih človeških značilnosti.

Morda najbolj pomemben zastopnik te struje je M. Granell (gl. npr. „La Vecindad Humana. Fundamentación de la Ethología“, Ed. Revista del Occidente, Madrid, 1969).

Za Granella je človek bistvena sestava (struktura), ki deluje okrog treh središč: „Me“, „re“ ali „Onè“ (telesno središče), „Jaz“ (bitslovnno središče zavesti), „Kdo“ (bitslovnno duhovno središče). Sestavljajo ga trije „strukturni eksistenciariji: 1. „aquí-propio“ (Tu-svojsko), kjer gre za naravno in podedovano; 2. „Ahí-mostrenco“ (Tam-sirotno samo), kjer gre za „zgodovinskega“ človeka, „zunanjí osebek“, ki ima tri razsežnosti: a) sintagma (izraža globino, nedokončan človeški napredek); b) ethos (izraža površje, široko območje kjer se bojujejo med seboj različna stanja kot vrednote, ideologije itd.); c) Humanitas (človeški izum, ki se prične z zgodovino in se hoče „uresničiti“ v nemogočem usenu); 3. „Allí-vocando“ (okraj-poklican), ki vodi različne „humanitates“ v do neke mere utopičen smoter.

- ⁵ Francia A., „Génesis de la cultura. Una perspectiva biosociológica“, Bibl. Mosaico, Libr. Agropecuaria SA, Bs. As., 1983 I., str. 11.

- ⁶ Ortega y Gasset dejansko tají obstoj „bistev“. Zanj obstajajo le „reči“ (šp.: cosas); človek vanje „deva“, „polaga“ (šp.: pone) to, kar pojmuje kot bistvo (šp.: consistencia). Gl. Ortega y Gasset J., „Obras Completas“, Rev. del Occidente, Madrid, 1961, 12 v.

- ⁷ Opažamo podobnost s Heglovo označbo razuma, ki v zgodovini deluje z ukano, čeprav Granell pojmu daje drugačen pomen in je za razliko od Hegla realist.

- ⁸ Freud J., „La ilusión del filósofo“, „La Nación“, Bs. As., 23. IV. 90, 1 s. 7.

- ⁹ Mayz Vallenilla E., „Ratio Technica“, Monte Avila Editores, Caracas, 1982. Zdi se mi, da je eno izmed glavnih protislovij avtorja, da sprva zagovarja neizogibnost „rationis technicae“ v sodobnosti, po kateri za ta razum nič ne obsoji kot „factum“: zgodovina je v rokah človeka-tehnika (ne: tehnika); potem pa končno trdi, da je neko nepresegljivo dejstvo (factum insuperabile) v tem, da je človek del narave in da je v njem nek preostanek narave (šp.: residuo natural).

- ¹⁰ Gl. npr. Minski M., „La Sociedad de la Mente“, Edic. Galápagos, Bs. As., 1989 (nimam na razpolago izvirnega besedila). Toda kot zmerom, je treba razlikovati med tem, kar mislec (modroslovec ali

znanstvenik) res trdi, in tem, kar o njem pišejo drugi, predvsem „poljudno-znanstveni“ spisi ali dnevno časopisje. V bistvu Minski trdi, da je naš um iz-um (artificium), ki sicer deluje kot stroj, a se stalno izpopolnjuje. Tega do zdaj še ne opažamo pri „umetnih“ strojih, če s tem razumemo vse stroje, ki jih človek izdelava s svojim raz-umom a izven njega. Dejansko je priličnost s strojem najbolj v tem, ker posamezni deli sami nič ne zmorejo; deluje le stroj kot celota. Čeprav bi bilo težko tajiti, da je Minski funkcionalni monist, sama na sebi njegova podmena ne nasprotuje nujno drugačnemu gledanju, po katerem bi um bil duhovna zmožnost duhovne duše.

¹¹ Uporabljam izraz „umetna pamet“ nam. „umetni um“. Prvič, ker se v slovenščini s pojmom „umetni um“ jasno vidi dvomiselnost in celo nesmiselnost. Ni vse v umu umetno (za mnogotere). Če bi bil um „umeten“, kot sodijo mnogi, kaj bi bil potem „umetni um“ drugega kot „umetni“ izdelek „umetnega“ uma? Toda um „proizvaja“ pojme, ne pretvarja pa snovi, niti za izdelavo strojev niti za izdelavo končnih izdelkov teh strojev. „Pamet“ je um, ki pojme (iz-ume po nekaterih, a „iz-najdbe“ po drugih) skuša s pomočjo drugih človeških posebnosti uresničiti. Drugič: Kaj bi delal računalnik z umetno pametjo? Imel bi sposobnost, da bi ne le hitro predelal številne podatke, temveč tudi, da bi v določenih pogojih, če bi bil pravilno „programiran“, „odkril“ (ne: iz-umil!) nove odgovore na nove zahteve v novih okoliščinah. Ta pa je lastno pameti, ne umu (ali razumu). (Gl. V. Sruk, „Filozofsko izrazje in repertorij“, Pomurska založba, Murska Sobota, 1980, str. 253).

V slovenskem prevodu moje razprave „Computación y Problemática Etica“ (183) z naslovom „Računalništvo in pravoslovna vprašanja“ (1990) sem upravljal več novoskovanih izrazov; npr. „za programiran“, predločen, lahko bi morda zapisal kar spojen.

- ¹² Tim. „analiza“, „logična analiza“ ali „analitična filozofija“ ima različne značilnosti. Predvsem je protimetafizična. Ima več struj: logični pozitivizem, logični empirizem, analitična šola Cambridgea, Oxfordska skupina, Wittgensteinov krog, vsi zastopniki simbolične logike, nenevtralni semiotiki z določenim pojmom o filozofski dejavnosti itd. Vsem je skupno, da zanemarjajo vsako spekulativnost; da omejujejo filozofsko mišljenje na tim. kritično analizo, ki skuša „razkrinkati“ vse tradicionalne probleme kot „zamotanost, ki jo povzroča zapletenost vsakdanje govornice“; da zanikajo to, da bi filozofija imela svoj poseben predmet preučevanja, češ da bi morale le ugotavljati če povédi imajo kakšen smisel ali ne, če gre za logična pravila ali za oznake dejanske stvarnosti ali samo za izraze čutenja.

- ¹³ „Po drugačnih poteh“, „Meddobje“, XXV. 3-4, str. 287.

- ¹⁴ Heidegger M., „Was heisst denken?“, šp. prevod „¿Qué significa pensar?“, Nova, Bs. As., 1972.

- ¹⁵ Ne vem, kako so prevedli v slovenščino Eddingtona, a namesto izraza „puščica“ rajši uporabljam besedo „strelca“ Čeprav obe besedi izražata polet in dejansko – vsaka primera šepa! – vključuje dejstvo „iz-streljenosti“ (to se pravi, da sta – od zunaj? – dobili zalet impulz in do bosta brezpogojno nekda dokončali „lok

padanja“), se mi zdi, da je v izrazu „puščica“ večji poudarek na naznačevanju kot izrazu „strelica“. Potemtakem bi bil moral uporabljati „puščica“? Da, če bi bil skušal čimbolj zvesto izraziti znanstveni pogled. Ne, če filozofskega; vsaj tistega, ki v vsem vidi neki smisel. Sicer pa: ali ne govori prav o tem sam Eddington? Le da on omenja bogoslovje, s čimer pa ni izključeno modroslovno mišljenje; pravzaprav menim, da hoče govoriti o vsakem gledanju.

- ¹⁶ Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1967 11; več španskih prevodov.
¹⁷ Massuh V., „La flecha del tiempo. En las fronteras comunes a la ciencia, la religión y la filosofía“, Edit. Sudamericana, Bs. As., 199 4.

- ¹⁸ Eddington A., „The Nature of the Physical Word“, 1929; več španskih prevodov.

- ¹⁹ o. c., str. 14.

- ²⁰ „Notas sobre el tecnita“, „Escritos de Filosofía“, Academia Nacional de Ciencias, Bs. As., II/4 jul.-dec. 1979, „Técnica“, str. 27.

- ²¹ Gl. Prigogine I. Stengers I., „La nouvelle Alliance“, Gallimard, Paris, 1979; in „Entre le temps et l'éternité“, Fayard, Paris, 1988. Ta Prigogineov izraz ne spominja samo na Newtonov prostor brez teles, ampak še bolj na Aristotelove štiri pomeni „nič“, eden izmed katerih je čista možnost (pura potencia), da sprejme kakršenkoli dej (se udeležiti).

Tukaj je primerno pripomniti, da znanstveniki, ki zagovarjajo velepek, navadno trdijo, da je pred njim obstajala zelo zgoščena energija, ki se pa zdaj postopoma medsebojno oddaljuje, s hitrostmi, ki so sorazmerne razdaljavi, ki loči eno točko od druge (Hubble-ov zakon). Vse veselje je prepojeno s „šibko radioaktivnostjo, katere značilnost je enaka tim, „temnim telesom“, ki imajo -270° . Toda medtem ko sta tidve podmeni „potrjeni“ po izkustvu, ne velja isto za drugi dve: veljavnost fizičnih zakonov v vsem vesolju, (ki bi jih opisovali dve podmeni: standardni vzorec osnovnega meddelovanja in relativistične teorije); in istovrstnost (homogeničnost (izotropičnost) vesolja. Znanstveniki pa, ki zagotavljajo „prehod“, ne „velepek“, govorijo o obstoju „praznega“ prostora, ki pa bi ne bil nič ter bi imel „negativno“ energijo.

Oboji torej kažejo na nekam dlje, morda v neskončnost, oz. obstoj (kakršenkoli) brez začetka.

V nobenem primeru to ne nasprotuje nujno verskim razlagam, o ustvarjenju sveta „v času“ (ne v večnosti).

- ²² Janžeković J., „Filozofski leksikon“, Mohorjeva družba, Celje, 1981, str. 165-167.

- ²³ Španski prevod v Editorial Tecnos, Madrid, 1990.

- ²⁴ Kot je razvidno, je to dokazovanje silno „sholastično“, če hočete esencialistično. A kje dobiti druge in boljše dokaze? In kako bi jih bilo mogoče zavrniti s kakršnimkoli dokazovanjem v prid zgolj spreminjanja?

- ²⁵ Gl. n. Freud J., „Philosophia philosophique“, Ed. La Decouverte, Pariz, 1990.

DR. ANTON TRSTENJAK: MISLI O SLOVENSKEM ČLOVEKU

Založništvo slovenske knjige je nekam z zamudo izdalo Trstenjakovo knjigo o Slovencih. Pravim o Slovencih in ne o slovenskem človeku, tako da vsaj na papirju stoji z veliko začetnico in v samostalniški obliki naše ime. O Slovencih torej, o takih kakor smo, kakor smo bili in kakršni naj bi bili, če bomo sploh preživel. Izraz „preživetje“ Trstenjak uporablja kar pogosto in prav ima: star je, torej piše iz izkušnje ali kakor pravijo španci za hudiča: Moder je, ne zato, ker je hudič, ampak ker je star!

Morda pa ni bila založba v zamudi s knjigo, ampak Trstenjak? Zdi se, da jo je napisal po referendumu in pred razglasitvijo slovenske samostojnosti. Če bi jo napisal že prej, bi imeli Slovenci čas, da bi si ogledali svoje naglavne grehe, se jih skesali in popravili in s tem vplivali na dogodke pred in po razglasitvi. S samostojnostjo pa Slovenci vstopamo v novo dobo in z njo tudi v novo življenje. Še je čas, da se starih napak znebimo, še je čas, da razvijemo dobre lastnosti, zakaj tudi o njih govori Trstenjak in prav zaradi njih ima upanje, da bomo preživel.

Trstenjak je poznal Slovence prejšnjih, že preteklih dob, in toži se mu po njih, ker ima priliko videti kot človek, duhovnik in znanstvenik, da je bil nekdanji Slovenec dosti bolj človek kot je sedanji. Tega pravzaprav ni napisal Trstenjak, ampak jaz po branju njegove knjige – Trstenjaku je bil nekdanji človek bolj popoln, bolj zmožen za preživetje v srednjeevropski družbi narodov, duhovno bolj izgrajen, da ohrani slovensko identiteto, čeprav tega ni mogel predvidevati takrat, ko je knjigo pisal. Žal mu je za poštenega Slovenca, ki ga je on imel priliko poznati še pred drugo svetovno vojno in pred socialno revolucijo: pošten uradnik, pošten delavec, pošten obrtnik, pošten trgovec – skupek vsega tega je dalo poštenega Slovenca. Torej je predvojna družba poznala poštenega, dobrega Slovenca, zato se človek začudi, ko se Trstenjak sprašuje, kaj je NOB in socialna revolucija doprinesla k izboljšanju slovenskega značaja. Pričakoval je menda, da bomo po revoluciji postali naravnost angelčki, zgodilo se je pa ravno obratno: namesto naroda junakov smo ostali narod s hlapčevsko miselnostjo, nedisciplinirani pri delu in v življenju, zagrizeni v lastniško mentaliteto, zavistni, brezbržni, otopeli in neodgovorni pri delu.

Trstenjak opiše tudi dobre lastnosti Slovencev, vendar človek dobi vtis, da je več pričakoval od NOB (morda od OF?), ki naj bi preobra-

zila slovenski značaj. Prav razočaranost prodre na dan, ki bi hotela pokazati tudi zamolčano resnico, o kateri se pa Trstenjak ne razpiše preveč na dolgo. Trstenjak je bil in je še občudovalec prof. Edija Kocbeka, kar spoznamo iz poglavja, kjer govori o preobrazbi slovenskega značaja in o blejskem simpoziju na isto temo. Razočaran je nad simpozijem, ker so prišli udeleženci do zaključka, da se slovenski značaj v NOB in po njej ni spremenil. Kakršni smo bili, taki smo ostali! Varni in ubogljivi podaniki! Brez revolucionarnosti in upornosti! Nič bolj junaški kakor prej! Oprezni v politiki, kimavci!

Škoda, da ni Trstenjak bolj pazljivo prebral in preštudiral Dolomitsko izjavo, kjer je bila preobrazba slovenskega značaja obsežena v četrti točki. Pri preobrazbi naj bi sodelovali krščanski socialisti, da bi slovenski kristjani bolj hitro in nemoteno prehajali iz svojih nazadnjaških, klerikalnih stališč na bolj napredne, marksistične pozicije. Še sedaj gre kreg, ali so s tem aktom krščanski socialisti prenehali biti enakopravni zavezniki komunistov in so postali samo orodja v njihovih rokah, ali pa je bila to samo zvijača, da se določi tako delokrog komunistov kot krščanskih socialistov, ki naj bi ostal tudi po vojni, po mnenju nekaterih pa je bila to celo sramotna izdaja ustanovnih temeljev OF. Brez dvoma je prišla takrat na dan vsa naivost in brezizhodnost Kocbekove skupine, ki pa s tem ni bila razrešena zgodovinske odgovornosti. Ne da bi branil krščanske socialiste, ampak samo navajam droben podatek za zgodovino in dušeslovje, ki ga Kocbek ni poznal tako dobro kot Trstenjak, pri Starih žagah, ko je dr. Marijan Breclj razložil domet in vsebino Dolomitske izjave, so res nekateri „preobrazili“ svoj značaj – vstopili so pred Kocbeka s pištolami, medtem ko so se drugi preobrazili iz prejšnjih idealistov in zanesenjakov v tihe, včasih res primorane zaveznike komunistov. Cela vrsta pa jih je izginila, ker se niso „preobrazili“, ali pa so samo s kretnjami pokazali, da nimajo namena, da bi se preobrazili.

Preobrazba slovenskega značaja? Seveda se je ta preobrazil: groba sila, policijski nadzor OZNE, nato UDBE, UNZ-a, zapori, čistke, šikane na eni strani, na drugi pa mastno plačana mesta, ugledni položaji, visoke pokojnine, nagrade, odlikovanja so storili svoje. Iz naroda poštenjakov, marljivih, vestnih, odgovornih telesnih in duhovnih delavcev smo se preobrazili v narod drobtinčarjev, ohlapnežev, prilagodljivcev, poslušnežev, strašljivcev, karieristov in komodnežev. Ena in druga stran je hotela zgraditi celotnega človeka, obstali pa smo pred prevarantskim spačkom pridobitnika, ki so mu lastnina, denar, seks in mamila prva na lestvici vrednot. Ne delajmo si utvar: zakon o lastninjenju je pokazal pravo sliko preobraženega slovenskega značaja tako tistih, ki so za privatno lastnino, kot tistih, ki jim je ideal družbena, državna lastnina in samoupravljanje. Pristaši ene in druge strani so samo ena in ista stran novca. Trstenjak to dobro ve, saj je poleg drugih strok tudi sodni izvedenec za razporoke: lastnina, denar, premoženje, stanovanje, grunt pa štejejo med glavne vzroke razporoke, odtod tudi številne tožbe.

Še na drugo odkritje pokaže Trstenjak, od katerega bo bralec dobil vtis, da je dosti pričakoval od posledic preobrazitve slovenskega značaja: socializirane lastnine. Kolektiv ne more nositi odgovornosti za

delo posameznika, kolektivizirana lastnina je bila velika napaka, ki je samo odkrila, kako smo zagrizeni Slovenci v privatno lastnino. Ne samo Slovenci – Trstenjak je imel priliko brati v našem predvojnem časopisju, kakšne so bile posledice „razkulačivanja“ v Rusiji in Ukrajini. Mogel je tudi brati o streljanju „bezprizornih“, ki so jih streljali kakor živali na kolodvorih in predmestjih.

Položaj slovenske družbe je prav zaradi te napake, ne morem jo imenovati pomote, tako žalosten v gospodarstvu, ker so takrat, po in pred vojno vodilni računali, da bodo preobrazili starega Adama, danes, in ne samo danes, pa smo priče, da ni mogoče združiti srpa in kladiva z nobeno gospodarsko ali politično doktrino. Ne pri Slovencih ne drugod. Bila sta res skupaj na Kocbekovi krsti, vendar samo kot simbol utopične združitve. Komunizem, ki ga Trstenjak imenuje pri nas socializem, je samo poslabšal narodni značaj, ki je skupek značajev posameznikov. Resno se je treba bati, da se tudi z vstopom v Srednjeevropsko skupnost ne bomo spremenili, čeprav to mnogi pričakujejo. Srednja Evropa je prav taka kot smo Slovenci sami ali pa še bolj materialistična.

S spremembo družbenega in lastninskega sistema Trstenjak pričakuje, da bo kmečka zakoreninjenost v zemljo, kmečki stan, z vsemi svojimi napakami spet reševal narod iz stanja, v katerem se nahaja. Splavi, samomori, prometne nesreče, družbena neenakost, politična nestrpnost in vsi naglavni grehi bodo izginili. Morda, morda! Če dvomim v to je, ker vem, da nas čaka prav taka Srednja Evropa kot smo mi sami ali pa še slabša, torej bo razkroj šel naprej svojo pot. Če bi pa le hoteli ohraniti nekaj svoje identitete tudi v njej, se bo cela Slovenija morala spremeniti v deželo vrtničarjev, ki bo hodila zjutraj v družbene tovarne in pisarne, popoldne pa bomo z vrta škilili na sosedov vrt in primerjali, za koliko se je potegnila sosedova solata. Seveda če bomo imeli še moči po vseh blagodatih kapitalističnega sistema, ki nam ga obljublja. Ves svet zapušča socialistični model gospodarstva in se krčevito oprijemlje kapitalističnega kot da bi se v njem cedila samo med in mleko. Če bi bil eden ali drugi jamstvo za preživetje, bi se ga lahko oprijeli, tako pa bomo morali nihati med obema. Če nam bodo pustili seveda!

Ni odkril Trstenjak veliko resnice, ki jo poznamo že vsi, le strnil jo je in formuliral: Kmet bo rešil slovenski jezik in zavest, ker je zakoreninjen v zemljo in plačuje davke! Kaj pa če še kmet naveliča?

POETISKE KORENINE KOSOVE POEZIJE

Divje češnje rožno cvetje
svoje čašice zapira.
Misel k nji hiti nevzdržno
daleč, ah, si rodni kraj...

Iz knjige Konfucija - Ljun jü - Vprašanja in odgovori,
5. stoletje pr. Kr.

Skoraj z istimi besedami izrazi svoje občutje v Tokiju živeči slovenski pesnik Vladimir Kos pred pomladnim čudežem razcvetele češnje. Kos živi že petintrideset let na Japonskem in upravičeno se bodo nekoč v domovini spraševali: Tako dolgo dobo je živel izven domovine? Toliko pesniških zbirk je spisal v deželi razcvetajočih se češenj? Koliko slovenske podlage more biti v njih, če je polovico svojega življenja preživel v tujem okolju? Kako je to okolje vplivalo nanj? Iz kakšnih korenin je zrastle Kosovo pesništvo? Kaj ni že več japonskih elementov v njem kot slovenskih?

Nizanje vprašanj bi se lahko potegnilo v nedogled, snovi za raziskovanje Kosove poezije se pa tudi ne manjka, vendar bi se zaenkrat omejil samo na prvo kantileno iz njegove zadnje pesniške zbirke Tisoč in dva verza z japonskih otokov – Slovo noči od živalskega vrta v Uéno. Ne da bi drugod ne mogel najti prav istih in zgoščenih izrazov, ki so do sedaj samo Kosovi. Že s tem pa zatrdim, da je Kos nekaj posebnega. Zdi se mi celo, da z leti ti izrazi postajajo bolj pogosti: V Spevu o naši gori so raztreseni skozi celo zbirko, medtem ko so v zadnji zbirki strnjeni predvsem v prvi kantileni, vendar v tako zaznavni obliki, kot da bi bila izrazno nadaljevanje Speva o naši gori. S tem trdim o Kosovi poeziji nekaj, kar jo ograjuje od matične, zamejske in zdomske poezije, nekaj, kar bi mogel poimenovati vpliv, ki je bil do sedaj neznan v slovenskem pesništvu. Neznani, toda potreben. Potreben, ker ga je manjkalo prav za naše čase, kakor ga manjka v večini modernih poetičnih stvaritev. Ki bi ga morda imenovali ekološka-etološka usmerjenost v Kosovi poeziji. Najbrž je zavestna, ker je v njegovih religioznih pesnitvah ne dobimo, ali vsaj ne v taki meri kot v Slovesu noči in v Spevu o naši gori. Ne da ni religioznega momenta tudi v

Slovesu noči, s prošnjo VSČPNSP – Vzvišena Srednica, Čuj Prošnjo, Neodvisno Slovenijo Posreduj! je še posebno poudarjen in na prvi pogled ne spada v to kantileno. Prav v nji pa se pokaže tudi samosvojest Kosa, česar pozoren bralec ne bo našel pri drugih pesnikih. Od tod tudi ta poskus iskanja korenin Kosove poetike.

— — —

Najstarejši zakoniki mest Ešnune, Lipit Ishtar in Hamurabijev zakonik bodo kmalu dosegli častitljivo starost štirih tisočletij. V vseh dobimo skrb za živali, ki se niso mogle in ne morejo pritožiti ali izraziti svojega trpljenja zaradi krivičnega ravnanja, zato je bil zakonodajalec tisti, ki je s silo zakona pritiskal na gospodarja živali, da se je moral zavzeti zanj: da zanj skrbi, jo hrani, ljubi, ji pomaga, jo spoštuje, kakor spoštuje življenje človeka. Prav iz tega spoštovanja se je rodilo usmiljenje do živali in prepoved, da se ji ne sme delati po nepotrebnem nasilja. Zakon je predvideval različne kazni za gospodarja, odvisne od mesta poškodovanja živali: vol poškodovan na repu, gobcu, nogah, vol, ki bode, ki prevrača ograje, ki dela drugo škodo – vse je predvideval zakonodajalec, kazni pa so bile za gospodarja seveda, ki je razumno bitje, ki je odgovoren za vola. Vsako dejanje proti kakršnikoli obliki življenja je bilo greh, ki je odvrčal človeka od končne osvoboditve.

Vse to so utemeljili semitski zakoniki, toda isto najdemo tudi v indijskih verstvih, celo poostreno, ker je spadalo že v versko kategorijo. Pojav svete krave sega tisočletja nazaj in ne obsega samo krave, ampak v njeno kategorijo spadajo tudi druge živali, celo mrčes. Posebno se je v spoštovanju življenja odlikoval džajnizem, od katerega je prevzel veliko glavnih črt tudi budizem. Skoraj istočasno je ta pojav zaznati tudi na Kitajskem v konfucijanizmu in laozizmu, od koder sta posegla tudi na Japonsko z zen budizmom. Zavzeti verniki so morali nositi trak pred usti, da jih kakšen zaleteli komar ne bi spravil ob nirvano, menihi pa še dandanes nosijo cedilce okrog vratu, da precedijo vodo, in da pri tem ne pogoltnejo tudi kakšne nedolžne živalice. Najbrž jemljejo vero bolj zares kot pa so jo farizeji, ki so delali isto. Cilj pravega budista je v tem, da očisti dušo, s tem pa se poistoveti z naravo, medtem ko so se farizeji samo hlinili, da so tako pobožni, da izpolnjujejo vse zapovedi. Če se pa že budist ne more poistovetiti z naravo, se ji mora vsaj približati, jo razumeti, skuša vskladiti svoje življenje z življenjem narave.

Morda se v eni veri poudarja samo nekatere vrednote, medtem ko druge polagajo večjo važnost na druge, ki ni nujno, da so ravno racionalne. Potú uma bi bilo treba pridružiti tudi pot srca ali obratno. Vedska religija je izključevala snovne podobe, težje je bilo združiti obe poti, morala sta priti džajnizem in budizem, ki sta vpeljala ali vsaj popularizirala splošno češčenje podob v Indiji. Ne samo Budovih, tudi živalskih podob in kipov, ki so spremljali človeka povsod in vzbujali v njem sočutje in ljubezen do živali.

Uničenje starih religij v Grčiji je prineslo vladavino čiste filozofije (Tudi Kos je filozof), s tem pa izgubo sočutja do živali. „Suha in

vlačna duša" je bil Heraklitov izraz za razumsko in čustveno dušo in prav Grki so dali evropski filozofiji tisto suhost, ki se je razširila med mediteranske narode, ki so s sprejetjem filozofije Grkov sprejeli tudi razumski način življenja, „suho dušo“, ki je proti kakovosti življenja. Evropa oziroma dežele, ki so predstavljale Evropo, so opazile to in jim je bilo lažje sprejeti novo vero – krščanstvo – ki je prišlo iz Male Azije, kjer pa k sreči razkorak med „suho“ in „vlažno dušo“ ni bil tako velik. Azija je v veliki meri ohranila svoje vere skozi tisočletja in Budov nauk o transmigraciji duš je samo še dopolnil nauk o sočutju do živali in mu dal versko razsežnost. K temu je pripomogel še nazor, da je Eno Mnoštvo, fizično in duhovno, ter da je vse le neskončna kozmična igra Višnuja, o kateri smo enkrat to, drugič pa čisto nekaj drugega, morda nam je usojeno biti prav žival.

Ali je kaj čudnega, če nekdo, ki živi skoraj štiri desetletja v okolju, ki gleda na naravo s tega stališča, nezavedno privzame tudi nekaj idej iz njega, posebno če niso v nasprotju z njegovimi prepričanji. Ne gre za prevzem verskih resnic, temveč za nekaj, kar je onstran naše dosedanje izkušnje (*it is beyond our ken*). „Za doživljanje pesmi se nam moreta glava in srce prav vskladiti in združiti, da se odpravimo med stvari, ki nas obdajajo in čakajo, da se zazremo v njihove podobe in jim prisluhnemo“, ponovi že v uvodu Kos z angleškim pesnikom Tedom Hughesom. To pa je zopet skoraj dobesedno isto, kar so učili hasidični modreci, ki v stvareh vidijo, zaznajo željo, da bi se jih človek dotaknil, vzel v roke, jih z uporabo nekako posvetil in približal Bogu.

Je kaj Heraklitove modrosti dospelo do Evrope? Evropska misel si je za temeljno izhodišče izbrala razum in silo in ju napravila za vodilna načela, h katerima mora težiti naše bitje. Sedaj se je še to izgubilo: silo je nadomestilo bogastvo, razum pa je zamenjala spolnost, mamila, igre in tekme. Borimo se že, da ne zdrknemo pod raven živali, v nekaterih pogledih smo že pod njo.

Heraklit je napisal še eno sintsgmo, ki je podobna krščanski: „Kraljestvo pa je otroka“. Težko da bi predvideval razvoj evropskega človeka, zadosti mu je bilo, da je opazoval tedanjega in je iz tega potegnil zaključke. To kraljestvo, o katerem govori je duhovno, je gospodstvo izpopolnjenega človeka, kakršnega bi on rad videl; ne hladnega razumarja, racionalnega filozofa, človeka števil in preračunanega daj-damarja. Otrok je blizu narave.

Če primerjamo, ne religije, ampak okolje, v katerem živi Kos že toliko časa, opazimo da se je tudi v naši veri spreminjal pojem o Bogu: sprva je bil vsemogočni Stvarnik, nato strogi Sodnik, ljubeznivi Oče, delilec Milosti, usmiljeni Odrešenik, vseodpuščujoči Prijatelj in Pomocnik človeku, in skoraj izključno samo njemu. Res je, da Sv. pismo govori o lilijah, ki jih Bog oblači kraljevsko vsako leto, o ptičih, ki ji ne pripravljajo zalog, o osliču, ki ni bil že jahan prej, zopet o oslu, ki je na sobotni dan padel v vodnjak, in ki se ga pikolovski verniki niso upali potegniti ven, da ne bi grešili. Še bi omenil hude duhove, ki so se zapodili v čredo svinj, priliko o sejalcu in semenu, ribe, ki so jih ulovili apostoli ali jedli poslušalci Jezusa; petelina, ki je trikrat zapel in oznanil, da se bliža čas Petrovega izdajstva in Kristusovega

trpljenja, izpustil pa bi klanje velikonočnega jagnjeta, ki je ravno nasprotno sočutje in ljubezni do živali.

Ruvanje ljulke iz pšenice je prikazano prav na gospodarski način, da se plevel uniči za vedno. Prav tako prilika o sejalcu in semenu, kjer je govor o stoternem, šestdeseternem in trideseternem pridelku, odvisnem od tega, kam pade seme. „Suhe duše!“

Primerjam, ne obsojam, Sv. pismo, veliki kodeks zahodne civilizacije s Kosovim Slovesom noči od živalskega vrta v Uéno. Prvo je oblikovalo zahodno kulturo in takšni smo, v Slovesu pa samo poskušam najti, zakaj Kos gleda drugače na živali in pokrajino. Ni samo v Slovesu to izrazje, tudi v Spevu o naši gori ga najdemo, da ne omenim njegovih esejev v Glasu SKA, ki se nanašajo na naravo.

Medtem ko sočutje in ljubezen do živali najbolj izstopata v prvi kantileni, jima je treba dodati še impresionistično slikanje pokrajine, ribnika, meseca, polja, noči, z izbiro barvnih tonov in odtenkov. V opisih živali ni samo ljubezen in sočutje do njih, tudi hudomušne prizore dobimo v preprostem in pristnem svetu živali, kamor se vračamo kot otroci mesta. Posebna privlačnost Kosove poezije pa je v personifikaciji živali, pokrajine in predmetov: noč se trga od živalskih zgodb, mesec polzi z žice na žico, se plazi in trka po latovcih, na srebrnem ribniku si mesec pogleda v obraz, panter, ki samici liže bol iz glave, noč ga kliče (medveda), ure v noč bežč, mesec se nasmehne, noč sovraži vtis slovesa. V vseh primerih gre za poosebljenje-personifikacijo in na te objekte personifikacije gleda Kos z vidika Vzhoda, skoraj bi rekel, da se jim približuje z nekakšno panteistično ljubeznijo. Že sonetna oblika napoveduje ekološko-etološko stališče do narave. Če upoštevamo to, potem bi sem spadale tudi kratice VSČPNSP-Vzvišena Srednica, Čuj Prošnjo, Neodvisno Slovenijo Posreduj! Kot da bi se Kos obračal preko narave vrta Uéna in njenih prebivalcev, ko prosi naravno stvar Njo, ki je Vsemogočna, da posreduje za nas v življensko važni zadevi. Tu ne gre za personifikacijo kozmične sile, za otroško zaupanje gre!

Pri prof. Daliborju Brozoviću, slavistu Zadrške univerze sem našel to, kar bi mogel imenovati znanstveno hvalo slovenščine „... da ne gre za mlad, ampak star jezik, ki je razvit, izpopolnjen in zrel: da se uspešno uveljavlja v rabi zelo visoke kulture, ki ji služi v literaturi, posebno pa še v izražanju njegove izredne poezije, ki se more meriti z najbolj zahtevnimi evropskimi merili...“

Ni k tej poeziji prispeval lep del tudi Kos? Njegovi verzi se sprehajajo po naravi in iz nje sprejemajo vase sok in kri, ki jih Kos vključuje z besedo – logosom v ustvarjanje – poésis-jezika z doslej nepoznanimi in neodkritimi elementi.

Kos je v Slovesu noči skop na pesniških metaforah, saj mu ni treba biti radodaren, ker kakor v Spevu o naši gori, je Slovo ena sama pesniška metafora.

Za konec! Po recitaciji prvih treh verzov iz Ljun-jü-ja je Konfucij vzdiknil: „Ni prava ta misel, kaj bi ji sicer dalja!“ Dalja, oddaljenost od domovine je bila blagoslov za Kosa, s tem pa tudi za slovensko

poezijo. Konfucij se je preselil iz rodnega mesta med svoje rojake in pravzaprav ni vedel, kaj je dalja. Kos jo čuti v tujem svetu sam-samcat, vendar mu tudi dalja prav pride in ne toži.

O tem, kakšna je njegova poezija je pa že v kratkem stavku povedal T. S. Eliot: „...dokaz, da je neka poezija odlična, je da preden jo razumemo, nas gane.“ Tega pa ni treba več dokazovati!

LITERARNI KAZIPOTI (I.)

Ob koncu tega stoletja se je veter, ki je po mnenju nekaterih evropskih zgodovinarjev zadnjih sedemdeset let razpihoval državljansko svetovno vojno med boljševizmom in takoimenovanimi demokracijami s kapitalistično družbeno ureditvijo, vsaj delno (navidezno?) polegel. Srednja Evropa, ki je v drugi svetovni vojni in v železno sivih, policijsko uniformiranih desetletjih po njej zdrsnila pod prisilo stalinistične kontrole na obrobja strašno zaspane nepomembnosti, se prebuja in išče svoj novi – stari zgodovinski obraz. Narašča želja po gospodarskem, a tudi političnem in duhovnem med-narodnem sodelovanju, oziroma povezovanju na podlagi enakopravne večsmernosti (čeprav je ta sredi raznovrstnih separatističnih tendenc in manipulacij večjih narodov z manjšimi še vedno več ali manj futuristična utopija, oziroma kompliciran razvojni proces, ki se v dobrem in slabem šele pričenja sproščati).

* * *

Znamenje kompleksnosti novega časa je evropska kulturna revija *LIBER*. Poskusno je začela izhajati kot priloga večjih časnikov v francoščini, nemščini, angleščini, španščini in italijanščini, torej v največjih jezikih Zahodne Evrope, ki bi naj bila po mnenju nekaterih načrtovalcev jedro neke nove enotnosti v večsmernosti.

V prvi nemški številki, ki je bila oktobra 1989 priložena dnevniku „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, piše v Vzhodnem Berlinu živeči pisatelj Günter de Bruyn o literarnih posebnostih nemškega Nobelovega nagrajenca *Heinricha Bölla*. Pisec je mnenja, da je bila travma zadnje svetovne vojne tista vzmet, ki je Böllu narekovala njegov kritični, humanistično in protimilitaristično usmerjeni pripovedni način. Manj kot takoimenovano približevanje k pozicijam „razrednega boja“ je za Bölla po mnenju pisca v reviji *LIBER* značilno etično-krščansko zavzemanje za ponižane in razžaljene. V avtobiografski zgodbi „Ko je izbruhnila vojna“, se spominja usodnega leta 1939, ko se je začelo zadnje dejanje svetovnega pomora, ki so ga bili sprožili strelji na avstroogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda poleti 1914 v Sarajevu. Medtem ko je pred petdesetimi leti ameriški predsednik Roosevelt sprejel člane nemškega PEN-kluba v ekski-

lu, je v newyorškem hotelu „Mayflower“ naredil nemški avtor Ernst Toller samomor in je v neki bolnišnici za reveže umrl eden najpomembnejših avtorjev o „Legendi in resnici“ Srednje Evrope, Avstrijec Joseph Roth. V sloviti, tudi v slovenščino prevedenih romanih, „Kapucinska grobnica“ in „Radetzkyjeva koračnica“ je odmeril Slovincem v likih plemiške družine Trotta častno vlogo katalizatorjev avtorjevih misli in dejanj, po drugi strani pa je na primeru družine von Trotta obelodanil metaforo Avstrije kot srednjeevropske osi in njenega propada v katastrofo.

Böll v omenjenem tekstu ne opisuje vojnih grozot, temveč z največjimi podrobnostmi slika grozljivo dolgočasje v naježeni nemški vojašnici tik pred napadom na Poljsko, ki je popolnoma spremenil svet. Böll je na podoben način napisal pod naslovom „Ko se je vojna končala“ tudi novelo o letu 1945. Zanimivo je, da Böllovi teksti skorajda ničesar ne sporočajo o vojnih dogodkih in vojnih grozotah, zelo veliko pa v nasprotju s tem povedo o tragični banalnosti takoiimenovanega „malega življenja“. Nemški Nobelov nagrajenec ponuja psihogram tragičnih in klavnih duševnih stanj ljudi, ki jih je mlel vojni stroj. Tako ni čudno, da je Böll v (za mnoge sicer problematičnem) slovenskem izpraševalcu vesti med ognji 20. stoletja Edvardu Kocbeku našel odgovarjajočega slovenskega duhovnega partnerja.

Podoba je, da je stara idilična Anglija, v kateri so pesniki pri podeželskih župnikih pili čaj in se pogovarjali o duhovnih razsežnostih Vergila in Teokrita, že davno propadla. Vendar sta dva velika, svetovno pomembna razumnika staroangleško, na primeru antike prerajeno krščansko duhovnost, še ujela za rep. V še neobjavljenih pismih angleškega pesnika T. S. Eliota in nemškega prevajalca njegove „Puste dežele“ E. R. Curtiusa je govor o resničnih *dimenzijah* in *kriterijih* literarnega delovanja. V enem izmed pisem sporoča Eliot Curtiusu, ki je z delom „Evropska literatura in latinski srednji vek“ napisal eno ključnih del za primerjalno raziskovanje književnosti, da „ne moremo pravega mesta in pomena ... pisateljev v našem jeziku določiti brez pomoči tujih oči z evropsko perspektivo...“. Za Curtiusa je Eliot istočasno resnični „aleksandrinski pesnik“, izredno učen ustvarjalec mitov. V njegovi večjezični alkemiji se „obdobja in stili spojé v magično snov“. Začetni, leta 1922 utemeljeni zanos obeh dopisovalcev je izpodnesla druga svetovna vojna. Leta 1946 se je Curtius Eliotu zahvalil za pomoč (v paketu) in obžaloval „pet milijonov mrtvih v vojni“. Nekoliko nedonošeno je menil, da je „padla vsa nadarjena in plemenita mladina. Kar je preostalo, je najslabša kvaliteta“. Curtius je prav takó kot Eliot literarno podjetje utemeljil na elitarni osnovi, saj je zapisal besede (ki pa, kljub avtoritativnosti v sedanji polpismenosti mnogih, ki se hvalijo z literarnim slovesom, ne zvene neresnično): „Evropske literature kot celote

sploh ni mogoče doumeti, če si nisi prislužil državljanske pravice za vsa njena obdobja od Homerja do Goetheja".

* * *

Medtem ko na Slovenskem kljub različnim dobrim besedam še vedno barantajo s slovensko literaturo, katere zdomskega in delno tudi zamejskega dela sploh ni v prodaji v knjigarnah in ki brez posebnega dovoljenja uprave „notranje varnosti“ ni na razpolago bralcem v knjižnicah, se v madžarskih izložbenih oknih pojavljajo knjige in revije najrazličnejših vrst in prepričanj. Med temi je tudi zdomska revija „Irodalmi újság“, ki jo v Parizu ureja Tibor Méray. Očividci pravijo, da je po tem najpomembnejšem forumu zdomskih madžarskih pisateljev in razumnikov, tem dvojniku slovenskega „Meddobja“, veliko povpraševanje, ki ga je mogoče primerjati le s poljskim zanimanjem za v tujini živeče pisatelje. Omembe vredno pa je tudi dejstvo, da se sedaj na Madžarskem prav takó kot na Poljskem, v Nemški demokratični republiki, na Češkoslovaškem in v Romuniji rojevajo nove revije in časopisi. Kritični lirik Sándor Csoóri, ki je v dobi neostalinističnih prisil že pred leti sodeloval v dunajski reviji za mednarodno literaturo LOG, izdaja v imenu nedavno ustanovljenega „Demokratičnega foruma“ na primer narodno usmerjeno revijo „Hitel“ (Kredit). Revija „Beszélő“ (Govornik) je morala zelo dolgo kot glasilo demokratičnega razumnništva izhajati podtalno. Sedaj se je kot tednik, ki ga med drugim ureja pesnik György Petri, že pojavila v budimpeštanskih in drugih kioskih.

Literarno gledano najpomembnejša madžarska novost je revija „2000“, v kateri sodelujejo tudi mednarodno priznani avtorji, kot so na primer Čeh Bohumil Hrabal, Poljak Zbigniew Herbert ali zdomski rusko-angleško pišoči pokojnik Vladimir Nabokov. Zanj in za nekatere druge dolgo časa neupoštevane ruske avtorje (Mandeljštam, Brodski, Ahmatova, Beli, Berdjajev, Platonov, Pilnjak, Solženicin) se začenjajo spet zanimati celó v zdaj manj dogmatični Sovjetski zvezi.

* * *

Med najpomembnejše srednjeevropske pisatelje sedanjega *prelomnega časa* nedvomno sodi leta 1935 rojeni Madžar *György Konrád*. Izhodišče njegovih vsebinsko in oblikovno posebnih romanov je protidogmatično. Takoimenovane (komunistične) družbene „elite“ so v njegovem obsežnem opusu postavljene pod vprašaj. Medtem ko je jugoslovanski disident *Milovan Djilas* kritiziral dogmatični ustroj komunistične partije – te takoimenovane elite delavskega razreda – in njen represivni birokratski aparat oblasti in vladanja bolj zunanje, linearno, posega Konrád bistveno globlje, takorekoč v jedro ljudi in stvari. Njegovi romani „Obiskovalec“, „Ustanovitelj mesta“ in „Sokrivec“ že v naslovih razodevajo posebno *strukturo* literarnega sporočila, ki ga je pisatelj odel v različne kafkovsko-groteskne zgodbe.

Podoba je, da je Srednja Evropa (katere sestavni del so nedvomno tudi vse slovenske dežele) torišče najrazličnejših prisil, ki jih prebadajo subtilna hrepenenja osveščenih posameznikov. Konrádov „Obiskovalec“ je takoimenovani objektivni opazovalec družbene in politične ožine in revščine, v kateri osveščeni in kritični posamezniki postajajo žrtve. „Ustanovitelj mesta“ je zastopnik tehničnega razumništva, inženir novega sveta, načrtovalec in uresničevalec megalomanskih projektov. Meje med objektivno potrebnim in (ali) koristnim in vratolomno absurdnim so nenadoma zabrisane. „Ustanovitelj“, ki gradi ceste v „nikamor“ in zida v „nikakor“ stavbe na ruševinah tistega, kar je podrl, je kot tiran Ceaucescu, ki se mu je nenadoma vrlo pod nogami. „Sokrivec“ predstavlja vrh povojnega srednjeevropskega tavanja. Oglašja se iz edinega kraja, kjer je našel nekaj avtohtonega miru in necenzurirane samostojnosti, iz norišnice (v antiki bi govoril iz prijetnejšega Tuscoluma, v srednjem veku in še pozneje iz kakega samostana). Poročevalec je žrtev in storilec hkrati. Njegova življenska zgodba se bere podobno kot avtobiografija marsikaterega razumnika, pisatelja ali ljudskega voditelja iz držav „realnega socializma“, dogoditi pa bi se mogla prav tako na Slovenskem, saj tu „socializem“ kljub ugovorom nekaterih dobronamernih ni niti malo manj „realen“, usoden in nevaren za posameznike in za celotni narod.

Leta 1942, v meščansko-monarhistični Madžarski, je Konrádov protagonist še sodil k levim kritičnim intelektualcem. Njegovo ljubico so mučili pred njegovimi očmi, vendar jo je izdal, da se je sam rešil. Kot madžarski vojak na fronti proti Sovjetski zvezi je prebežal na komunistično stran, saj si je rekel, da je varno ujetništvo boljše kot pa nevarni boj. Po vojni ga je za privrženost „marksističnim idealom“ zloglasni kolovodja komunistov Rakosi nagradil z odgovorno propagandistično funkcijo: postal je namestnik vodje madžarskega radia. Njegova naloga je bila, da Madžarsko potem, ko jo je komunizem fizično zasedel, zasedejo „progresivni inženirji duš“ tudi psihično z vdorom v duše ljudi. Pozneje, v dobi najhujšega zatiranja, je padel v nemilost. Rakosijevi krvniki so ga obsodili na smrt, vendar kazni niso izvršili. Uporniki so ga leta 1956 osvobodili iz zaporu z naročilom, da Sovjetom izroči zahtevo, naj se umaknejo iz Madžarske. Tako ni čudno, da je po zatrtju upora kaj kmalu spet prišel v ječo, dokler ga niso na zahtevo političnih oblasti poslali prisilno v bolnišnico za duševne bolezni, ki je bila v rokah policijske represivne psihiatrije in politične policije. Od tu se zdaj oglašja s svojim mementom móri o zavoženih možnostih in propadlih iluzijah.

Da je svet, kot si ga je izmislila psihiatrija novih inženirjev duš s pomočjo paranoične predstave o absolutnem zemeljskem raju brez izkoriščanih in izkoriščevalcev na podlagi dokončne in neskončne enakopravnosti, le v nevarno zatiranje v utopične načrte dvomečih posameznikov, širše družbe in ljudstev drseča

norišnica, na pronicljiv način poroča tudi Konrádov novi roman „Praznik duhov“. Ta je velika metafora o polomu utopije, ki je „menila, da sta država in razred važnejša kot vse drugo“. To novo delo je hvalnica „odprte civilne družbe“ brez patesitičnih prisil in bombastičnih prizvokov samohvale in zatiranja drugačnega. V na pol podrti hiši, na zaraslem opuščenem vrtu, zbere neki nad petdeset let stari pisatelj svoje prijatelje in jih sooči s spominom na sorodnike, odseve misli in duhove. V bukolijumu med upom in grozo sanja v različnih melanholičnih variacijah in ponotranjenih etudah o življenju in smrti na podlagi izkušenj, ki dolete posameznika, ko urbi et orbi poda izjavo o človekovi neodvisnosti in njegovih neizpodbitnih osebnih in javnih pravicah.

* * *

Januarja 1990 je tudi avstrijski radio oddajal kot slušno igro prirejeno verzijo dramskega dela „Popravilo“, ki ga je napisal novi češkoslovaški državni predsednik *Vaclav Havel*. Ta avtor je še nedavno veljal za zakletega sovražnika „ljudske oblasti“ in bil v zaporu. Tako ni čudno, da je njegova igra realni odsev kompleksne zavratne usode, ki so jo doživljali številni intelektualci v totalitarističnih državah 20. stoletja. Podobno kot v Konrádovih romanih je tudi v „Popravilu“ prikazan konflikt med kritičnim posameznikom, ki je postal žrtev, in dogmatičnim oblastništvom takoimenovanega poveljujočega socializma („Kommando-Sozialismus“), ki je rabelj novega in kritičnega. Na delu so nekakšni inženirji, ki jih oblastnik (vsemogočen patriarh nevarnih razsežnosti) uporablja za izboljšavo starih struktur in načrtovanje navidezno novega, zakaj po vsej verjetnosti se nahajamo v obdobju „tehnično visoko razvitega socializma“, kot smo v čeških brošurah lahko še nedavno brali o stanju v državi. Ponavadi žal (in k sreči!) ne poteka vse tako gladko in premočrtno, kot si je oblastnik predstavljal. Ker se je tudi med tehniki pojavil kritični duh, ki se upira stereotipizmu in nespametnosti, mora oblastnik (nekakšen Husak), kot se po domače reče, narediti dva koraka nazaj in enega naprej, da lahko taktično sebi v prid ukrepa in razčisti situacijo. Po navidezni zmagi kritične inteligence so na vrsti čistke in represije. Havel je zanimivo podobo totalitaristične manipulacije s človekom „polepšal“ z groteskno ljubezensko zgodbo in jo istočasno ogrnil v plašč vedno aktualne psevdo-historičnosti. Upajmo, da bo sam iz totalitarističnega direndaja, o katerem pronicljivo poroča v „Popravilu“, ušel na uspešnejši način, kot njegov glavni junak v pesimistični drami o brezizhodnosti nekega nepravilnega položaja.

— — —

Nedavna smrt avantgardistični literaturi zapisanega Nobelovega nagrajenca *Samuela Becketta* nas ponovno opozarja na premike v književnosti, ki so še vedno aktualni kljub besedovanju

o postmoderni po koncu moderne (kar je pravzaprav nonsens, saj kljub prevladi literarno standardnega in konservativno-realističnega ne odgovarja večsmernemu dejanskemu stanju v današnji svetovni literaturi). Samuel Beckett je morda najznačilnejši primer odmika od klasičnega pojmovanja estetike v 20. stoletju. Njegova absurдна drama „Čakajoč na Godota“ (1952) je velika poetično-filozofska vizija o brezupnosti sodobne človekove eksistence. Če je Goethe s „Faustom“ postavil zadnji „Čakajoč na Godota“ klasično metaforo sodobnega vedno manj človeškega mravlinjaka. Svet brezupnega čakanja, razčlovečenega, nesmiselnega prasketanja misli, senilnega potenja možganov, svet bestialnih ukazovalcev in zaradi ujetosti v groteskno izmaščenost in slepoto že skoraj netragičnih hlapcev, je Beckett na magičen način spojil z genialno dvoumnostjo, s hrepenenjem po še vedno pričakujočem čudežnem odrešenju kljub grozeči nevarnosti popolnega uničenja. Iluzija v deziluziji dela Beckettovo delo in njegova „junaka“ Estragona in Vladimirja tako človeška in „simpatična“. Za to osnovno ploskvijo pa se skriva še neka širša problematika, namreč globinsko podana metafora o metafizični grotesknosti civilizacijskih naporov vseh časov in pokrajin. Na vsakem vogalu Beckettovega „Godota“ je mogoče odkriti zanke in pastí, ki odkrivajo nove razsežnosti in pomene. Tudi ostala pisateljeva dela (n. pr. „Konec igre“ iz leta 1957) se izmikajo dokorničnim analizam. Sploh se mi zdi, da je že pred več kot dvema desetletjema Niko Grafenauer pravilno ugotovil v ljubljanskih „Naših razgledih“, da avtentične literature ne bo več mogoče zaobjeti s standardno in linearno kritiko, temveč z globinsko interpretacijo vsakega posamičnega dela.

Leta 1906 v premožni irski družini rojeni Beckett, ki je pozneje postal vedno bolj samosvoj in čudaški osamljeni posameznik, je sprva sicer pisal v angleščini, a brez vidnih uspehov. Deloval je kot lirik in prozaist. Medtem ko mu je bil domači Dublin zopr in London le znosen, se je sprostil šele v Parizu, kjer je začel pisati v francoščini. Njegovi romani, še v angleščini napisani „Murphy“ (London, 1938), in med 1951 in 1953 objavljeni „Molloy“, „Malone meurt“ (Malone umre) in „L'Innommable“ (Brez imena), zrcalijo obe zgoraj omenjeni Beckettovi značilnosti: pripovedništvo in liričnost. V zadnjem obdobju avtorjevega ustvarjanja so Beckettovi teksti vedno bolj kratki in lapidarni („Poslednji trak“, itd.). Beckettovo delo tudi tu predstavlja neko skrajno točko, do katere je leposlovje moglo priti, dokler ne nastopi „konec igre“, oziroma se literatura sama od sebe ne „ukine“. Gerda Zeltner-Neukomm ugotavlja v knjigi o sodobnem francoskem romanu, da vse katastrofe svetá in človeka, ki jih je nudil naš čas v umetnosti in resnici, najdejo pri Beckettu svojo zadnjo in najradikalnejšo stilizacijo. Beckettov opus je izven „milosti verujočega“ in zato res „fin de partie“. Pri Beckettu se konča svet, ki se začne tam, kjer se končajo vse igre. Njegova literatura je odsev različnih postaj civilizacijske ago-

nije 20. stoletja, ki jo spremlja kruto jecljanje razosebljenega človeka, ko postaja mehanizem, avtomat, ne-človek.

* * *

Z Beckettovim ustvarjalnim utripom je povezano delo marsikaterega sodobnega umetnika, med drugim tudi *Draga Jančarja*, ki je eden najzanimivejših mlajših sodobnih slovenskih avtorjev. Njegovo parafrazo „Zalezujoč Godota“ na slovito absurdno igro „Čakajoč na Godota“ so leta 1989 z uspehom uprizarjali na odru Male drame Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani. Štajerska igralka Angelika Lukas-Trabe je kmalu zatem uresničila avstrijsko-nemško verzijo Jančarjeve igre o fašistoidnem nasilju močnejšega človeka nad šibkejšim pod naslovom „Vis à vis Godovsky“ z gledališko skupino „Para-Theater“ najprej v avstrijskem Gradcu, potem pa še v prenovljeni obliki v dunajskem kletnem gledališču „Theater in Konzerthaus“. Scenerija dunajske uprizoritve je bila nadvse neprijetna: črna stena s pločevinastimi vrati, surovo stesana miza z rdečo lučjo, siromasna postelja s skromno odejo, palice za pretepanje, zanka za okoli vratu, kovček, košare, ki jih žrtev prenaša sem in tja, ne da bi vedela zakaj. Če je Beckettova absurdna igra „Čakajoč na Godota“ metafora za brezupno čakanje na odrešitev v neusmiljenem svetu, potem je Jančar Beckettovo abstraktno filozofsko podobo svetovnega blodnjaka in zverinjaka, ki je človekovo svobodo zožil do absurda, konkretiziral in napolnil s stalno prisotno tragičnostjo zatiranja šibkejšega in drugačnega človeka. Namesto Beckettovih smešnih in grotesknih klovnov Vladimirja in Estragona nastopata v Jančarjevi igri fašistoidni megalomanski divjak Franc, ki je bržkone ušel iz nekega živalsko zakotnega kriptokomunističnega kabineta tajne policije, in njegova žrtev Jožef, šibki človek, ki je postal predmet absurdnega mučenja človeka po človeku. Takó kot v Beckettovi absurdni igri in podobno kot v manj uspeli dramski groteski „Godot je prišel“ srbohrvaškega pisatelja Miodraga Bulatovića prekinjajo nesmiselno blebetanje, sprenevedanje in mučenje glavnih protagonistov nekakšni navidezni dogodki v načinu „deus ex machina“. Jančarjeva varianta, ki jo je v nemščino spretno prevedel slovenski koroški avtor Fabjan Hafner, je istočasno na zanimiv način dopolnjena z originalno figuro Felicite, takoiimenovane Sreče, ki z večnim simbolom ženske čarovniške moči – metlo – pometa blebetanje obeh glavnih protagonistov v kot, čeprav ga nikoli do konca ne pomete. Svet je namreč začarani blodnjak, norišnica paranoičnih prenapetežev, ki s fašistoidnimi policijskimi ukrepi zalezujejo nedolžne žrtve, ki morajo postati sovražniki, da lahko igra zatiranja drugačnega in šibkejšega človeka traja tudi vnaprej.

Agresivnega policista Franca je na Dunaju na izrazit način oblikovala ženska, igralka Angelika Lukas-Trabe, čeprav njena nekoliko nejasna izgovarjava ne učinkuje najbolje. Zelo prepričljiv je bil Reinhard Nowak v vlogi žrtve Jožefa, medtem ko je

Felicitó zaigrala Elisabeth Schwarzbauer. Ti mladi, angažirani igralci in gledališčniki so Jančarjeve rituale stalne ogroženosti človeškega v svetu, ki sicer Beckettovi blodni predstavi ne dodajajo ničesa bistveno novega, a jo sveže podčrtavajo, predstavili z veliko sproščenostjo.

Pretežno mlado občinstvo, ki je popolnoma napolnilo kletno dvorano, je Jančarjevo dramo spremljalo z velikim zanimanjem. Vsekakor lep dunajski uspeh tako za Jančarja kot tudi za bolečo beckettovsko problematiko ter dokaz, da eksperimentalne, filozofsko in groteskno izrazite igre v primerni obleki tudi danes nagovore javnost.

* * *

Na univerzi v avstrijskem Innsbrucku se ne ukvarjajo le s preučevanjem literature, temveč tudi literarne kritike. Nedavno so v avstrijskem radiu predstavili raziskovanje literarne recepcije, kot se je v zadnjih desetletjih pojavljala v vidnejših dnevnikih, tednikih in revijah na nemškem jezikovnem prostoru.

Medtem ko je v prvem povojnem času še prevladovalo zanimanje ne le za velika imena, temveč tudi za specifično literaturo na „obrobju“, je pozneje ta za objektivne analize na duhovnem področju več ali manj nujna objektivnost zbledela. Prvotna diferencirana, dobra ali slaba ocena, se je mnogokrat umaknila panegirični reklami za velika založniška podjetja. Ostala pri manjših založbah objavljena nemška ali tuja literatura ostaja več ali manj nezapažena. Medtem ko je v šestdesetih letih na nemškem prostoru bilo še precej zanimanja tudi za različne manjše evropske in tuje literature, je po študentskih nemirih in ideološki „socializaciji“ v letu 1968 to zanimanje odločilno upadlo. Kljub takoiimenovanim „kampanjam“ za različne tuje literature na frankfurtskem mednarodnem knjižnem sejmu, kjer so v ospredje zanimanja postavili italijansko, francosko, indijsko in druge literature, se stanje ni bistveno spremenilo. Opozorila o tujih književnostih so predvsem koristila le znanim imenom, piscem uspešnic in mednarodno priznanim nagrajencem, mnogo manj pa manj znanim in mladim avtorjem. Zanimivo je, da so jugoslovanske literature kljub nekaterim dobrim prevodom v nemščino širšemu občinstvu le malo znane. Največ zanimanja je za srbohrvaške avtorje, za Nobelovega nagrajenca Andrića, za izzivajočega Miodraga Bulatovića, za Krležo, Simića in morda še za Danila Kiša, medtem ko Slovenci ostajamo preveč neznan. Slabo je tudi za mnoge druge literature, za slovaško, litavsko, norveško, portugalsko ali dansko, vendar niso niti velike literature zares objektivno zastopane z izbranimi prevodi različnih zares karakterističnih avtorjev. V zadnjem času poleg zanimanja za južnoameriške literature narašča ukvarjanje s kitajsko in japonsko književnostjo.

Raziskovalci na innsbruški univerzi pogrešajo tudi nekdanje živahne idejne in teoretične literarne diskusije in polemike. Na-

zadnje so se nekoliko razplamtele v letu 1986 po objavi tudi v slovenščino prevedene dolge „Pesmi trajanju“, ki jo je napisal Peter Handke. Ker se je skoraj istočasno na podoben način oglasil s poemom „Mladi mož“ tudi uspešni novi zahodnonemški dramatik in prozaist *Botho Strauss*, so se kritiki nekoliko narejeno začeli spraševati, ali so v sedanjem trenutku primernejše kratke ali dolge pesmi. Podoba je, da so zgrešili cilj, zakaj vprašanje ni, ali smemo pisati na kratko ali dolgo, temveč kako uspešno je dolg ali kratek tekst narejen, kakšna je njegova intenziteta.

* * *

Pred oseminsedemdesetimi leti je ruski pisatelj *Andrej Belj* (1880–1934) objavil pomembno, a dandanes zaradi politične blokade med Vzhodom in Zahodom premalo zapaženo knjigo. Roman „*Petersburg*“ je namreč delo pisatelja z izredno razgledanostjo in veliko širino. To je drzen, v asociativni tehniki napisan roman, ki ga je avtor pretkal s konkretno „irealnostjo“. Gre za analizo odnosa med očetom in sinom: oče je konzervativen, senilen caristični visoki uradnik, sin pa dandyjevski revolucionar, ki mora v očetovem stanovanju nastaviti bombo, ki bi naj očeta – osovraženega uradnika – ubila. Sinu se dejanje upira, izviti se skuša iz klešč organiziranih teroristov. Bomba eksplodira, vendar ostaneta oče in sin živa prav tako kot Beljeva obtožnica caristične nesposobnosti in despotizma terorističnih revolucionarnih krožkov, ki podobno kot v „Besih“ Fedorja Dostojevskega kujejo primitivne nečloveške zarote. Pehajo se za nadoblastjo, medtem ko se istočasno poslužujejo različnih fraz o demokraciji in na pol znanstvenih marksističnih besedičenj, ki bi naj služila za alibi pri ubijanju predstavnikov oblasti in pri manipulaciji z družbo kot tako. Ironija usode je hotela, da se je Rusija na začetku našega stoletja začela zares industrializirati, modernizirati in demokratizirati. Belj kaže zlasti mlajše uradnike in plemstvo, ki se med drugim navdušuje za angleški ustavni sistem in ga želi kopirati v Rusiji. Pisateljevo nervozno podajanje snovi, ki je popolnoma ustrezalo psihozi dobe, krasé samosvoje, uspešne metafore, literarna namigovanja in besedne igre. Dve leti pred objavo „*Petersburga*“ je izšel tudi Beljev roman „*Srebrni golob*“ (1910), ki še kaže simbolistično lirične nastavke. Ti se skozi zgodbo o nemoralni, zaostali in kruti verski sekti, ki časti srebrnega goloba, zaradi katerega prireja orgije in ubija (vizija prihajajoče revolucije), preblijajo v prve obrise v asociativni tehniki napisanega romana. Roman „*Kotik Letajev*“, ki je sledil obema prvima knjigama, gre še dalje; v njem pisatelj z besedami utemelji Kotikovo in svoje rojstvo. Besede se rojevajo takorekoč iz nič, utrinjajo se iz temé predzvesti, dokler se ne začenjajo urejati v prve celovite pomene, iz katerih rastejo nove asociacije.

Belj, ki se je s pravim imenom pisal Boris Bugajev, je bil teoretik ruskega simbolizma, ki se je sprva zgledoval po Franco-

zih, a kmalu osamosvojil. Rodil se je v Moskvi. Med simbolisti (Sologub, Balmont, Brjusov, Mereškovski, Solovjev, Blok, Hlebnikov, Gumiljev, Pasternak, Cvetajeva, Jesenin, Majakovski, Ahmatova, Mandeljštam) je kmalu zaslovel zaradi svojih specifičnih lastnosti. Navduševal se je za Kanta, Schopenhauerja in Nietzscheja, predvsem pa za Solovjeva in Bloka. Bil je prijatelj nemškega pesnika Morgensterna in pristaš filozofa Rudolfa Steinerja (antropozofija). Več let je preživel v Dornachu. Tako ni čudno, da je v svoja dela dolival teozofsko-okultistične ideje, ki so še podkrepile njegovo magično besedno umetnost. To se pozna tudi v romanu „Petersburg“, ki je zagotovo pomembno delo moderne besedne umetnosti. Od leta 1921–1923 je živel v emigraciji v Berlinu, pozneje pa se je vrnil v Moskvo, vendar je v stalinistični Sovjetski zvezi živel le na robu. Komunistična javnost ni doumela metafizičnih človekovih svetov, ki tvorijo eno osnovnih značilnosti človeške biti. Dokaj neznan pa je zaradi posebnih političnih pogojev, ki so zavladali po svetu, ostal tudi na Zahodu, čeprav je napisal očarljiva in pomembna dela moderne literature 20. stoletja, ki jih moremo vzporediti k Joycejevemu, Proustovemu in Kafkovemu opusu.

* * *

25. marca 1990 je *Ernst Jünger* praznoval petindevetdeseti rojstni dan. Velja za enega najbolj spornih nemških pisateljev 20. stoletja. Levičarji mu očitajo sodelovanje z nacionalnimi socialisti. Menijo, da je vedno težil k poveličevanju vojne in junaštva, kar da je očitno iz njegovega romana o prvi svetovni vojni „v jeklenih nevihtah“. In res se je Jünger vse svoje življenje nagibal k filozofsko privzdignjenemu titanizmu, kar prihaja jasno do izraza tudi v njegovem spisu „Boj za notranje doživetje“. Gotovo je Jünger v svojih utopistično-zavozljanih romanih o „veličastnem oživetju močnega življenja“ in možnem „preoblikovanju sveta“, obelodanil nekatere teze, ki bi mogle spominjati na fašistoidne ideje o svetu in življenju. Vendar prav njegova najznačilnejša dela „Heliopolis“, „Ob zidu časa“ ali „Zwille“ (o življenju senzibilnega, nežnega mladeniča) opozarjajo na večsmernost Jüngerjevega ustvarjalnega načina. Možnost in elitarnost se namreč družita z dvomom in ironijo ter z anarhičnim postavljanjem dejstev, dogodkov in vedenjskih načinov pod vprašaj. Zelo zgodaj se je distanciral od Hitlerjevega nacionalnega socializma. Njegovo kritično opazovanje vodenja vojne in politike mu je nakopalo vrsto sovražnikov, po drugi strani pa je kot mlad častnik že v prvi svetovni vojni zaradi posebnega poguma prejel več najvišjih odlikovanj, železni križec prve vrste, viteški križec kraljevskega odlikovanja rodbine Hohenzollern, a tudi izredno redko odlikovanje Pour la mérite. Medtem ko je bil v vodilnih krogih povojne Nemčije zelo dolgo persona non grata, so se začeli zanj odločilno zanimati v Franciji. Leta 1985 sta ga na njegovem samotnem domu v gozdu

pri Wilflingenu na švabskem obiskala francoski državni predsednik Mitterrand in zahodnonemški zvezni kancler Kohl.

Svoj individualistični življenjski način je Jünger razodel tudi v obširnem razgovoru, ki so ga 8. decembra 1989 natisnili v velikem hamburškem tedniku DIE ZEIT. Njegovo gosposko, samosvojo držo, ki kljubuje oportunističnim družbenim in oblastniškim mehanizmom svetá, razodeva tudi anekdota, ki se je pripetila 27. maja 1944 ob britanskem bombnem napadu na Pariz, kjer se je nahajal kot stotnik v štabu nemškega mestnega vojaškega poveljnika Otta von Stülpnagla. Medtem ko so se vsi v preplahu zatekli v zaklonišča, je Jünger obsedel pri kozarcu šampanjca na strehi hotela „Raphael“ in izjavil, da so mu enako neprijetni tisti, ki nad njegovo glavo mečejo na mesto bombe kot tudi tisti, ki so se zatekli v kleti tam spodaj. Rajši se požvižga na oboje in pije na hotelski terasi kozarec šampanjca s Smrtjo. Seveda ni čudno, da se je s takim vedenjem in s takim življenjskim izhodiščem vsepovsod zameril. Njegova cinična arogantnost, ki pa je na odločen in radikalno kritičen način zadela tudi v glavo žeblja resnice, je rušila disciplino in povzročala dvome v srcih bralcev in ostalih sodobnikov.

Kljub ujetosti v zgoraj opisani komplicirani kontekst je elitarno-gosposki Ernst Jünger dejanski mojster peresa. Avtor utopično-simbolističnih romanov z jasno filozofsko usmerjenostjo je v bistvu kljub vzvišeni drži moralističen kritik sodobnosti. Njegovi romani, ki jih je napisal v hladnem, izklesanem stilu, pričajo o zunanji in notranji strukturi krize človekovih prizadevanj v 20. stoletju. Roman „Heliopolis“ je na primer z velikim zamahom ustvarjeno poročilo iz nekega okamenelega, marmornatega mesta, v katerem se za oblast pehata dve ideologiji, medtem ko na nekem skrivnem kraju deluje „svetovni regent“ in čaka, da bodo boji za oblast in nadoblast končani. Prav takó kot v romanu „Steklene čebele“ (1957) smo tudi v „Heliopolisu“ (1949) priče poraza načrtovalcev določene utopije. Takoimenovana Jüngerjeva „*désinvolture*“ (=neke vrste višja narava, namreč prosto gibanje svobodnega človeka, kot ga srečáš na dvorih plemenitih vladarjev in v vojaškem taboru, kjer podarja blesk orožju pogumnih) drsi v (k sreči!) neherojški sodobnosti vedno bolj v pozabo in je v političnem in družbenem kontekstu vsaj formalno kot oblika življenjskega in političnega načina postavljena pod vprašaj. Za Jüngerjev ključni roman velja 1939 v Heidelbergu objavljeno delo „Na marmornatih čeréh“, ki se dogaja na nekem utopično-fiktivnem kraju „globoko v gozdovih“. V mitološki okvir postavljena zgodba o glavnem junaku, ki se skupaj s soborci umakne po dolgih letih boja iz krajev dogajanja „Alta Plana“ v mirno naravo, kjer bi se rad posvetil meditaciji in študiju botanike, je vsebinsko in miselno razvejana. Vendar nasprotja med protagonisti gozdnega področja, na katero se je glavni junak zatekel, te miroljubne načrte

prekrižajo. Po bojih, ki spominjajo na nihilistična grozodejstva druge svetovne vojne, je možnost mirnega sožitja uničena. Preživeli se vkrcajo na ladje za Alto Plano, kjer jih tamkajšnji vladar gostoljubno sprejme.

* * *

Frankfurtski knjižni sejem je mednarodno pomembna prireditev, ki je oktobra 1989 potekala že enainštiridesetič. Tokrat je 8189 razstavljalcev iz 93 držav predstavilo kar 379.000 knjižnih del. Med temi je bilo 115.000 novosti, med katerimi pa je leposlovje v manjšini. S tem je megalomansko-potrošniški frankfurtski knjižni sejem prekosil vse dosedanje rekorde. Natančnejši pregled razvejanih značilnosti današnjega založništva v Nemčiji in po svetu je za posameznika takorekoč nemogoč. Potrebno se je omejiti na specifične teme. Tokrat so prireditve posvetili novim francoskim knjigam in francoski literaturi.

V nemškem prevodu je med drugim izšel tretji zvezek spominov svojevrstne pisateljice *Marguerite Yourcenar* ter proza „Puščava“ in „Mehiške sanje“ inovativnega *Le Clézioja*. Na dober odmev je naletel stilistično presenetljivi roman „Monsieur“ izpod peresa mladega *Jeana-Philipa Toussainta* o hladnem, mehaničnem perfekcionizmu človeka našega časa. Objavila ga je v nemškem prevodu Münchenska založba Hanser. Seveda pa še vedno izhajajo tudi nemški prevodi francoske klasike in francoskega novega romana. Veliko pozornost bralcev so si pridobile tudi knjige arabskih in drugih nefrancoskih pisateljev, ki pa literarno delujejo v francoščini. V svet prepričljive večkulturnosti vodi delo maroškega romanopisca *Taharja Ben Jellouna*. Njegova knjiga „Drevo spomina“ je izšla v nemškem prevodu *Christiane Kayser* pri zahodnoberlinski založbi *Rotbuch Verlag*. Pri nemških knjižnih novostih je v ospredju širšega zanimanja novo lirično obarvano drobno prozno delo, ki ga je pod naslovom „Poskus o utrujenosti“ napisal *Peter Handke*, objavila pa frankfurtska založba *Suhrkamp*. Tudi uveljavljeni in že preje omenjeni mlajši nemški romanopisec in dramatik *Botho Strauss* je izrazil intelektualni pisatelj. V obeh novih knjigah, v „Fragmentih nejasnosti“ in v „Kongresu“, ki sta izšli pri Münchenski založbi *Hanser*, oziroma pri Münchenski založbi *Matthies & Seitz*, kaže stanja ljudi in stvari v visokoindustrializirani, oziroma v vedno bolj computerizirani družbi poznega 20. stoletja. V Darmstadtu so konec oktobra 1989 Straussu podelili najpomembnejšo zahodnonemško literarno odličje, *Büchnerjevo nagrado* Nemške akademije za jezik in pesništvo.

Veliko pozornosti vzbuja roman „Pravljice o poslednji misli“, ki ga je napisal v nemščini židovski pisatelj *Edgar Hilsenrath*, izdala pa Münchenska založba *Piper*. Avtor, ki je na lastni usodi spoznal grozote holocausta, poroča o skoraj pozabljenem genocidu nad Armenci, ki so jih v prvi svetovni vojni nacionalistični mladoturki poslali v smrt. Podoba je, da se zgodovina ponavlja,

saj so se na telesu sovjetske Armenije in njene prototurške sosedse Azerbajdžana na začetku leta 1990 pojavile grozljivo nevarne krvaveče rane.

Peter Rühmkorf velja za izrazitega pesniškega predstavnika kritične nemške generacije, ki se je uveljavila v šestdesetih letih. Ob njegovem jubileju je izšlo kar več njegovih knjig, pesniška zbirka „Enkrat kot mi vsi“ in eseji „Trinajst nemških pesnikov“ pri založbi Rowohlt. Rühmkorfove tekste je v posebni bibliofilski knjigi objavila tudi züriška založba Haffmans, medtem ko sta Manfred Durzak in Hartmut Steinecke zbrala študije o Rühmkorfovem obsežnem opusu in jih objavila pri že omenjeni založbi Rowohlt v Reinbeku pri Hamburgu.

* * *

Ob koncu se še enkrat ustavimo pri novem češkoslovaškem državnem predsedniku *Vaclavu Havelu*. V času frankfurtskega mednarodnega knjižnega sejma oktobra 1989 je pri komunističnih oblastnikih v svoji domovini še veljal za prvega državnega sovražnika. Tedanji vodilni češkoslovaški komunistični funkcionar Ladislav Adamec ga je pred zahodno mednarodno javnostjo označil za „absolutno ničlo“. V Frankfurtu so mu oktobra 1989 podelili *mirovno nagrado* zahodnonemškega knjigotrštva, vendar se slavlja ni mogel udeležiti, ker mu češkoslovaške oblasti niso dovolile odhoda v tujino. Politicum pa je še vedno tudi sicer estetsko in etično-religiozno vprašljivi roman indijsko-britanskega pisatelja *Salmana Rushdieja* „Satanski stih“. Nemški prevod dela je v posebni alternativni izdaji izven uradne založniške mreže zaradi iranskih groženj lahko izšel šele po sejmu v Frankfurtu. Tudi *Nobelove nagrade za literaturo* ni prejel leta 1989, kot so nekateri upali, Rushdie, temveč ugledni španski romanopisec in novelist *Camilo José Cela*.

ATAHUALPA ZUPANQUI IN SLOVENSKA EMIGRACIJA

Le kaj more imeti to dvoje skupnega, bi kdo vprašal. Ali ni škoda papirja in črnila za take primerjave? Poglejmo si jo, zaključke pa naj napravi bralec sam.

Atahualpa Zupanqui je bil psevdonim Hektorja Roberta Chavera Aramburuja, sina Indijanca iz rodu kechua in Bazkinje. Yupanqui (Yu ali zu se v kreolskem narečju Argentine izgovarja enako, tudi pišejo nekateri Zupanqui, medtem ko drugi Yupanqui) pomeni v jeziku kechua „tisti, ki pripoveduje, baja“, medtem ko je bil Atahualpa zadnji kralj Inkov, ki so ga zahrbtno umorili španski osvojevalci, potem ko so zanj dobili do sedaj največjo odkupnino v zgodovini. Tisti Atahualpa je pričal Inkom o verolomstvu belega človeka, ta pa je bil samo njegov nadaljevalec. Verolomstvo belega človeka je namreč ostalo, povečala pa se je njegova požrešnost in to je občutil še bolj Athaulpa, ki je v svoji mladostni miselnosti upal, da bo komunizem odpravil eno in drugo, zato je vstopil v komunistično stranko, s tem pa si je tudi zapečatil usodo. Prvega Athaulpa so usmrtili, drugega so spravili beli zavojevalci in osvojevalci bogastev ob domovino. Zupanqui je moral emigrirati v Francijo, da si je rešil življenje. Seveda je prej preizkusil vse, da bi prišel do kruha v Argentini: bil je delavec, igral nogomet, boks, sabljal, jahal in igral na kitaro. Poznal je indijansko kulturo Peruja, Čil, Bolivije in Argentine, raziskoval je knjižnice, ki so imele vire o Indijancih, govoril je z Indijanci -gauči, igral, skladal, pesnil in potoval.

Od njegove knjižne produkcije je ostalo nad tisoč uglasbenih pesmi, izmed katerih so najbolj poznane Lunica iz Tucumana, Osi mojega voza, Pozabljena sestra, Indijančeva pot, Pot in kamen, Kitara, Indijanski vitez, poleg knjig: Kamnita obzorja, Pot vetra, Nizki grič, filma Reka, ki poje neprestano, Zemlja se je zmočila, itd.

Ko je bil že nekaj časa v Franciji se je razstal z levičarji, ki so ga sprejeli z odprtimi rokami: Antonio Machado, Paul Eluard, Arthur Rubinstein, Peter Ustinov, Salvador Dalí, Pablo Picasso, André Aragon in dr. Graviral je plošče, delal na TV in radiu, v filmih, predvsem pa je pesnil in skladal, tako da je že za življenja bil slaven zaradi napevov: Molčeči gozd, Draga zemlja, Lunica Tucumana, Vidala za

mojo senco, Zamba de Vargas, ki so mu prinesle nagrade tako zaradi napeva kot tudi vsebine.

Don Ata, kot so ga klicali zadnja leta, je bil ljudski umetnik, folklorist, naravni talent, s smehljajočo se dobroto kmečkega človeka, ki ga še ni pokvarila civilizacija, ki je znal opazovati in čutiti s svojo indijansko raso, ki se mu je vtisnila pampa v dušo, o kateri je mislil kot Borges: „... da mu hoče povedati nekaj, toda mu ne more, ali mu samo daje na znanje, vendar je ne razumemo, če jo pa razumemo, potem je pa še vedno neprevedljiva njena glasba za nas.“

Atahualpa Zupanqui je umrl v Franciji, odšel pa je iz Argentine skoraj pred polstoletjem. Ko se je pred nekaj leti vrnil, mu je napravil intervju časnikar Tomas Eloy Martínez, ki ga objavljamo tukaj. Don Ata je bil „un escuchado“, „človek, ki uporablja dvesto idej in dvajset besed“, kot se je sam opredelil.

THOMAS ELOY MARTINEZ: Je nekaj v deželi, kar odbija velike ljudi. Če začneš misliti na velike ljudi 19. stoletja: San Martín je umrl zunaj, izgnan, hotel se je vrniti, in tolikokrat ko se je hotel vrniti, mu niso pustili. Alberdi je umrl zunaj države, naš rojak, čeprav je bil iz Salte. Echeverría je umrl v tujini. Rosas, če ti je prav ali ne, je umrl zunaj. Največje osebnosti 19. stoletja, nekatere slučajno, kot npr. Moreno, so umrli na morju, niso mogle umreti doma. Perón, ki se je vrnil po 18. letih izgnanstva, bilo je že 20. stoletje, ni bil več ista oseba, poleg tega je hotel, kot je rekel sam, pustiti svoje kosti v pampi in sam povratak je že povzročil narodno razburjenje. Tedaj ... ne vem, če ni dežela, ki sama zavrača včasih.

ATAHUALPA ZUPANQUI: Morda, morda. Domovina sprejema in zavrača. Ni domovina, človek je. Tisti, ki jim pravimo ... Tisti, ki gredo iskat korenine, zakaj jih ne iščejo v samih sebi, notri v notranjosti samih sebe?

TEM: Drugače rečeno – ti verjameš kot Thomas Mann, da je domovina v človeku samem, da jo nosi v notranjosti, da ni v zemlji, po kateri hodimo.

AZ: Tisto je kot so rekli moji dedje: Rojak ni tisti, ki se je rodil v isti deželi, poleg tebe, eno lego stran; so ljudje, ki so se rodili eno lego stran in vendar niso rojaki; rojak je tisti, ki nosi domovino v sebi in očetnjava je mesto, kjer so očetje, mesto očetov, domovina.

TEM: Latinski koren besede je patria, ki izhaja očeta=pater.

AZ: So različna mnenja, ne? Izgnanstvo moramo spoštovati, ker je lahko koketerija duše, ne? Igra z dostojanstvom, kjer gre za dostojanstvo.

TEM: Toda, ko si odšel prvič, najprej, zakaj si odšel s severa na jug?

AZ: Šel sem iskat stvari, stvari sem šel iskat. Najprej sem iskal besedo človeka in nato, ko sem jo našel ... korenino, ker sem za-

čutil, da je moja korenina, ker je odgovarjalo moji korenini, mislim jaz, Indijanec, ker je odgovarjala temu, kar nosim v sebi, ali sile, ki mi dajejo moč. Jezikovna korenina – kechua na primer. Človek išče glas človeka, ne misli na pesmi, ker človek ne išče pesmi: besedo „človeško dostojanstvo išče“. Potem je še druga stvar, ko nosiš v sebi stotisoč rekov Indijancev, ki se niso nikoli objavili, samo predajali so se. Iščeš tudi molk človeka. Kaj je v molku? Ko ti samo stisnejo roko in ti ne rečejo ničesar? Kako si razložiti Indijanca, ki ti stiska roko obenem pa vseka konja z bičem, takrat ko je konj miroval, ko ga ne bi smel udariti? Zakaj ga je udaril? Kaj ga je prišlo? On ti tega ne bo povedal, sam si moraš razložiti. Za to pa je potreben čas, pokrajina, zemlja in misel, resnost, da si umirjen v sebi. Da si tako umirjen, takega razpoloženja, da lahko razumeš.

TEM: Ti si mi rekel, da si prišel iskat korenine, toda pustil si starše, ko si prišel s severa na jug.

AZ: Oče mi je umrl. Iskal sem nove oblike pesmi, kaj je zamba, kaj čakarera, kaj vidala, ki je oblika molitve. Vidala, ki sem jo slišal, je nekakšna molitev, čeprav je ljubezenska v besedilu, je pa melodična prošnja, res, prošnja!

TEM: Si mislil, da boš našel več na jugu kot na rodnem severu?

AZ: Ne, ne. Na jugu ne obstoja, to sem vedel že od otroških let; vidala je iz severa, na jugu poznajo samo način vidale, ki ga imenujem trova.

TEM: Hočem ti reči, da greš s severa na jug, kot otroci iz filma, ki gredo iz severa na jug. Bogve česa iščejo? Če nisi iskal vidale, kaj si iskal?

AZ: Samega sebe sem iskal, samega sebe.

TEM: In kaj je bilo na jugu, kakšna stvar?

AZ: Pokrajina, vse. Bilo je več kot ravnina, ki je nasprotje hribov, kar imenujem zemeljska določitev. Kajti človek govori glasno samo na jugu, kjer je pampa, zemlja nima odmeva, ne odgovarja, mu ne vrača glasu, hočem reči, da se je ne boji.

TEM: Rekel bi, da kadar govorimo, da nam to ne prihaja od Italijanov?

AZ: Lahko je od špancev, poleg tega, da je to majhna nespoštljivost do bogov. Ne?

TEM: Na začetku si rekel nekaj, kar je zame važno. Zate je izseljenstvo bilo zadeva dostojanstva, šel si, da bi ostal isti in ne izgubil svojega dostojanstva. Nisi rekel tako?

AZ: Ne gre zame samega. Sam se delim, se množim na večih. Eden smo mi, kot je govoril gaučo nekdanj. Gaučo samega sebe ni nikoli imenoval gauča, se ni imenoval gaučo. Včasih, kot je npr. pravil Concolorcorvo se pravi: „bili smo zbrani na estanciji samo mi“.

TEM: Concolorcorvo jih je imenoval drugače, klical jih je gauderio.

AZ: Od tega prihaja ime – ganado– tisti, ki varuje živino, ki pase, ki jo pazi, to je bilo gauderio. To se je rabilo do konca stoletja v Venezueli, na obali Apure, v San Fernandu. Rekli so jim gaudio, gauderio, gauderias, gaucherias.

TEM: Tudi Doña Bárbara ima nekaj vedeti pri tem.

AZ: Da, je imela, seveda, od tod prihaja. Gallegos je vedel dobro, ker je poznal ravnino, potem ko je spisal Doño Bárbaro.

TEM: Tako je. Poznaš literaturo, Atahualpa, poznaš. Atahualpa, rad bi se vrnil na idejo o dostojanstvu, o kateri si govoril malo prej. Se domneva, da, vsi hočemo verjeti to, da je država dobila nazaj svoje dostojanstvo, da si samo ti ostal oddaljen od nje.

AZ: Ne, v tem vidim prednost. Ne, ne ostajam oddaljen.

TEM: Ti si ostal v Franciji, živiš v Franciji.

AZ: Jaz živim v svetu. Domovina živi v meni.

TEM: Hočeš reči ... Kako moreš imeti eno domovino in jo nositi po svetu?

AZ: Vidiš, v tem je skrivnost. To je skrivnost. To ni isto kot iti s severa na jug, ali se vrniti na sever, ne iskati Antarktiki ne Ognjene zemlje ne biti blizu Esquela. To je druga stvar. Hoditi je treba blizu tistega deda, ki te vsak dan natepe, čutiti njegov utrip, ko pri tem govori: Tako je prav, to je slabo, bogve kako bo, pomiri se, misli ... hočem reči, uredi svoje ponašanje, svojo držo.

TEM: Pričevanje si dajal prej, ko si prišel, sedaj si pa ostal na sredini.

* * *

TEM: Nauk Atahualpe nam: Kadar kdo dvigne glas ali začne iskati resnico, se dobijo ljudje, ki hčejo, da umolkne. Predvsem diktatorske vlade in diktatorske skupine, če so ali ne na vladi. Tako se izognejo nadlegam. German Arciniegas je rekel o meni, da nisem jaz izbral izgnanstva, pač pa me je moje dostojanstvo umetnika izgnalo. S tem ostanem.

— — —

Če bi še kdo dvomil o podobnosti slovenske begunske usode in besedami Atahualpe Zupanquija, naj vprašanje Tomaža E. Martíneza naveže na Kremžarjevo himno Slovenija v svetu: Kjer sin je tvoj, tam dom je tvoj! Tam si Slovenija! Ustvarili smo si dom v tujini, domovino nosimo seboj, v sebi! Morda nam zato ni bila tako trda in grenka, da je polstoletja prešlo kot trenutek.

Tudi nam ni šlo samo za begunstvo – za beg pred oboroženimi, mednarodnimi južnjaškimi divizijami, šlo je tudi za človeško dostojanstvo. Odšli smo, da ga ne bi izgubili, da nam ne bi bilo treba kimati s sklonjeno glavo, kakor so morali drugi desetletja.

Kaj pa sedaj? Argentina je našla, je prišla, po besedah Tomaža E. Martineza, zopet do svojega dostojanstva, prav tako tudi Slovenija. Atahualpa je ostal v Franciji, ni se vrnil v Argentino in to prikazuje kot prednost. Res ostaja oddeljen od domovine, živi v svetu, toda domovino nosi v sebi. Tudi večino nas bo doletela ista usoda – ostali bomo v tujini, delili bomo usodo Atahualpe Yupanquija, vendar na drugačen način: Že prej se ni govorilo dosti o izseljenstvu Atahualpe, zbledelo je, sprva je bil tudi on zdomec, potem samo izseljenec, ki pa je ostal v tujini prostovoljno do smrti. Zanj dejansko ni bilo več domovine, vsaj take ne, kot jo je sanjal pred štiridesetimi leti. Indijanski rodovi, njihovi jeziki in izročilo so v tem času izginevali in je samo vprašanje časa, kdaj bodo izumrli dokončno, medtem ko je Slovenija prišla do človeškega in narodnega dostojanstva, postala je samostojna država, čeprav je bila na dolg rok morda obsojena na isto usodo kot je zadela indijanske rodove v Južni Ameriki.

Resnične, čeprav grenke pa so besede Atahualpe Zupanquija: „Domovina sprejema in zavrača. Ni domovina – človek je tisti, ki sprejema in zavrača!“

Je bil in bo!

FRANCE PREŠEREN

EL BRINDIS

Prevedel: Gregor Papež

Amigos, abundante dió
la vid nos dulce vino,
que infunde ánimo en la sangre,
serena el ojo y el corazón,
 ahogando penas,
 despertando
en los pechos nueva esperanza.

¿A quién primero, hermanos,
alegre brindis cantaremos?
Bendiga Dios la tierra nuestra,
bendiga la nación eslovena,
 los hijos
 todos
de una madre ilustre.

Al enemigo de la stirpe -
el trueno de las nubes!
Y como de antaño
que sea libre el hogar,
 rotas
 las cadenas
en el umbral de nuevos tiempos.

Regresen la concordia, felicidad
y reconciliación;
dense las manos,
unidos en la Gloria,
y que la honra
y el poder
nos pertenezcan como antes.

Dios guarde jóvenes eslovenas,
nobles flores y hermosas;
no hay mozas como ellas,
rebosantes de salud;
que una nueva
descendencia
sea el temor del enemigo!

Brindemos por vosotros, mozos,
nuestra joven esperanza;
que no destruya su amor patrio
placer ninguno venenoso;
pues defender
la patria
nos llama a todos este tiempo.

¡Vivas! a todas las naciones
que anhelan ver el día
en que el mundo sin discordias
sería, por doquier que brille el sol,
que todo hombre
sea libre,
no enemigo, sino buen vecino.

Por último, amigos, levantemos
las copas por nosotros
que nos habíamos unidos
con la bondad en corazón ardiente;
que vivamos
todos
los que somos buena gente!